

NYELVTUDOMÁNYI  
**KÖZLEMÉNYEK**

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

**BUDENZ JÓZSEF.**

HUSZONEGYEDIK KÖTET.

I. FÜZET.

*Ára 50 kr.*

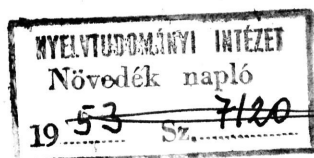
BUDAPEST, 1887.

## TARTALOM.

Csuvas nyelvészeti jegyzetek. — <i>Dr. Munkácsi Bernát</i> .....	1
Egy «epe» jelentésű szó az ugor nyelvekben. — <i>Vasverő Rajmund</i> ...	45
Erza-mordvin népmese .....	54

### Ismertetések és bírálatok.

Suomalais-ugrilaisen Seuran aikakauskirja (Journal de la société finno-ougrienne) I. — <i>Budenz J.</i> .....	63
Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus von <i>Dr. W. Radloff.</i> — <i>Budenz J.</i> .....	73



**Tudnivaló.** A *Nyelvtudományi Közlemények* ezentúl 5-íves füzetekben jelennek meg, úgy hogy hat füzet teszi a 30 évnvi kötetet.

Szerk.

## Csuvas nyelvészeti jegyzetek.

Kámavidéki tanulmányútam befejeztével, az 1885-ik év őszén történt közelebbi megismerkedésem a csuvas néppel és nyelvével. A szimbirszki csuvas tanítóképző iskolának derék igazgatója I v á n J a k o v l e v i e s J a k o v l e v nyújtott erre nekem kedvező alkalmat, ki Ilminszi ajánló levelére rendelkezésemre bocsátotta intézetének csuvas nemzetségű növendékeit és tanítóit s kiváló szíves-séggel foglalkozott velem személyesen is, megismertetvén a csuvas nép culturájának emelésére irányzott törekvésekkel, valamint az e célra eszközül szolgáló — mai nap már tekintélyesnek mondható c s u v a s i r o d a l o m mal. Tekintettel az utóbbira, úgyszintén azon buzgó tevékenységre, mellyel a csuvas iskola a népszeliem költői alkotásainak egybegyűjtésén fáradozik, fölöslegesnek itéltem, hogy a magam részéről külön is gyűjtsek szövegeket s inkább arra törekedtem, hogy helyes és biztos olvasási kulcsot szerezzek a már rendelkezésünkre álló s folytonosan gyarapodó csuvas nyelvészeti forrásokhoz. Első foglalkozásom ennél fogva a növendékekkel textusolvasás volt, melynek folyamán csakhamar alkalmam nyílt megismerkedni a csuvas nyelv hangrendszerével s azon tökéletlen eljárással, mellyel ezt a Jakovlev-féle nyomtatványok orthographiája föltüntetni igyekszik. Még zavarosabbnak találtam a hangjelzést Zolotniczki szótárában (Корневой чувашско-русский словарь. Казань. 1875.), úgy hogy föntemlített célomhoz nem maradt más eszköz hátra, mint lehetőleg végig venni az egész csuvas szókincset és magamnak följegyezni minden egyes adatát az elő kiejtés alapján. Szükségesnek mutatkozott ez már csak a hangsúly szempontjából is, mely sehol sincs megjelölve forrásainkban s nem egészen alkalmazkodik ama szoros szabályokhoz, melyekhez a csuvas ábéczés könyvek előszava kötné. Ez



utóbbi munkámban Zolotniczki szótára szolgált vezérfonalúl, melynek összes adatait átvizsgáltam, egybevétvén azokat előbb déli (*anatri*) s aztán éjszaki (*virjal*) kerületekből való növendékek kiejtésével. Ilyen módon tisztába jöhettem a csuvas dialektusok kérdésével is s egyúttal egy kis anyagot gyűjthettem a csuvas szókincs ismeretének gyarapítására. — Mindezekre vonatkozó tapasztalataimat a következőkben kívánom röviden előadni, melyekre mielőtt áttérnék hálás szívvel kell megemlékeznem egy lelkes fiatal tanító nevééről, Pjotr Vaszilics-éről, ki igaz tudományszeretettel segédkezett mellettem szimbirszki tanulmányaim egész idején át.

### 1. A csuvas nyelv hangrendszere.

A Jakovlev-féle nyomtatványokban a következő betűk jelölik a csuvas magánhangzókat: a, e, y, ŷ, ы, и (a mi átírásunk szerint: a, e, u, ü, i, i) és ä, ё. Hogy az utóbbi két jegynek minő hangbeli értéke van, arról a csuvas ábéczés könyvek előszavai igyekeznek bennünket felvilágosítani, melyekben t. i. azt találjuk, hogy «az ä és ё haaonlóan hangzanak az orosz a és э, vagy o és ө hangokhoz, ha az utóbbiakat gyorsan ejtjük» (ä и ё произносятся похоже на русскія а и э или о и ө, если только послѣднія произносить быстро) s egy másik helyen, hogy a többiekkel ellentétben «rövid magánhangzónak vehetők, mivel futva és határozatlanúl ejtetnek ki» (ä и ё произносятся бѣгло и неопредѣленно — короткія гласныя). E meglehetősen homályos magyarázatok után alig következtethetünk egyébire, mint hogy az ä és ё afféle félig ejtett, elmosódott hangok, minők más nyelvekben a hangsúlyos szótag előtt, vagy után szokták előfordúlni (pl. ném. *tanzen*, *gerade*, fr. *cheval*, héber *svá*). Azonban hogy ebbeli sejtelmünk nem találja el a valót, egyszeriben tisztába hozza egy futó pillantás a nyomtatványok bármely lapjára, mert mindenütt találunk nemcsak hosszú szokat, hanem egész mondatokat csupa ilyen ä, ё hangokból (pl. *эмёр тәрәһһиһе вәрәм*; *хәрлө пекө*; *пәр селәкөн хәрөх сапләк*. 1875-iki Bukvar, 6. l.), melyekre nézve pedig képtelenség volna föltennünk, hogy valamenynyien félig ejtettek és határozatlanok. Még nagyobb zavarba jövünk kérdésünkre nézve, ha más források megfelelő adatai alapján kere-

sünk útbaigazítást, mert pl. Zolotniczki szótárában az *ä* nak megfelelőeknek *a, o, u, i*, egyszóval az egész mélyhangú sor és *ë*-nek *e, i, ö, ü*, vagyis az egész magashangú sor.\*) A «fél- vagy hangtalan» magánhangzók szerencsétlen műszava kísért Regulynál is, melyet Budenz természetesen nem érthet másképen, mint hogy a vele nevezett magánhangzók «félíg kiejtettek, hangsúlytalanok a normalis egyszerű tartalmú önhangzók ellenében» (NyK. II, 192.). Pedig, hogy a különbség köztük egészen más természetű kitűnhetik már az egyes «hangtalan» magánhangzókhoz adott részletesebb magyarázatokból is, melyek szerint pl. «az *ä* a szó végén nem tiszta *e*-nek hangzik: *ädä, twättä* úgy hangzanak mint *áde, twátte*, vagy «*ü* a szó végén nem tiszta *o*-nak hangzik, p. o. *vúdo, súdo*; közepén *ë*-felé hajlik: *sudelat, védálih (vudalih), pëda (puda)*», vagy «*ü* a szó közepén *ü* és *i* között áll, p. o. *übinder- és übünder- stb.*»

Mind e zürzavaros körülírások négy sajátságos csuvas magánhangzónak akustikai benyomását akarják meghatározni. A mi nyelvészkedésünk körében ismeretesek már ezek, vannak jegyeink is rájuk, sőt a mennyiben tapasztalatom szerint *e* hangok a kazáni tatárban is előfordúlnak, pontos phonetikai meghatározásukat is készen kapjuk Radloff «Phonetik der nördlichen Turksprachen» művében. E magánhangzók a következők:

1. *ë*; az *i*-hez legközelebb álló nyiltabb hangzó, az *e*-nek mélyhangú mása. Mint Kúnosnak újabban kiadott szövegeiből látjuk, gyakori hangzó az oszmántörökben; ezenkívül ismerjük a votjáknak kazáni dialektusából is. — Ez a Reguly-féle *ë* hang, mely «szó közepén olyan mint a magyar *ö* durván ejtve, p. o. *pëghër, šëpër* (mint söprü)». Ugyancsak ezt jelzi a szóvégi *ä* az ilyenekben, mint: *ädä, twättä*, melyek «úgy hangzanak mint *áde, twátte*». A mondatokban (l. «Reguly csuvas példamondatai»

\*) Példák: 1. *ä* = a Zolotniczkinál: *äc* ész Bukvar III. kiad. 13. l. = *ac* Z. | *тырă* isten u. o. = *топа* Z. | *ырă* jó u. o. 125. = *ыра* Z. — 2. *ä* = *o* Z.: *йăмах* mese Máté Ev. 13, 3 = *йомax* | *хамăт* *lôiga* u. o. 11, 29. = *хомыт* | *пăхăш* gondolat u. o. 9, 4 = *шогыш*. — 3. *ä* = *y* Z.: *tăpăx* hosszában u. o. 9, 29 = *тырux* | *tăp-* állani u. o. 1, 24 = *тыр-* | *tăpra* föld u. o. 10, 24 = *тыра*. — 4. *ä* = *ы* Z.; *тăн* emlékezet u. o. 9, 25. = *тын* | *кăжăл* abroncs u. o. 27, 29 = *кыжыл* | *пăхăр* sárgaréz u. o. 10, 9 = *пыгр*.

kiadta Budenz: NyK. II.) a szöveg pontosságának rovására elhanyagolja külön megjelölését s a hozzá legközelebb álló *e* és *i* hangok betűit alkalmazza helyette. — A Jakovlev-féle irodalom egész pontosan megkülönbözteti az *ы*-vel jelzett *i* hangot az *ê*-től, melynek *ä* a jegye; de nagy baj, hogy ez az *ä* egyúttal az alább tárgyalandó *o* hangot is jelöli, minélfogva hangbeli értékét csak úgy lehet az egyes adatokban meghatározni, ha más források, különösen Zolotniczki írásmódját vesszük tekintetbe (l. erről alább). — Zol. rendszeren *ы* betűvel írja az *ê* hangot s minthogy ez egyszerűen *i*-t is jelenthet nála, csak úgy írhatunk át egy ily betűs adatát teljes biztossággal, ha sikerült amaz adatnak mását megtalálni az újabb irodalomban, pl. Zol. *пыр* (torok), *тына* (tinó) adatainak átírásai: *pír*, *tína*, egybehangzólag a nyomtatványok *пыр*, *тына* írásával; ellenben *выгыт* (idő), *ыйыр* (csődör), *ылттын* (arany), *ыйых* (álom), *ывыл* (fiú) így íródna helyesen: *véçet*, *ejèr*, *ilttèn*, *ijèç*, *iwèl*, a mint a nyomtatványokban is másaik: *вяхат*, *айяр*, *ылттан*, *ыйах*, *ывыл*. Egyéb módjai az *ê* jelzésének Zolotniczkinél: *a*) *a*, különösen hangsúlyos szótag után (mint Reg. is tette pl. ezekben: *áda*, *tuváttá* = *ádè*, *téváttè*): *áslè* nagy (асла), *árgè* ruhaelő (апра), *állè* ötven (алла), *álè* kéz, *ájlèm* völgy, *kurzàngè* lapú, *vádè* öreg, *párgè* egészséges, *sánè* kabátujj, *jalánzè* hinta, *jándè* kész, *pálè*, *pállè* jel | *írè* jó (ыра), *tírè* gabona (тыра), *çídè* kemény, *píjdè* tetű, *jídè* kutya, *tíllè* tiló | *ódè* sziget (ода), *sólè* tutaj | *údè* széna, *úgè* nyíl, *últtè* hat, *vúdè* fa, *kúndè* hintabölcső, *túbèda*! (тобада) igaz, helyes! *júré* ének; így jelzi Zol. a hangsúlytalan nom. possessoris -*lè* képzőt is: *ájèplè* hibás (айыпла), *júnlè* véres (йонла); v. ö. *йонла* *júplè* elágazó. Ritkán a hangsúlyos szótag előttti *ê* is «a» betűs, pl. *vèrgà*-nyugtalankodni (варга-), *kèşjà* ciznege (кассия). — *b*) *y*, különösen a hangsúlytalan első szótagban: *kèwàdà* köldök (куван), *tèwàn* rokon (туван), *tèwàr* só, *tèwar*-kifogni (lovat), *sèwàr* száj, *sèwà* temető | *kèdàrt*-mutatni (кугарт-), *tèprà* föld, *sèmàç* szecska, *sèmàt-gun* szombat || *sèwèl* vihar (тувыл), *tèwèn*-fúladni (тувын-), *çèwèl* üres (хувыл) | *sèçè* fagyos (út; сугу) | *jèbèldi* hízelgő (йыбудда) || *çèwèş* loncz (хувыш). — *c*) *ь*, pl. *toç-làzè* freiwerberin (тухлачь), *tèbèrçè* quarg (тыбырчь) | *sèbàn* daganat (сыпан). — *d*) *e*: *àçèr*! jertek! (адер), *açà-bèçà* gyermekek (ача-беча).

2. *o*; hangszín tekintetében a magy. *o* és *u* közt álló hang,

körülbelől a hosszú *ó*-nak megfelelő rövidje. Halász Ignác «Lule-és Pite-lappmarki nyelvmutatványaiiban» is előfordúl s innen vettem át a jegyét is. — Regulynál is találunk egy «nem tiszta *o*-nak hangzó» *ü* jegyet; de a kevés példában, melyet rája Budenz, illetőleg maga Reg. idéz, zavar van; ezekből t. i. *vudo, sudo, sudelat* (melyeknek *o, e* hangzója valójában *ü* volna) a mi átírásunkban: *vúdê fa, súdê világos, sudelat világít*; továbbá *puda, pëdu* itt *píjdê* (tetű) s csak *vudalîh, vuttur* hangzanak valóban *o*-val, így: *vodâlîç* köz, *rottor* harmincz. — A Jakovlev-féle irodalom gondosan megkülönbözteti az *o*-t az *u*-tól (*y*), de a közös *ä* jellel viszont az *ê* hanggal zavarja össze, úgy hogy a csuvasúl nem beszélő olvasó magukból a textusokból sohasem igazodhatik el egy ilyen *ä*-nak hangbeli értékére nézve. A nyelvészeti átírásban segítségünkre jöhet Zol. szótára, mely nem jelöli ugyan meg az *o*-t, de más irányban zavarja össze, mint a nyomtatványok. Itt t. i. *o*-t, vagy *y*-t találunk helyette, pl. *olâw* vonó jószág, *ozât* elkisérni (äcar-Mát. Ev. 2, 7), *orôt* nemzetség, faj = олав, озар-, орот Z. | *ôzo* meleg, *ostâ* mester (äcra Mát. 13, 55), *os* marok (äcъ. u. o. 5, 22) = ужу, уста, усь Z. — s csak nagy ritkán az első szótagban *a*-t (pl. *os* ész = ac Z.; virj. *omêrt-kájék*, anat. *ámbert-k.* sas = амырт-кайык Z.), vagy a második szótagban *ы*-t (pl. *çómêt* lóiga = хамът Mát. 11, 29, *хомыт* Z.; *çóndor* hódprém, *çórom* korom = хондыр, хурым Z.). Arra nézve tehát, hogy a nyomtatványok *ä*-ját *é*-nak, vagy *o*-nak ejtsük, illetőleg írjuk-e, a következő szabályok szolgálhatnak irányadóul: *a*) ha az első szótagban Zol. *ы*-t ír vele szemben, bizonyos hogy az *ä* = *é*; — *b*) ha Zolotn. *o*-t ír, bizonyos, hogy az *ä* = *o*; — *c*) ha Zol. *y*-t ír, akkor a második szótag minőségét kell tekintetbe vennünk, ha ez utóbbi *y, o* (vagy a nyomtatványokban *ä*): bizonyos, hogy a kérdéses *ä* = *o*; ha a második szótagban *a, vagy ы* fordul elő: az *ä* hangzása, tekintettel a föntebb (1. *b*) alatt tárgyalt esetekre, kétes; — *d*) ha a második vagy következő szótagban a nyomtatványok *ä*-ját Zol. *a*-nak írja: bizonyos hogy amaz *ä* = *é*; — *e*) ha *o*-nak: bizonyos, hogy az *ä* = *o*; — *f*) ha végül *y*-nak, vagy *ы*-nak, akkor az illető *ä*-nak hangzása tekintettel az 1. *b*) és 2. pont alatt adott esetekre kétes.

3. *é*; a magy. zárt *é* és *i* között álló hang, körülbelől az *é*-nek rövidje, mely már Budenz és Halász svéd-lapp közléseiből is ismer-

retes. — Reguly *ĭ*-nek jelzi, mely «a szóközépen ingadozó hang, olyan mint a magy. *é*, csak sebesen» (értsd: röviden!) «éjtve ki». A mondatokban, mint az előbbi különös magánhangzókra, úgy erre sem vet ügyet s hol *i*-nek, hol *e*-nek írja. — A Jakovlev-féle irodalomban *ě* a jegye, melylyel ismét ugyanaz a bajunk van mint az *ä*-val, hogy t. i. még egy másik hangot is kifejezhet, a vele gyakran bár, de mégsem minden esetben váltakozó *ö*-t. Ügyelnünk kell tehát minden egyes *ě* átírásában, hogy minő æquivalenseit találjuk más forrásokban s különösen Zolotniczkinál. Az utóbbi szintén észrevette az *ě* hangzónak sajátosságát, van is külön jegye rá: az orosz Ъ; de nagy kár, hogy ezt a jegyet szerfölött ritkán s csaknem kizárólag a szó végén használja, pl. энъ én = *ěbe*, чинь csibe = *čěbe*, икъ kettő = *ikké*, ничикъ kicsiny = *pězégé*, кимъ ladik = *kímé*, тѹмъ domb = *tűmé* (v. ö. шаль sajnos! = *šälé!* тѹрь himzés = *tűrē*); szóközépen: пѣть végződni = *pět*. Rendes módjai az *ě* jelzésének nála: a) az и, pl. кѣзѣн (кѣсѣнь Mát. 5, 19.) kicsiny = кизинь Z.; *pěl*- (нѣл. Mát. 1, 29.) tudni = ниль. Z.; *tínés* (тинѣс Mát. 4, 13) tenger = тиние Z. — b) ы, pl. vir. *jéksék*, an. *jűksűk* féreg = йыксык Z.; an. *šěvčn*, vir. *šűbűn* szemölcs = шыбын Z.; an. *jělder* hókorcsolya = йылдыр Z.; *jégét* legény = йыгыт Z.; an. *kěll*, vir. *két* csaknem = кыльтъ Z. Ritkán *e* vagy *a* betűs átírásra is akadunk, pl. an. *čěngé* meredek = чиге Z.; *índé* most = инде Z.; *it-tügel?* páros-e v. páratlan? = ыт-тигель? Z. | vir. *jěne*, an. *jín* hüvely, táská = ян, йан Z.; an. *kěsjä*, *kězějä* zseb = казыя Z.

4. *ö*, vagy mint kazáni votják textusaimban jeleztem *ü*; az *o*-nak megfelelő magashang, mely e szerint hangszín tekintetében az *ö* és *ü* között áll s körülbelül a magy. *ö*-nek megfelelő rövidje. — Reguly észrevette ezt a hangot is, de nem jelzi.\*) A Jakovlev-féle irodalom, mint említettük, az *ě*-nek *ě* jegyét alkalmazza rá, mely azon esetekben, midőn Zol. vele szemben *ÿ*-t ír rendszerint *ü*-nek hangzik, de különösen a déli nyelvtérületen esetleg e mellett *ě*-nek is, pl. vir. *pűlűt* felhő, an. *pětět*: нўльтъ Z.; vir. *pűrűä*, an. *pěriüä* táská: нўрűнэ Z. Csak a *w* előtt tapasztalom általáno-

\*) «Az *ü* a szó végén úgy hangzik, mint *ö*: *pügö*, *šürö* (*pügübä*, *šürübä*, *pügürä*, *šürürä*)» NyK. II, 196, Az idézett két szó voltaképen: *pügü*, *šürü*.



san az *e* hangzást, midőn Zol. *ÿ-t* ír, pl. *tewä* tevé: тѸвэ, *šewäk-kiberri* szívárvány: сѸвек-к.; *pewär*, *peär* máj: пѸвэръ; *kewä* moly: күве; *kewéléž* kovász: күветлех | *tewä*, *tü* (nem *tü*) kötés, csomó: тѸвэ, *tew-*, *tü-* zúzni: тѸвь-, *šewerét-*, *šürt-* savanyodni: сѸвѸрлэ- — Hibás följegyzések: *кыштэк* hónaljbetét az ingben = *küštäk*, *кырлэ*-zajogni = *kürlä-* | *тинпъ* vész = *tüп*, *силмгэ* kör = *šülegä* | *пүде* terhes (állat) = *püdü*.

A csuvas magánhangzók táblázatát ezek után a következő módon állíthatjuk össze:

Mélyhanguak:	<i>a</i>	—	<i>é</i>	<i>i</i>	<i>o</i>	<i>o</i>	<i>u</i>
Magashanguak:	<i>ä</i>	<i>e</i>	<i>é</i>	<i>i</i>	—	<i>ö</i> ( <i>ü</i> )	<i>ü</i>

Megjegyzendők ehhez: *a*) hogy a csuvas *ä* és *e* a magy. nyílt és zárt *e*-vel azonosak. Forrásaink közül csupán Reg. jelöli meg néha az *ä*-t s egy-egy adatban öntudatlanul Zol., midőn t. i. magashangú szóban *a*-t ír, pl. *пагиль ду!* = *päžel du!* *благослови*; *треньча* lécz, zsindey = *tärenžä* | *ярибэ* csendesesen = *järibä*; *яpäž* szabad idő = *järžü* (v. ö. még *яю* ár = *jäju*). Általában azt lehet észre venni, hogy az *ä* ott fordul elő, hol a tatárban, vagy más közeli törökségben szintén *ä* vagy *a* hangzik, pl. *kerämät* pogány szent hely = tat. id.; *kelä* retesz = tat. *kelä* (de csuv. *kile* mozsárütő = kirk. *keli*), *šéndérä* ágypolecz = tat. *sündürä*, *päžel* áldás = tat. *bažel*; — hasonlóképen azon magashangú képzőkben és ragokban, melyeknek mélyhangú párja *a* hangzós, pl. loc. *-rä* (*-ra*), abl. *-rän* (*-ran*), com. *-bä* (*-ba*), part. *-žän* (*-žan*), inf. *-äs* (*-as*) stb. — *b*) Az *o* csak az éjszaki nyelvterületen hallható, míg a déliben következetesen *u* áll vele szemközt. Az ilyen «változó»-nak nevezhető *u* mellett vannak még mindkét dialektusban «állandó» *u* hangok is, különösen olyan esetekben, midőn a rokon nyelvek vagy dialektikus mellékalakok tanúsága szerint ezen *u* valamikor hosszú volt, pl. *šu* nyár (v. ö. tat. *žaj*), *šu* zsír (v. ö. tör. *jağ*, csuv. *šew-arni* *масляница*), *sur-* szórni (v. ö. *šewër-* mellékalakját), *përu* borju (v. ö. tat. *bëzaw*), *tura-* morzsolni (v. ö. turk. *togra-*) stb. Az ilyen etymologikus tekintetben fontos *u* hangok biztos fölismerésére nincs módunk eddigi forrásainkból; de alaposan gyaníthatjuk olyan esetekben, midőn Zol. és a nyomtatványok egyformán *y*-t írnak. — *c*) Az *ü* hangot a Jakovlev-féle irodalom következetesen *ÿ*-vel jelöli, mely jegy Zolotniczkinál is előfordul, de mint már fentebb is volt alkalmunk látni, nemcsak

az ü-t jelzi kizárólag, hanem az ü és é hangokat is. Az ü (ill. ü) jelzésének egy másik módja Zol. szótárában a ю, pl. *jüs-* meg-savanyodni = юсь, *jürehžek* azon rúd, melyen a bölcső lóg = юрчик; *jürek* élénk, gyors = юри; *jüdü* eszét veszteni = юдә-; *jüne* olcsó = юнь; v. ö. itt: *üšpül* magtörő holló = юшпюль | *süs* haj = сусь; an. *süm*, vir. *süm* sötét (erdő) = сым | *süt*-lebonyo-lítani = сьть-. Mélyhangú szóban a ю-nak értéke *ju*, mint az oroszban, pl. *julaw* lusta = юлав; *jünčš* hiba = юнчш; *jusman* lepény = юсман; — vagy *jě*, pl. *jěla* szokás = юла; *jüwé* gyakori = ю. — Nem dönthetem el, vajjon pontatlan jelzés, vagy dialektikus eltérés oka a magánhangzók külömbségének a következő adatokban: *šar* mocsár: шор Z.; *šawla-* zajongni: шовла-; *kuš-žarži* szemöldök: хорш | *šokla* rúd: шокле | vir. *ándž-* (anatriban ismeretlen) átkozódni: ындых- | *šengart-* die nase schnäuzen: шынгырт- || *sik* félelem: шык; *sip* könnyen: сын; *si* tisztelet; réteg: сый | *šěži* egér: шыжы; *toři* pacsirta: туры; *jabčldi* szélmalom (gyermekjáték): ябылдык; *an-gardi* szérű: ангарды; *anctri* déli, alsó: анатры.

A csuvasban előforduló mássalhangzók a következők:

	Gutturales	Dentales	Palatales			Labiales
			I.	II.	III.	
Explosivæ	tenuës:	<i>k</i>	<i>t</i>	—	<i>č</i> <i>č</i>	<i>p</i>
	mediæ:	<i>g</i>	<i>d</i>	—	<i>č</i> <i>č</i>	<i>b</i>
Spirantes	fortes:	<i>χ</i>	<i>s</i>	<i>ž</i> <i>j</i>	<i>š</i> <i>š</i>	—
	lenes:	<i>γ</i>	<i>z</i>	<i>ž</i> <i>ž</i>	<i>ž</i> <i>ž</i>	<i>w v</i>
Nasales:		<i>ñ</i>	<i>n</i>	—	<i>ń</i>	<i>m</i>
Liquidæ	<i>l</i> -hangok:	—	<i>l</i>	—	<i>ł</i>	—
	<i>r</i> -hangok:	—	<i>r</i>	—	<i>ř</i>	—

E mássalhangzók kiejtésére és alkalmazására vonatkozólag megjegyzendők a következők:

1. Az «explosivæ mediæ» és «spirantes lenes» rovatokban felhozott mássalhangzók, melyek egy önállóan ejtett szónak csakis közepén \*) — két magánhangzó között, vagy liquidával, ill. nasa-

\*) Mäskép áll a dolog a folyó beszédben, a midőn t. i. az egy mondattani hangsúly alá tartozó összes szók egy szó gyanánt ejtődnek s ennél fogva a külön szók elején vagy végén levő kemény mássalhangzók magánhangzó (ill. liquida v. nasalis)

lissal kapcsolatban — fordulhatnak elő, lényegesen különböznek az európai nyelvek ilyenmű hangjaitól. Kiejtésükben ugyanis oly csekély fokú a «lágý» mássalhangzókat jellemző zöngés (hangszalag-rezgés, stimmton), hogy csaknem a «kemények» benyomását gyakorolják a fülre, minélfogva a Jakovlev féle irodalom tényleg a *к, т, п* stb. betűket használja jelölésükre az alkalmasabbnak látszó *г, д, б* stb. helyett.\*) Ugyaníly hangokat észlelt *Porkka Volmari* a finnek ingermanlandi dialektusában is, melyeket «Ueber den Ingrischen Dialekt» (Helsingfors. 1885) című művében Hoffory után «reducirte. mediæ» névvel tárgyal (d. h. mediæ bei welchen der stimmton nur auf ein geringes minimum reducirt ist . . . welche also eine mittelstufe zwischen den tonlosen und tönenden consonanten bilden» 28—31. l.).

2. Egyszerű tenuis vagy kemény spirans csak a szó elején, vagy végén hallható, minélfogva az efféle hangjelzések, mint *Zol.* szótárában: *кукыр* mell, *кукык* kakuk, *кырка* pulyka, *съртан* csuka, *арча* szekrény (ezek helyett: *kógor*, *kukku*, *korkka*, *şordan*, *arža*) hibásak. Szó közepén ilyen mássalhangzó csak nyújtott alakjában fordulhat elő, mely nyújtott alak dialectice esetleg megfelelő egyszerű mediával váltakozhatik, pl. an. *kógor* mell: vir. *kokkor*, an. *ülttën* arany: vir. *ıldëm* (l. több példát a dialektusok tárgyalásánál).

3. A dentalis mássalhangzók csak mélyhangú szóban állhatnak, magashanguban (még *ü* és *ü* szomszédságában is) jésítés alá esnek. De meg kell jegyeznünk, hogy ez a jésítés korántsem olyan minőségű, mint pl. a magyar *ty* és *gy* hangoké (vagy az orosz *дѣло, отецъ* szavaké), hanem sokkal gyengébb, a nyelvnek az ínyhez való tolulása sokkal kevésbé energikus. Forrásaink (kivéve *Regulyt*) nem is jelölik meg a palatalisatiót a magashanguszóban, kivéve néhány adatban az *s* szókezdőnél (pl. *сѣиль* szél

---

előtt vagy után meglágyúlnak. Bőséges példát nyújt erre az alább közölt textus-mutatvány.

\*) Ez eljárásnak pædagogiai czélja az, hogy a növendék ne ejtse egyformán az orosz *г, д, б* stb. hangokat a csuvas mediákkal. Attól nincs mit félni, hogy a csuvas anyanyelvű a csuvas szó közepén álló *к, т, п* betűket *k, t, p* hangokkal ejtse, minthogy ezt még orosz szóban is csak fáradtságos tanulással lehet vele elérteni.

Zol. és Mát. 7, 25; съизим villám Z. сисѣм Mát. 24, 17), a midőn az s-féle hang voltaképen nem *s*, hanem *š* (közéhang *s* és *š* között). Mélyhangu szóban az esetleg előforduló palatalisatio energikus: vir. *idās* kérdezni, *šorla* sarló szavakban a *d* = magy. *gy*, a *s* = or. *сь* (pl. *cēmga*, *сyда*).

4. A *χ*, *γ*, *ζ* (= *ch* e német szavakban: *ich*, *weich*), *γ̇* (az előbbinek lágya) hangokat a Jakovlev-féle irodalom egyformán *x*-vel jelöli, melyet azonban egész pontosan olvashatunk azon szabály szemmeltartásával, hogy mélyhangú szóban csak *χ*, illetőleg szóközépen *γ*, magashanguban csak *ζ*, illetőleg szóközépen *γ̇* lehet. A *γ*, *γ̇* spiransokat Zol. *r*-vel jelzi, mely azonban a *g*-nek is betűje: *aγal* ingyen = *агадь* Z.; *áγēr* utolsó = *агыр* Z.; ugyanilyenek még nála: *aγēr*- fohászzkodni, *ajurγalēχ* hasszúj, *irγan* (йырган Z.) józan; *urγalēχ* поперечникъ, *urγamaχ* (оргамак Z.) mézeskalácsból készült ló, *kaγal* lusta, *χólγo* (холгу) üres, *julγaw* rest, *čēγēt* sajt, *soγa* eke, *soγan* hagyma. — A *v* és *w* a forrásokban egyformán *v* betűvel íródik, mely a szó elején *v*-nek, közepén és végén (ritka kivétellel, pl. *χēvel* nap) *w*-nek olvasandó. — *č* (= *t*+*š*) és *ž* (vagy mint votják közléseimben *irtam*: *ḋ* = *d*+*š*) a déli nyelvterületen rendes megfelelői az éjszaki *č* és *ž* hangoknak; az orosz források mind a négy mássalhangzót *ч*-nek írják.

Mássalhangzócsoportok voltaképen nem fordulnak elő csuvas szók kezdetén *s* ha Zol. és régibb források ilyeneket írnak: *квaк* kék, *квaгapзьыи* galamb, *хвaт* erő, *хвaль* nap; *кp̄y* vő, *хp̄eсь* kereszt; *нсаpа* murmeltier — az fogyatékos hangjelzés, melylyel szemben a Jakovlev-féle irodalomban teljesebb alakokat találunk, mint: *кaвaкapчaн* (Mát. 3, 16; = *kēwagaržan*), *хaвaт* (u. o. 1, 18; = *χēvat*), *хēвeл* (u. o. 2, 1; = *χēvel*), *к̄p̄y* (u. o. 9, 15; = *kēri*), *хēp̄eç* (u. o. 10, 38; = *χēreš*). A szóközépi mássalhangzó-csoportok sem oly sűrűek a valóságban, mint Zol. szótárában látjuk, máskép hangzanak pl. a következők: *ceклe* kapocs = *éégel*, *кoклe* pástétom = *kogetl* | *сyхн*- cseppegni = *sēγ'n*, *сoхp*- kiáltani = *šurēr*-, *макpа*- sírni = *magēr*- | *сyнн* idegen = *šínēn*; *тopчкa* szénvonó = *turžęga*. — Magánhangzók kihagyásáról lévén szó, megemlítjük itt, hogy a szó végén is többször hallható magánhangzó olyan adatokban, melyekben azt Zol. szótára nem jelzi, pl. *χázē* olló: *хач* Z.; *χórzē* erősség: *хорeсь*; *jūwē* gyakori: *ю*; *tūrē* pej (ló): *тop*; *šūdē* világosság: *сyт*; vir. *pēžęgē*, an. *pēčkē* fűrés:

пычык | *pägé* tollkés: нек || *samana* idő: саман. Pedig hogy ezekben a nem jelzett szóvégi magánhangzó etymologiai fontosságú is, bizonyíthatják a megfelelő tatár alakok: *kajêê* olló, *turê* pej, *žaktê* fény, *päke* bicska, *zamana* idő; a magy. *mogyoró* is jobban érthető a föl nem jegyzett *mírê*, mint a följegyzett csonka végű мыуыр alakból.

A hangsúly szempontjából a magánhangzókat nehezekekre és könnyűekre oszthatjuk; nehezek: *a, i, o, u*; *ä, e, i, ü*; könnyűek: *é, o, e* és *ü*. Az általános szabály ez után a következő: hangsúlyos a szónak legutolsó nehéz szótagja. Azon szókban, melyekben egyáltalában nincsen nehéz magánhangzó, a hangsúly hol az első, hol az utolsó szótagra esik.\*) Példák; *kabân* asztag, *kaldà* gyík, *készrû* kancza, *sáfât* óra, *šeržî* veréb, *éròt* nemzetség, *ulbât* úr | *vádê* öreg, *kázék* kanál, *kándêr* kender, *kivê* öreg, *kímê* ladik, *ségel* kapocs, *ébé* én, *ülttê* hat, *kürék* fű, *vírês* orosz, *vírên* hely, *pülêm* szoba | *kälêbêr* beszélni fogunk, *verândeber* tanítani fogunk, *kälêttêmêr* beszéltünk vala, *jüvêrlêž* nehézség || *kôgor* mell, *kôlož* haszontalan, *kômol* kegyelem, *póros* bors, *vóro* tolvaj, *vórom* hosszú; *kêžêl* abroncs, *mêjêž* bajusz, *pégêr* sárgaréž, *mêškel* tréfa, *vêžêt* idő; *kêžêñ* kicsiny, *čêrê* eleven, *čêlbêr* gyepłó; *mülgü* árnyék, *kürük* bunda, *šürü* gyűrű, *šürüm* gőz, *büz* | *kotkô* hangya, *tožžór* kilencz, *éžêr* csöđör, *sêbêržêk* záptojás, *tüđüm* füst, *kümül* ezüst; *eskê* ivás, *jêgêl* legény.

Íme egy kis mutatóvány a Jakovlev-féle s az azt megelőző irodalomból eredeti följegyzésében és pontos nyelvészeti átirásában:

\*) Ellentétben áll ez utóbbi tétellel a csuvas ábéczés-könyvek előszavának következő szabálya: «ha valamely szó csupa *ä* és *é* hangokból áll, akkor mindig az utolsó szótagon van a hangsúly» («ударение всегда бывает на последнем слогѣ, когда все слово состоитъ изъ короткихъ бѣглыхъ слоговъ, то е. когда въ него входятъ звуки *ä* или *é*»), mely — a mint ide vonatkozó tüzetes nyomozásaim alapján állíthatom — az esetek egy részéből merített észleletnek általánosítása.

## 1.

## Тилё тус.

Елөк пураннă пĕр ватă карĕкпа ватă астарик. Вĕсенĕн анкартийе сырма хĕррĕнĕ пулнă, унта вĕсенĕн арналăх пулнă; вăл арналăхра пĕр ырса тулă ларнă. Вăл вăхăтра пĕр тĕрнапа пĕр тилё тус пулнă. Вĕсем хелле пĕр шăтăк алтнă та, икĕш те çавăлте пураннă. Пурансан, пурансан тилё каланă тĕрнана. «есĕ ман валли çиме тупса илсе кил-ĕ, манан çийес килет,» тенĕ, Тĕрна карĕкпа астарикĕн тулли арналăхра ларнине пĕлнĕ те, йалан çав тулла тулта пуçланă; вăл тулта, тулта вĕсенĕн туллине суррине анĕх хăварнă. Тĕрна тултнă ĕухне йалан пĕр сұлпа сÿренĕ; тулли шав тăккаланса пынă. Карĕкпа астарик туллине тултнине пĕлнĕ те, вĕсем апа сыхла пуçланă. Сыхласан, сыхласан, астарик ун туллине тĕрна тултнине курнă та, тĕрна тăккаласа сÿренĕ йĕрне апа йĕрлесе кайнă; тĕрнасем пуранакан шăтăк патнех пырса ĕараннă. Астарик алтма ты-

*t i l e - d u s . \**

*ĕlek pürėnnė pėr vądė garĕkpa vądė ęstarik. vėzėnėn an-gar-dĕje śirma-ĕerrėnzĕ bĕlnė, unda vėzėnėn arbălėx pĕlnė; vėl arba-lėyra pėr ırza dĕlė lărնė. vėl vė-ętra pėr dornaba bėr dĕlė tus pĕlnė. vėzəm ĕėllă pėr ĕėdėg áltnė-da ıgėš-tă śawėldă bürėnnė. pürėnzan, bürėnzan, tĕlė kalánė tǒrnana : «ėzė man-vallĕ śimă tupsa ılzĕ gĕl-ĕ, mánėn śijäs kĕlăt» tėnė. tǒrna kărĕkpa ęstarikėn tullĕ arbălėyra lar-nĕnă pėlñė-dă jalan śaw tulla tulda buślanė. vėl tulda dulda vėzėnėn tullĕnă surrĕnă anĕx ĕėvărնė. tǒrna dĕldnė ĕuznă jalan pėr śulba śürėnė; tullĕ śaw tǒkkalanza pĕnė. kărĕkpa ęstarik tullĕnă tuldnĕnă bėlñė-dă, vėzəm ǒna śĕzla buślanė. śĕzłazan, zĕzłazan, ęstarik un dul-tĕnă tǒrna duldnĕnă kŕnė-da, tǒrna tǒkkalaza śürėnė ĕėrbă ǒna ĕėr-*

\*) A mediák és lágy spiransok kiejtésében figyelembe veendő fentebbi észrevételünk (l. 8. l.). Ha a hangsúly az utolsó szótagon van, elhagytam jelzését. — A textus az 1875-iki Bukvárból való.

tánná, vâl tárnasem patne altea cite puclasan, tárna hárasa tille kaláná: «tilé tuc, mên távar énté, altea citet éске?» tené. Tilé kaláná ána хирес: «иксэмэр те вилем пекки táвар,» tené. áстарик алtea citсен, táрnана илнэ те, táрна вилем пекки тунá. Vâl áна çавáркала, çавáркала пáхнá та, ывáтнá йанá. Vâl ывáтса йáрсан, táрна сиксе тáнá да «тáриллэк, тáриллэк!» тесе һуцá, вéçсе кáйнá. áстарик ун хыçёнһен хáвалама тытáннá; çав вáхáтра тилли те шáтáкран тухса тарнá. áстарик саступёсене илсе килне кáйнá вара.

Tилé инçех тарса кáйман, вâl çул хёрринне пырса выр-тáйнá. Çав вáхáтрах вâl çулпалан пёр áстарик пулá тийесе пынá. Vâl áстарик тилле курнá та, ку мана киле пырсан, çёлэк тума йурé халь тесе, áна илсе пулá тийесе пыракан ырça áшне йанá. Tilé ырçине шáтарнá та, тухса йулнá; вâl шáтáкран пуллисем те пур те тáкáнсá пётнэ. áстарик килне citсен арамé килёнһе вут хутнá теле пулнá. Vâl лашине тáвармасáрах пёртне кёнэ те, манáн çенé çёлэк тумалли тилé пур тесе, сёлэкне пуçёнһен илсе, кáмакана ывáтнá йанá. Тухса лашине

*läzü kájne ; tornažäm burénagan žédék-patüž pirza çärenne. éstarig altma tídenne, vél tornažäm-batü alsa šidá bušlazan, torna çoraza tillä kaláne : «tilé-dus, mên déwar éndé, alsa šidád éškü?» téné. tilé kaláne ona-žírés : «üksémér-dü vilem-bäkki téwar!» téné. éstarik alsa šitšän, tornana ilné-dä, torna vilem-bäkki tüné. vél ona šawérgala, žawérgala péžné-da, iwétné jáné. vél iwétsa jarzan, torna šikšü tóné-da «térillék, térillék!» težü çupsa, vésšü kájne. éstarik un žičénžän žewalama tídenne ; šaw véžetra tilli-dä šédékran tužsa tárne. éstarik sastubézänä ilzä kilnä kájne vara.*

*tilé inžüž tarza kajman, vél šul-žeriniü pirza virdájne. šaw véžétrax vél šulbalan pёр éstarik púle tijažü biné. vél éstarik tillü kurné-da «ku mana kilä pérzan, šélek tuma júre žal» težü, ona ilzä púle tijažü péragan irža-éšnü jáné. tilé iržiniü šédárné-da, tužsa júlné. vél šédékran pulližäm-dä pur-da toğonza pétne. éstarik kilnä šitšän áremé kilenžü vut žútné tülä búlné. vél lažiniü téwarmazéřax, pürtnü*

тӱварсан, ырине уҗса пӱхнӱ та, тилли те пулман пуллисем те пӱртте йулман. ӱстарик җӱлӱкне кӱмакаран илмешкӱн хӱпӱл хӱпӱл пӱртте Һупса кӱнӱ те, җӱлӱкӱн кӱлӱ те йулман, пӱтӱм-пех җунса пӱтнӱ. ӱстарик икӱ пӱҗҗине шарт җунса ларса, йӱре пуҗланӱ; җитменне тата карҗӱкӱ вӱрҗа пуҗланӱ.

Тилли пуллисене пурне те пустарнӱ та, пӱр җырмана анса, кула, кула җисе вуртнӱ. Ун патне тата пӱр кашкӱр пунӱ: «тилӱ тус, мӱн җийетӱн, мана пӱрне пар халӱ, тутлӱ-и»? тесе ыйтнӱ. Тилӱ пӱрне панӱ ӱна. Кашкӱр тилле каланӱ: «айхай, тутлӱ пулӗ, тата тепӱрне пар хал?» тенӱ. Тилӱ ӱна хиреҗ каланӱ: «манӱн хама та сахал, есӱ ху кайса тыт,» тенӱ. Кашкӱр каланӱ: «есӱ ӱҗтан тытрӱн, йӱпле тытрӱн, мана каласа кӱтарт хал,» тене. Тилӱ каланӱ ӱна: «ав, унта вакӱ пур, җавӱлте хӱрӱне Һик те, лар; кӱшт ларсан, туртса пӱх; шатӱр, шатӱр тусан тата шаларах Һик,» тенӱ. Кашкӱр кайса ларнӱ; ларсан, ларсан туртса пӱхнӱ; шатӱр, шатӱр тунӱ, вӱл тата шаларах Һикнӱ. Вӱл унта лара, лара унӱн хӱри пӱр җумне

*g ne-d , «man n  ene  elek tumalli tile bur». te u,  elekn  pu enz n il a, kemagana  wetne jan . tu sa la in  t warzan, ir in  u sa p  ne-da, tilli-d  bulman, pulliz m-d  p rt-t  julman.  starik  elekn  kemagaran ilm sk n  oppol- oppol (?) p rtn   upsa ke ne-d ,  leken  k le-d  julman. p d mb   sunza p tne.  starig ig  b ssin   art  apsa larza, je a bu lan ;  itm nn  ta-da kar eke v r a bu lan .*

*tilli pulliz n  purn -d  pu tarn -da, p r  irmanan ansa, kulagula  iz  v rtne. un-batn  ta-da b r k sk r pin : «tile-dus, me  zij den, mana p rn  par  al , t tl -i?» te u  jtn . tile p rn  pan  ona. k sk r till  kal n : «aj- aj, t tl  b l e, tada d -bern  par  al!» t n . tile ona- ir es kal n : «m nen- ama-da sa al,  ze- u kajsa tit!» t n . k sk r kal n : « ze  stan t tr n, jepl  t tr n, mana kalasa k dart  al!» t n . tile kal n  ona: «aw, unda v ge bur,  aw ld   uren   ik-t , lar; ko t (?) larzan, turtsa p  ;   d r-  d r duzan ta-da  alar   ik!» t n . k sk r kajsa l rn ; larzan, larzan turtsa p  n ;   d r-  d r t n , v l tada  alar   ikn . v l unda lara lara un n*



хыта шанса кайна. Кашкӑр хӑрине туртна. туртна: кӑларас тесе, темӑн нек асапланна та, сапах та кӑларайман. сав вӑхӑтра пӑр майра картлӑ кӑвентене, хӑрах алине пуртӑ тытса, сав вакка шыв ӑсма пына. Кашкӑр ӑна курсан, тата хытӑрах тапалана пуслана, сапах та кӑларайман. Тилӑ кашкӑртан йӑвалана, йӑвалана кулса, пулисене сисе ыртна. Майра кашкӑра пуртине сапса вӑлернӑ те, ваккине касса, шывне ӑсма сӑрах, кашкӑра илсе, килне сӑтӑрсе кайна. сапла вара тилӑ тус икӑ ӑстарике хур тунӑ та, тата кашкӑра та хур тунӑ.

*ʃürü por-ʒumnä ʃidě šenza kájne. káškěr ʃürinü túrtne, túrtne; kɛlaras teʒä, tä-meñ-bük azaplánné-da, šabaʒ-ta kɛlarajman. šaw vɛʒetra pɛr majra kártlɛ ɡewéndübä, ʒoraʒ allinü pürdɛ tıtsa, šaw vakka šiw oşma pıñe. káškěr ɔna kurzan, tada ʒidɛraʒ tabalana buşlánɛ, šabaʒ-ta kɛlarajman. tilɛ kaškɛrdan jɛwalana, jɛwalana kulsa, pulliʒinü šiʒü vırtne. majra kaškera purdibü šapsa vɛlärñe-dä, vakkinü kassa, šiwnü oşmazeraʒ, kaškera ilʒä, kilnü şüďürʒä kájne. šapla vara tilɛ-dus iɡe ɛstarikü ʒur dünɛ-da, tada ɡaškera-da ʒur dünɛ.*

### R ó k a k o m a.

Hajdan élt egy öreg ember és egy öreg asszony. Ezeknek a szerűjök egy hegyszakadék szélén volt, ott nekik egy gabonacsűrök volt, abban a gabonacsűrben egy kas búza állott. Abban az időben egy róka s egy daru barátokká lettek. Télire egy odút ástak s mind a ketten itt laktak. Miután sokáig így éltek (tkp. élvén, élvén), szól a róka a daruhoz: «keress és hozz számomra enni valót, [mert] ehethném (nekem enni jön t. i. kedvem)!» A daru tudta, hogy az öregnek és feleségének buzájuk van a csűrben s egyre ezt a buzát kezdte fosztogatni (?). Fosztogatván, fosztogatván az ő buzájukat, csak a felét hagyta [már] meg. Midőn a daru fosztogatott mindig egy úton járt s a buzája . . . elhullogatott. Az öreg és felesége megtudták, hogy fosztogatják buzájukat s figyelni kezdettek reá. Figyelvén, figyelvén az öreg meglátta, hogy a daru fosztogatja az ő buzáját s a járás közben elhullajtott [buzaszem-] nyomon nyomozni kezdte őt. A darvak lakó odvához menvén, meg-

állott. Az öreg ásní kezdett, midőn [már] ásva a darvakhoz kezdett jutni, a daru félelmében [így] szólt a rókához: «róka koma, mit tegyünk most, hiszen már elér [ásva]?!» A róka válaszol: «tegyük magunkat mind a ketten halottaknak!» Az öreg odaért (ásva), megfogta a darut, a daru holtnak tette magát. Amaz forgatva, forgatva megtekintette s eldobta (dobta, eresztette) őt. Amint eldobta, a daru felugrott és «*térüllek, térüllek*» szavával futva elrepült. Az öreg hátulról kergetni kezdte, ez alatt a róka is kibujt az oduból és elfutott. Az öreg fogta az ásóit s azután hazament.

A róka nem futott messzire, ő az út szélire menvén lefeküdt. Ugyancsak abban az időben egy öreg ember ment azon az úton egy hallal megrakott szekérral (halat szállítván). Az az öreg meglátta a rókát s [így] szólván: «jó lesz ez majd nekem, ha haza megyek, sapkát csinálni» — fogta őt s hallal megrakott [szekerének] a kasába dobta. A róka kivájta a kast s kijöven hátra maradt. Abból a lyukból a halak mind a végsőig kihullottak (tkp. kihullván elfogytak). Midőn az öreg hazaérkezett, felesége épen tüzet rakott (tkp. t. rakottnak találta). Ő ki sem fogva lovát bement a házba és így szólván: «egy új sapka készítésére való rókám van!» — levette fejéről sapkáját s a kemenczébe dobta. Midőn kiment kifogta a lovát, fölfedte kasát s belenézett; róka sem volt, hal sem maradt egy sem. Az öreg, hogy sapkáját kivegye kemenczéből, sebtiben a szobába futott, de még hamuja sem maradt meg sapkájának, teljesen elégett (tkp. égve elfogyott). Az öreg két csipőjére csapván leült és sírni kezdett; [s mintha ennyi] nem lett volna elég, még felesége is szidni kezdte.

A róka a halakat mind egybegyűjtötte, [aztán] lemenvén egy hegyszakadékba, nevetgélve ette és lefeküdt. Egy farkas is oda jött hozzá. «Róka koma, mit eszel, adj csak egyet nekem, ízletes-e?» — kérdezte. A róka adott egyet neki. «Ej-haj, ízletes volt, adj csak még egyet!» — szólt a farkas a rókához. «Nekem magamnak is kevés, eredj fogj te magad!» — felelt neki a róka. «Te honnan fogtad, hogyan fogtad, magyarázd el (mondva mutasd) csak nekem!» — szólt a farkas. A róka azt mondotta neki: «jól van, ott egy lék, ott mártsd be a farkadat és ülj; nyugodtan (?) nézz; midőn zajog [valami] annál mélyebbre dugd!» A farkas elment, leült; ülven, ülven, huzamosan nézett; zajgott, ő annál mélyebbre dugta. Mig ő ott üldögélt, a farka keményen oda fagyott a jéghez.

A farkas ránczigálta a farkát, hogy kivehesse; de akármennyit kínlódott is, sehogysem (úgy sem) vehette ki. Ez idő közben egy asszony vizet meríteni jött ehhez a lékhez kampós (bevágásos) vizhordó rúddal s egyik kezében fejszét fogva. A farkas meglátván őt, még keményebben kezdett rugdalózni, de így sem húzhatta ki [a farkát]. A róka a farkastól [háborítlanul] hevergetve, nevetve megette a halakat s lefeküdt. Az asszony fejszéjével rácsapott a farkasra és megölte. Kivágta a léket s a nélkül hogy vizet merített volna, fogta a farkast és haza vonszolta. Lám, így tette csúffá róka koma a két öreget is, meg a farkast is.

## 2.\*)

Ква, ква, кувагалъ!	<i>Kwa, kwa, kěwagal!</i>
Шта каядынъ, кувагалъ?	<i>šta kajáděn, kěwagal?</i>
Хорамала каядымъ.	<i>ɣoramala kajáděm.</i>
Хорамалда минъ тувасъ?	<i>ɣoramalda mēn duwas?</i>
Онда манымъ бива боръ.	<i>onda máněm jěwa bor.</i>
Бива-синьче мискеръ боръ?	<i>jěwa-šínžü mískär bor?</i>
Бива-синьче ситарда боръ.	<i>jěwa-šínžü sémarda bor.</i>
Ситарда-синьче мискеръ боръ?	<i>sémarda-šínžü mískär bor?</i>
Ситарда синьче ырь боръ...	<i>sémarda-šínžü ejěr bor...</i>
Тыдрымъ, ыхрымъ: хошки боръ,	<i>týdrēm, péɣrēm: ɣoški bor.</i>
Утландымъ, кайрымъ ял-тавра,	<i>utlándēm, kájřēm jal-tawra,</i>
Тохресъ ыд-зэмъ вирьмешкынъ,	<i>tóɣrěš jid'zám vėrměškėn,</i>
Тохресъ ыд-зэмъ чармапкынъ.	<i>tóɣrěš ɣiržām čarměškėn;</i>
Хирле нить-ле хирь кордымъ,	<i>ɣėrlė nítłė ɣir kórdēm,</i>
Чонымъ хирь-не чобъ-турымъ.	<i>čónēm ɣirnä čop túřēm,</i>
Никама, дерым, ан-кала.	<i>nı-gama, dėrēm, an gala!</i>
Кидемъ, кайрымъ шоръ пюрге,	<i>kídēm, kájřēm, šor' büřdė,</i>
Шора пюрге-ре шора етель...	<i>šora büřdėrä šora źdül,</i>
Шора етель-де шось чашка,	<i>šora źdül'dü šuš čaška,</i>
Шось-чашка-ра шора полъ.	<i>šuš čaškara šora bol;</i>

\*) Az itt közölt két dalt Sbojev gyűjtéséből vettem át; l. munkáját alábbi irodalmi jegyzékem 12. száma alatt.

Шора пола тьдмашкынь,	<i>šora bola títmásškën</i>
Атма-коси керле она.	<i>atma-góže kírlë ona ;</i>
Атма-кось-не тумашкынь,	<i>atma-gošná tumášškën</i>
Тимерзь-ывыль керле она.	<i>tíméř' -'iwël kírlë ona ;</i>
Тимерзь-ывыль-не сидерме,	<i>tíméř' -'iwëlnü šidärmä</i>
Колачь-ба читнай керле она.	<i>koláže čitnaj kírlë ona ;</i>
Колачь читнай писерьме,	<i>koláže čitnaj pišärmä.</i>
Падша-хирь керле она.	<i>pašša-řir kírlë ona ;</i>
Падша хирь-не вирентме,	<i>pašša-řirnä veräntmä</i>
Тор-рань сюмүлхъ (sic!), керле она.	<i>torran šómollëž kírlë ona ;</i>
Падша-хирь-не сяптарма,	<i>pašša-řirnä šaptarma</i>
Порьзинь пужа керле она.	<i>póřzin búže kírlë ona ;</i>
Порьзинь пужа сягтмашкынь (sic!),	<i>póřzin búže šižmásškën</i>
Кюмюль иргахъ керле она.	<i>küümüľ . . . kírlë ona ;</i>
Кюмюль иргахъ сяпманкынь,	<i>küümüľ . . . šapmášškën</i>
Кюмюль бревне керле она.	<i>küümüľ břevne kírlë ona ;</i>
Кюмюль бревне кюмешкынь,	<i>küümüľ břevne kümášškën</i>
Падша лажи керле она,	<i>pašša laži kírlë ona ;</i>
Падша лаша-не сидерме,	<i>pašša lažaná šidärmä.</i>
Уда-ба сюлю керле она.	<i>udëba šüľü kírlë ona.</i>

*Kwa, kwa* [szól] a kacsá!

Нова мész, kacsá?

*çoramal*- (Кармалы)-ba megyek.

*çoramal*-ban mi tenni valód van?

Ottan nekem fészkem van.

Fészkedben (-en) mi van?

Fészкеmben tojás van.

A tojásban mi van?

A tojásban csödör van.

Megfogtam, megnéztem — hókája van,

ráültem, a falu körül lovagoltam;

kijöttek a kutyák ugatni,

kijöttek a leányok csitítani (t. i. az ebeket).

Egy piros arczú leányt láttam,  
 a kedves leányt megcsókoltam,  
 «senkinek meg ne mondd!» — szólottam neki.  
 Jöttem, mentem egy fehér házba,  
 a fehér házban fehér asztal,  
 a fehér asztalon bádóg tálcza,  
 a bádóg tálczában fehér hal.  
 A fehér halat megfogni,  
 hálószele kell ahhoz;  
 hálószelet csinálni,  
 kovácslegény kell ahhoz;  
 kovácslegényt etetni,  
 kalács és szitált liszt kell ahhoz;  
 kalácsot, szitált lisztet, hogy megsüsse,  
 fejedelmi leány kell ahhoz;  
 fejedelmi leányt reá megtanítani,  
 istennek kegyelme kell ahhoz;  
 fejedelmi leányt meglegyinteni,  
 bársony ostor kell ahhoz;  
 bársony ostort megfogni,  
 ezüst kamó kell ahhoz;  
 ezüst kamót kalapálni,  
 ezüst gerenda kell ahhoz;  
 ezüst gerendát elhozni,  
 fejedelmi ló kell ahhoz;  
 fejedelmi lovat etetni  
 széna és zab kell ahhoz.

## 3.

Конѣ, конѣ, вурман, конѣ, вур- Коš, koš, vurman ; koš vurman!  
 манѣ!

Миньма туджахъ кошлатъ ву? meň-ma tođožaχ košlat vu?  
 Сиоллень торатъ хожасъ деть. šollën torat xožas det.

Конѣ, конѣ, хумушъ конѣ, ху- Коš, koš, χómoš, koš χómoš!  
 мушѣ!

Миньма туджахъ кошлатъ ву? meň-ma tođožaχ košlat vu?  
 Сиоллень сыппаларасъ деть. šollën šippalaras det.

Кирь, кирь, халыхъ, кирь халыхъ! *Kir', kir', xálëx ; kir' xálëx !*  
 Миньма кирьзеть сявъ халыхъ? *mën-ma kir'zät saw xálëx ?*  
 Сиолленегъ чионъ хожасъ деть. *söllëniç çon xožas det.*

Атте баны хор-лажа; *ätti bánë xor laža ;*  
 Тыдамъ, кюлемъ-день-чохне... *tídëm, külem dëné-çoxnü*  
 Јоманъ-каска болза вытрре. *joman-gázëgë bolza vîrtre.*

Атте баны поръ-ине, *ätti bánë şor' inä ;*  
 Тыдамъ, сувамъ-день-чохне... *tídëm, súwëm dëné-çoxnü*  
 Хорынъ-каска болза вытрре. *xórën-gázëgë bolza vîrtre.*

Атте баны херле сорыхъ, *ätti bánë xérle zórëx ;*  
 Тыдамъ илемъ сюмне-день-чохне. *tídëm, ilëm şumnä dëné-çoxnü*  
 Херле янгаръ болза вытрре. *xérle jaŋgar bolza vîrtre.*

Атте баны поръзинъ пизихи; *ätti bánë porzën bişijji ;*  
 Тыдамъ, сигамъ-день-чохне... *tídëm, şigëm dëné-çoxnü*  
 Пожить-чиле болза вытрре. *pözët çéle bolza vîrtre.*

Атте баны поръзинъ тодырь. *ätti bánë porzën dondir ;*  
 Тыдамъ, сигамъ-день-чохне... *tídëm, şigëm dëné-çoxnü*  
 Вирене-сюльчи болза вытрре. *verünä-şulçë bolza vîrtre.*

Zúgó erdő, zúgó erdő!  
 Miért zúg az örökösen?  
 «Minden évben ágat kell szaporítani!» — szól.

Zúgó nádas, zúgó nádas!  
 Miért zúg az örökösen?  
 «Minden évben bütyköt kell hajtani!» — szól.

Zajgó nép, zajgó nép!  
 Miért zajog ez a nép?  
 «Minden évben lelket kell szaporítani!» — szól.

Atyuska adott egy fekete lovat.

Midőn azt gondoltam, megfogom, befogom :  
tölgyfa-tőkévé változva feküdt [előttem].

Atyuska adott egy fehér ünőt.

Midőn azt gondoltam, megfogom, megfejtem :  
nyírfa-tőkévé változva feküdt [előttem].

Atyuska adott egy vörös bárányt.

Midőn azt gondoltam : megfogom, gyapját veszem :  
vörös, rothadt fatörzsszé (гнпмушка) változva feküdt [előttem].

Atyuska adott egy bársonyövet.

Midőn azt gondoltam, megfogom, felkötöm :  
hárshéj-darabbá változva feküdt [előttem].

Atyuska adott egy bársonyruhát.

Midőn azt gondoltam : megfogom, felkötöm :  
juharlevéllé változva feküdt [előttem].

## 2. Csuvas dialektusok.

A csuvas nyelvnek dialektikus elágazásáról megemlékszik már első ismertetője Müller G. F., ki szerint az éjszaki — vaszily-szurszki, kozmodemjanszki és cseboksza-ri kerületekben lakó csuvasok bizonyos apróságokban másképp beszél, mint a Kámától délre lakó nép.\*) Az *anatri* (alvidéki) és *virjal* (felvidéki) nyelvjárások területei ezzel körülbelül meg vannak határozva, csupán azt kell még hozzá megjegyeznünk, hogy nyelvészeti szempontból a délre eső jadrini és kurmiši kerületek szintén a «felvidék»-hez tartoznak, míg más részről a cseboksza-ri kerület egy részében a csuvas beszéd inkább az «alvidéké-

---

\*) «Die Tschuwaschen aus den Wasilischen, Kusmademianskischen und Tschebaksarischen gegenden reden in etwas anders, als die so unterhalb der mündung des flusses Kama wohnen, wie wohl dieser unterschied nicht sonderlich gross ist» (330. l.)

hez» szít. Hogy miben térnek el egymástól ezek a dialektusok, arról orthographiai közlésük megbízhatósága szerint tájékoztathatnak bennünket az eddigi irodalmi források is, a mennyiben t. i. ezeket Jakovlev föllépteig jobbadán virjal-nyelvű, azóta pedig anatri írók szerkesztették. Nem terjeszkedvén ki ez utóbbiakra ezúttal csak személyes tapasztalataimat fogom vázlatosan előadni, melyek szerint a főbb különbségek az anatri és virjal csuvas nyelv-járások között a következők:

1. Vir. *o* ellenében az an. kivétel nélkül *u*-t ejt, tehát pl. vir. *tóré* isten: an. *túrě, ódě* sziget: an. *údě, koběsta* káposzta: an. *kuběsta, todar* tatár: an. *tudar*.

2. Vir. *ě* hangnak az anatriban igen gyakran *o* felel meg. Példák: *kětra* göndör: an. *kotrа*; *šěmga* csomó (клубок): an. *šomga*; *šěmza* orr: an. *šomza*; *šěra*-*'ssí* kulcs: *šora* lakat; *šěra* sűrű (рыцоў): *šora*; *pěrza* borsó; bolha: *porza*; *pěrkka* pulyka: *korkka* | *žěbar*- fölemelkedni: *žobar*; *šěnzak* csontváz (скелет): *šomzak*; *věрман* erdő: *vorman*, *žělat* mausefalk (vogel; мышеловъ): *žolat* || *věrzě* verekedés: *vors*; *port*-*těrsi* fejszefok: *toroš* || *měk* moh: *mok*; *šěl*- kiváltani (испачать, икупить): *šol*- || *něré* bogár: *noro*; *šěně* csont: *šono*; *šěmēr* kerek: *šomor*; *měžěr* pár: *možor*; *šěkkēr* laib (brod): *šogor*; *žěměl* növényiszár: *žomol*; *šěměl* könnyű: *šomol*; *kěk-šēm* hasas korsó: *kokšom*; *žěmēs* nád: *žomoš*; *šěněž* liszt: *šonoz*; *pěžěrgan-* nyugtalanzkodni, unatkozni (скупать): *požorgan-* || *pōdě* kása: an. *pōdo*; *možmēr* részegség, mámor: an. *možmōr*.

3. Anatri nyelvsajátság a szóvégző «könnyű» magánhangzó elejtése, mint a következő példák bizonyítják: an. *měj* nyak: vir. *míjě*, *žěj* fenyőszilánk-gyertya: *žějě*, *čěj* tyúk: *čějě*, *ěj* véső: *ějě* | *vors* verekedés: *věrzě*, *žurs* aczél: *žorzě* | *tap* tör, hurok: *tábě*, *oman* féreg: *máne*, *uslan* шерпень: *vuslāngě*, *žona* vendég: *žonáwě* | *jin* hüvely, tok: *jěně*, *tūn* füstlyuk: *tūnū* || an. *mějěr* mogyoró: vir. *mířě*, *šulěk* seprő: *šolgě*, *těřek* tál: *těrgě*, *ějěr* csődör: *ířě*, *čěřēs* vörös fenyű: *čěřě*, *žújěj* bánat: *žujjě*; *azámēs* javas asszony: *azáměě*. Ugyanezt tapasztaljuk nehéz szóvégi magánhangzókon a következőkben: an. *ārāk* pálinka: vir. *jārägū* (v. ö. tat. *arake*), *čěřek* egyház: vir. *čűrgū* (v. ö. церковъ), *kok* kakuk: vir. *kukku*. V. ö. an. *žolat*, vir. *žělat* és Zol. хулада (mausefalk) adatát.

4. Jellemző a virjalra nézve a szóközépi és szóvégi *w* elenyésztetése, mely alkalommal az összevont szótag gyakran *u*, ill.



ü hangszint nyer: an. *súwé* víz: vir. *šu*, an. *éwé* tapló: vir. *vu*, *u*, *péw* természet: *pü*; *šēngraw* csengetyű: *šēngra*, *ujaw-gúné* ünnep: *oja-gon* | *šéwés* bádóg: *šus*, *éwés* nyárfa: *vus*, *us*, *éwés* viasz: *vus*, *úwés* marék: *uzé*, *úwésla-* нахтатъ мацло (buttern): *usla-*; *téwér* szük: *tur*, *šéwér* gyermek: *šuré*, *šiwér-* aludni: *šur-*; *šúwéx* közel: *šux*, *šéwélžé* levél: *šulžé*, *úwét-* hajítani: *ut-* (inf. *udas*), *šéw-*: *šéwat* esik az eső: *šuat* || *šúwlém* harmat: *šúlém*, *šúwléx* vétek: *šúléx*; *šúwla-* lélegzeni, *šúwlés* lélegzet: *sula-*, *súlés*; *awlan-* házasodni: *alan-*; *aldan-*, *awdan-* kukorékolni: *adan-* || an. *kérewengü* font: vir. *kürengü* (e h. *\*kéwrengü*); v. ö. an. *šéwrengü* hegyes: *müperc* Zol. | vir. *žarázér* igen, nagyon, szerfölött: *apawazyр* Zol. id.

5. Szókezdő an. *ä*, *e*, *i* magánhangzók elé a vir. *j* járulékmássalhangzót szeret tenni, pl. an. *ärñü* egyébiránt, habár (однако, впрочем, хотя): vir. *järñü*, an. *äräs* ékesség: vir. *järäs*, *ärešmäu* pók: *järešmä*; *ärük* pálinka: *järügä*, *élék* hajdan: *jélék*, *äläk* pletyka; *jälläk*, *igéržé* lepény: *jigéržé*, *éner-* fölhangolni vmely zenei szerszámot: *jéner-*, *eppiü* (ну такъ, стало быть Zol.): *jepiü*. De mindkét dialektusban egyformán hangzanak: *ébé*, *éžé* én, te, *ädäm* ember, *äsel* halálangyal. — A következő adatokban Zolotniczki (ki tudvalevőleg jobbadán virjál forrásokból dolgozott) *j* szókezdőt ír, míg az én jadrinszki csuvasaim az illető szót magánhangzós kezdettel ejtették: *is-* úszni: *iiiii-* Zol., *én-* hozzáégni (пригорѣть): *iiiny-*; vir. *ilen-*, an. *iwén-* kifáradni: *iiwvyn-*, *iržan* józan: *iiyran*. Az ellenkező eset van ebben: jadrinszki *jégért-* kevesbiteni, leönteni: *žyžpъ-*.

6. Vir. alakok gyakran abban különböznek az anatrítól, hogy amazokban a szóközépi mássalhangzó nyújtott tenuis, emezekben pedig egyszerű media, pl. vir. *kókkor* mell: an. *kógor*, vir. *šékkér* laib (brod): an. *šógor*, *kókkér* görbe: *kúgér*, *pukkè* hordódugó: *pógo* (NB. hangsúly-külömbőség is van); an. jadrinszki *ágéš* hattyú (ткр. *žor-gajég-ágéš*): *аккыи* Zol. | vir. *šéppér* zeneszerszám: an. *šébév*; an. jad. *jédér* nyújtófa (rollholz): *iiиттир* Zol.; an. *žudér-* fölgombolyítani: *хотраp-* Zol. | an. *tíle* tiló: vir. *tíllé*, an. *šíle* tőgy: vir. *šíllé* (hangsúly-külömbőség is!).

7. A szóképi *j-t* más mássalhangzó előtt a vir. rendszeren elenyészteti, de meghagyja nyomát az illető mássalhangzó jésítésében, pl. an. *ijt-* (inf. *ijdas*), kérdezni: vir. *id-* (inf. *idas*), an. *pajday* elégséges; vir. *padax*, *ajda* no, nosza: *ada* | *ujran* savanyú tej:

*urán, majra* orosz v. tatár asszony: *mafa, xęjra-* élesíteni: *xıra-, řęjlek* vendégség: *řilek*.

8. A virjali *č, ř* az anatriban következetesen *č, ř*, minélfogva a Jakovlev-féle irodalom bettűi közt az orosz *ч* elő sem fordul.

Az egyes dialektusokra nézve kevésbé jellemzetes hangbeli eltérések közül főlemlítjük itt a következőket:

### I. M a g á n h a n g z ó k.

a) Hangrendi váltakozás: vir. *šamza* lágy: an. *šämzä*, an. *pagar* máj: vir. *pëwär, pe'är*, vir. *këž-alna-gon* vízkereszt: an. *këž-ärni-gun*, vir. *jänžek* zacskó: an. *jänžek* | vir. *porňa* újj: an. *pürnä*, an. *torňa* daru: vir. *türnä*, an. *šon* gyapjú: vir. *šin*, vir. *šójem* silurus glanis (hal): an. *šijeh*; an. *loga-* rázni: vir. *lünğä-*, an. *kóbëš* dagadt: vir. *küpsäk*; an. *konžala* és *künžälä*: vir. *këžala* rokka; vir. *puđana* fűrj: an. *püđänä*, vir. *moži* az idősebb nagybátya: an. *mëžä*, *ëmbëžä*, *mën-bëžä* | an. *këmëržak* és *këmëržäk* (bujinszki szó) porczogó, an. *jëpsa* gartenmelisse (маточникъ): vir. *jipsä*; an. *tëš*, *čëš* gyümölesmag: vir. *tüš*; an. *tëren-* botlani: vir. *tirin-*, an. *šin* ember: vir. *šin*.

b) Hangszínbeli váltakozás: a) a labialis *o, u* hangok *č*, illetőleg *i* hangokkal cserélődnek: vir. *somaž* szó: an. *sëmaž*, vir. *po'an* lólégy: an. *pëwan*, vir. *šóžë* rúd: an. *šëžë* | vir. *púžek* nagy: an. *pížek*, vir. *júwër*, *jëwër* nehéz: an. *júwër*, an. *puđek* bárány: vir. *piđak*, *júwëš*, *júnëš* hiba: vir. *jëwëš*. — β) az *ü, ü* hangok palatalis *é, i* hangokkal cserélődnek: an. *tük* toll: vir. *ték*, an. *čüm!* megállj, várj!: vir. *čem*; an. *jükšük* féreg: vir. *jékšék* vir. *püłüt* felhő: an. *pëłët*, vir. *šübün* szemölcs (бородавка): an. *šëwëni*, an. *ümbü* fejedelem: vir. *ëmbü* | vir. *nümä* kaláka: an. *nimä*, vir. *žüm* kebel: an. *žëw*.

c) a zártsági fok szerint történő hangváltozások: vir. *ámbërt-kájék* sas: an. *omërt-kájék*; an. *šadërdat-ropogni*: vir. *šëdërdat-*; vir. *jëwëš* fa: an. *júwëš* | vir. *pogána* кукля: an. *pogáni*, vir. *këwagaržan* galamb: an. *këwagaržin*. V. ö. itt a következő adatokat is, melyekben az *i*-féle gyengülés a dimin. -j beolvadásából származtatható: an. *aga*, *akka* néne: vir. *agi*, an. *aba* anya: vir. *abi*, an. *aža* him: vir. *aži*, an. *kukka* anyai részről való rokon: vir. *kukki*, an. *ingä* az idősebbik meny: vir. *ingi*.

d) magánhangzók elisiója: an. *oman* féreg: vir. *máne*, an. *izra* foghagyma: vir. *çera*, an. *jénürzäk* nyeregpárna: vir. *énürzäk* és *nürzäk* | an. *pižíçi* öv: vir. *piški*; *púzet*, *pózet* hárshej, an. *pušt' ússi* lehántott hársfa: vir. *sara* *hošci*.

e) magánhangzók közbeszurása: an. *pécké* fűrész: vir. *péçjéçé* (hangsúlykülömbőség! v. ö. tat. *pécké*), an. *kéçké* farügy: vir. *kéççéga*, an. *šerbet* mézes víz: vir. *šerébet* || (betoldás és elisio:) an. *çéndela*, *çéngla* poloska: vir. *çémétla*, an. *pürülgän* kövi szeder: vir. *pürleçän*.

## II. Más sal hangzó k.

a) A szó kezdetén mutatkozó hangváltozások. — an. *k* = vir. *t* (magas önhangzó előtt): an. *kijirik* taraj: vir. *tütrégé*, an. *küçürt* kén: vir. *tüçürt*, an. *kürtä*- zümmögni: vir. *türtä*- | megfordítva an. *t* = vir. *k*: an. *terbej* rend: vir. *kərbä* || an. *m* = vir. *v*: *malda* elől: vir. *valda*, an. *müçértä* hátúl: vir. *véçértä* | viszont an. *v* = vir. *m*: an. *vogor* ökör, bika: vir. *mogor* || an. *mimü* velő: vir. *üümä*, an. *mimér*, *üümér* savanyú lisztpép: vir. *üümér*, an. *márgémçéç*, *nargémçéç* méreg: vir. *márgémçéç* || an. *vúbér* boszorkánynyomás: vir. *lóbor* || an. *çišla-* rágni: vir. *kišla-* || an. *korçka* pulyka: vir. *pirçka* || an. *leç-* elvezetni, elkisézni: vir. *jeç-*

b) Szóközépi és szóvégi mássalhangzó-változások. — *k-ç*: vir. *sóndék* láda: an. *sündéç*, vir. *pokra* gyom, gizgaz: an. *puçra*; v. ö. *ándéç-* éhen halni: андык-Zol. | *b-w*: vir. *šübün* szemöles: an. *šewén*, an. *kérebengä* font és *kérewengä*: vir. *körengä* | *g-d*: vir. *jagöldi* szélmalom-játék: an. *jaböldi*, an. *çéngla* és *çéndela* poloska; v. ö. an. *vergeç* fuvó (мѣхи): вирьдичь Zol. | *m-n*: vir. *jéneç* hiba: an. *jümçéç*, *junçéç*, an. *çéndela* poloska: vir. *çémétla* | vir. *ilmei* hyoseyamus niger: ильбень Zol. | an. *üneçü* kerület (околица): vir. *üleçä*; v. ö. an. *tüçmä* fonott sövény: vir. *tüçklä* | vir. *çüm* kebel: an. *çew* | an. *üwén-* elfáradni: vir. *içén-*; v. ö. *awdan* és *aldan* kakas | vir. *šçel* város: шереь Zol.; v. ö. vir. *çaj-bér* mindenki: an. *çar-bér*.

c) Mássalhangzók elveszése — a) a szó kezdeten: vir. *moçi*, an. *méçä*, *mén-béçä* és *ém-béçä* nagybátya; *pémällä* (imádkozó szó): смеллэ Zol. —  $\beta$ ) a szó közepén: *ñ* fogyatkozása: vir. *çañga* csóka: an. *çawga*, vir. *lüñgä-* rázni: an. *loga-*, an. *ángé-míngé* nem józan, nem tiszta eszű: аны-мине (въ умашествіи) Zol. || *l* enyészése: an. *kell* majdnem (чуть не): vir. *kél*, an. *veldrän* csalán: vir. *vélrän*, an.

*kældërmaç* hajtósiga (kreisel, кубарь): кытырмаç Zol. | an. *alziš* варьги: ыжы Zol. | vir. *çebartlu* ячменніе калабашкы: an. *çebardu* || an. *çelçem* szikra: vir. *çelçem*. — Szótag-összerántások: vir. *vələk* lék: an. *vak, vágē*, vir. *kajulaški* подденкы, остаткы пиццы: an. *kajaš*, vir. *jámžek-sol* országút: an. *jamžul*; v. ö. vir. *pillä!* близослови! (= tat. *baçellä!*): an. *päçel du!* an. *at-kürék* páfrányfü: аттык Zol.; *çomza jar-* pofon *vágni*: хумзар- Zol.

d) Járulékmássalhangzók mutatkoznak ezekben: an. *omért-* -*kájék* sas: vir. *ámbert-kajék*, амырт-кайык Zol. | an. *janra-* és *jandra-* kolompálni, csillingelni (бренчать).

e) Metathesis esetei: an. *ulma* alma: vir. *omla*, an. *kómrok* fekete hideg szén: vir. *kormok*; v. ö. vir. *kížén* koporsó, sír (гробъ): кистень Zol.

### 3. A csuvas nyelv irodalmi forrásai.

Igen messze, egy másfélezer éves ősmultba nyúlnak vissza a csuvas nyelvnek legrégebb emlékei. Azon kölesönszók t. i. ezek, melyek belőle a magyar nyelvbe jutottak át s itt megőrizték a csuvas nyelv egy oly korának képét, midőn alakjai még sokkal közelebb állottak a köztörökséghez, mint jelenleg. Ugyancsak ilyen, a csuvas nyelv történetére nézve tanulságos emlékeket tartottak fenn a votják és cseremiszi nyelvek is, melyek együttvéve világosan tanuskodnak róla, hogy valamikor messzebbre terjedt a csuvas nyelvnek hatásköre s hogy különösen culturájával mintája lehetett a szomszéd népeknek. Írott emlékek mindemellett nem maradtak fenn e régebbi időkben, ha csak nem tekintjük ilyeneknek a Bolgár város környékén fölfedezett 13. századbeli sírkövek kétes olvasású, de hihetőleg csuvas nyelvű (v. ö. *dziati dzör* = hét-száz = mai csuvas *siççä-zör*) feliratait. Az első értesítés, melyből az európai tudós világ némi homályos sejtelmet szerezhethetett magának a csuvas nyelv minőségéről Strahlenbergtől ered. Ő a múlt század második évtizedében utazgatott azon népek közt, melyeknek leírását ismeretes «Das Nord- und Ostliche Theil von Europa u. Asia» (Stockholm. 1730.) című művében adja s nyilván ekkor szerezhette azt a 28 szóból álló csuvas nyelvmutatványt is, melyet munkája mellékletén a «Tabula polyglotta»-ban közöl. Mint Strahlenberg több hasonló följegyzését zavarosság és tökélet-

len írásmód jellemzik ezt is, melynek legfeljebb csak nyelvészeti-történeti, de nem egyszersmind nyelvtörténeti szempontból lehet némi érdekessége. Ime álljanak itt ez adatok eredeti orthographiájukban s mellettük rekeszben a mai kiejtés szerint írott alakok: *pärr* (*për, pèrrè*) egy, *ycki* (*ikkè*) kettő, *uitsi* (*vissè*) három, *twata* (*tèwättè*) négy, *belich* (*pülik, püllek*) öt, *olta* (*ólttè, últtè*) hat, *sithy* (*šiccè*) hét, *ssylem* (*sákkèr*) nyolcz, *bokur* (*toççór*) kilencz, *wonn* (*vönnè, vun*) tíz | *sack* (?) *bauch* (csuv. *çírèm* id.), *sokula* (*sogál*) *bart*, *ohra* (*orà*) *fuss*, *kukru* (*kógór, kókkór*) *brust*, *karuhoe* (*kárèndèk* ablaküveg) *fenster*, *köes* (*kuš*) *auge*, *sukru* (*šogór, šékkèr*) *brod*, *koll* (*çol, çul*) *arm*, *suas* (*šèwàr*) *mund*, *alln* (*álè*) *hand*, *giera* (*tèrà*) *herz*, *kuell* (*çéwèl*) *sonne*, *ziurd* (*šurt*) *haus*, *boss* (*puš*) *kopf*, *sumsa* (*šomzà, šènzà*) *nase*, *ssys* (*šús*) *haar*, *kann* (*kon*) *tag*, *kaf-polat* *nacht* (tkp. *kaš polat este van*).

Sokkal világosabb képet nyújt a csuvas nyelvről a mult század közepén Müller G. F., a volga- és kámavidéki népek első alapos ismertetője. «Sammlung Russischer Geschichte» (St. Petersburg. 1732—1764) cz. művének III. kötetében foglalkozik a csuvas nyelvvel, melyről ő je'enti ki teljes határozottsággal először, hogy a törökségnek tagja, valamint azt is, hogy nagyjában véve két, egymástól nem nagyon eltérő dialektusra oszlik (l. fent 21. l. jegyz.). Főtételeinek bizonyítására s hogy némi fogalmat nyújtson a csuvas nyelv természetéről «Vocabularium harmonicum»-ában mintegy 300 adatból álló szójegyzéket közöl és pedig oly orthographiai gondossággal, mely korában meglepő. Nem szólhatunk ugyanilyen elismeréssel kis textusmellékletéről, a miatyánknak csuvas fordításáról, melyet mint első és 1803 ig egyedüli mutatványát a csuvas összefüggő beszédnek ide iktatunk eredeti alakjában: *atei chamerna chosch püllu-sinä! san jat asnátob, killes san schacher, san irek . . . ljäpljä püllu-sinä i sir-sinä, sukru pern bar manä sairèmkon, chwär manä chasjät pern, ljäpljä abir chwäráteber pern chasjät sin-sinä, an ifekai . . . manä Schaitanran (tuw Schaitän manä an possul), san schacher, batir . . . kónni-bach*. Tekintet nélkül a mondattani absurdumokra, a mi átírásunk szerint így igazíthatnók ki e textus szavait: *atli, çamèrna çoš pülüt-sinü, sann (sánèn) jat asládèp, kilüs sann šèfer, sann irek pöldèr, leple pülüt-sinü i šèr-sinü, šékkèr píren bar mana . . . kon, çèwar mana . . . píren, leple*

*ébér xéwarátpér píréh . . . . sín-sínü, tuw Šojtan mana an póstér, sann šefer, páttér . . . .\**)

A legközelebbi munka, mely a csuvas nyelv ismeretére újabb anyagot szolgáltatott a Сочинения принадлежаия къ грамматикѣ Чувашскаго языка. («A csuvas nyelv grammatikájára vonatkozó munkálatok») című első grammatika volt. Budenz «Csuvas közlések és tanulmányok» értekezés-sorozata bőven foglalkozik e mű méltatásával, miért is e helyen csupán azon bibliographiai észrevételre szorítokozom, hogy 1775-ben Pétervárott megjelent kiadása nem az első, hanem van egy korábbi is, mely 1769-ben Moszkvában látott napvilágot s melyet a «Göttinger gelehrte Anzeigen» 1770. évfolyama már ismertet is (419. l.). E gazdag nyelvészeti forrás után alig volnának méltók a megemlítésre a Palla s-féle nagy szótár («Linguarum totius orbis Vocabularia comparativa. Petropoli. 1786.») gyarló csuvas adatai, ha azon nyelvészettörténeti jelentőségük nem volna, hogy Gyarmathy és több más európai tudós tanulmányainak tárgyát képezték.

Ezen előzmények után veszi kezdetét a jelen század elején a tulajdonképi csuvas irodalom. Mint Európa csaknem minden népénél, úgy itt is az egyházi szükséglet képezi első kiinduló pontját az irodalom fejlődésének. A csuvasok keresztények voltak már a mult század közepén, de alig egyébben mint néhány államilag ellenőrizett külsőségben. A keresztény tanok megszilárdulását csak úgy lehetett alaposan remélni náluk, ha sikerül csuvasul értő papokat és tanítókat nevelni s más részről könyveket adni a nép kezébe a vallásos okulás céljából. E feladathoz képest jóformán az egész eddigi csuvas irodalom egyházi és pædagogiai, a társadalmi elemet nem teszi benne több, mint két kalendárium, egy kis értekezés a dögvészről s az ethnographusoknak kisebb-nagyobb terjedelmű följegyzései a népköltészetből. Egy szélesebb körű és magasabb fokú irodalom megteremtését a szibirszki csuvas iskola működésétől várhatjuk, mely ebbeli öntudatos törekvésében egész rendsze-

\*) Szószerinti fordítása: atyám, nekünk a ki (vagy) a felhő fölött (tkp. fölé), magasztalom a te nevedet, eljövendő (tkp. eljönni) a te városod, a te akaratom (legyen meg) a mint a felhő fölött azonkép (?) a föld fölött, kenyereket add meg nekem . . . . napon, engedd el nekem a mi adósságainkat (?), amint mi elengedjük a mi adósságainkat (?) más embernek, tedd hogy a Sajtan engem ne bántson, tied a város, . . . hős . . . .

resen halad, midőn első sorban egy alkalmas irodalmi nyelv kifejtését tűzi ki czélul a népnyelv kincseinek kiaknázásával.

Az előttem ismeretes csuvas nyomtatványok és nyilvános könyvtárakban őrzött kéziratok a következők: \*)

1. Пичиксе катихизисъ, ыгарна чувашъ замъ вали чувашъ чильгибе чиберъ биясь нинъ тюре вырьсь саконъ не и Тора килли юла на да. Хозанда школка замъ ра 1803. сіюль да, Ага оихъ ра. («Kis Káté. Fordították a csuvasok számára csuvas nyelven, hogy jól megértsék az igaz orosz törvényt, isten imádságát és szertartását. A kazáni iskolákban az 1803. évben, az eke havában»). Orosz czíme: Сокращенный катихизисъ, переведенный въ пользу чувашъ на чувашской языкъ, для удобнѣйшаго имъ уразумѣнія Православнаго Христіанскаго закона съ присовокупленіемъ нѣкоторыхъ молитвъ, Символа вѣры и десяти словія. Въ Казанской Академіи, 1803. года. Апрѣля мѣсяца. Mint a csuvas nyelvi hitoktatás legelső irodalmi emlékét Pyminszki újra lenyomatta «Опытъ переложенія христіанскихъ вѣрочительныхъ книгъ на татарскій и другіе инородческіе языки въ началѣ текущаго столѣтія» («Keresztény hitoktató könyveknek — tatár és más idegen oroszországi nyelvekre történt lefordítási kísérletei a jelen század elején») című Kázánban 1883-ban megjelent művében (208. l.). Második kiadása is megjelent Moszkvában, 1852-ben (8-r. 58 l.) nem lényeges változtatásokkal. E munka nyelvével tüzetesen foglalkozik Ilyminszki említett munkájában, kifejtvén annak alapján, hogy a fordító csuvas eredetű ember lehetett, még pedig a csuvas nyelvterület éjszaki (*virjal*) részéből.

2. Miatyánk, imádság a szentséges szűzhöz, keresztény Hiszekegy, rövid káté, tízparancsolat, a nyolczadik parancsolat

---

\*) A csuvas irodalomnak itt adott jegyzéke csak 1885-ig, vagyis szimbirszki tartózkodásom idejéig terjed, noha csaknem bizonyos, hogy a csuvas iskola — mely e czélra évenként 600 rubel segítségével részesül — adott ki nyomtatványokat azóta is. Volt is alkalmam egész halom kéziratot (Mózes könyveiből, a prófétákból, zsoltárokból és apostolok leveleiből való részletek fordításait) látni főt. Andrej Petrovics úrnál, a csuvas iskola egyházi vezetőjénél, ki már eddig is több vallásos tartalmú munkával járult a csuvas irodalomhoz. Ugyancsak a közeli évekre helyezte ki látásba Jakovlev a csuvas iskola gazdag népköltési gyűjteményeinek megjelenését is.

magyarázata. — 1803-ból származó kézirat, melyet szintén kinyomatott Plymszki említett munkájában (221. l.).

3. Szent gyónás. — Kézirat 1808-ból. Megjelent u. o. (315 l.)

4. Провѣдь о воспитаніи дѣтей свящ. Алонзова. 1819. — (azaz: «Szónoklat a gyermeknevelésről»). — Csak Sbojev említése után (l. alább idézett műve 163. l.) tudok e munka csuvas fordításáról.

5. A négy evangéliumnak 1820ból való fordítása. (Megvan egy példánya Reguly hagyatéka közt is).

6. Két csuvas népdal a következő ethnographiai műben: «Записки Александры Фуксъ о Чувашахъ и Черемисахъ Казанской губерніи. Казань. 1840. («Fuchs Alexandra följegyzései a kazáni gubernium csuvas- és cseremisiz népségeiről»).

7. Káté és keresztény tanítások. Kézirat Reguly hagyatékában; l. NyK. II. 189.

8. Két csuvas mese. Reguly följegyzése. Megjelent NyK. XVI, 157.

9. Reguly csuvas példamondatai. Összeállította és magyarázta Budenz József; l. NyK. II, 189.

10. Катихизическія бесѣды на Чувашскомъ языкѣ, произнесенныя въ Михайловскомъ храмѣ и Никольскомъ придѣлѣ церкви села Ишакъ священникомъ Василиемъ Громовымъ въ продолженіи 1850. года. («Hitoktató beszédek, melyeket Isák falu egyházaiban csuvas nyelven tartott V. Gr.»). Kézirat a kazáni missionárius társaság könyvtárában. Ismertetik Magnyiczki alább idézendő műve (l. 237. l.) s bővebben «Священникъ Василій Петровичъ Громовъ» című kis értekezése.

11. Чувашскіе разговоры и сказки, составленные Спиридономъ Михайловымъ, переводчикомъ Чувашскаго языка. Казань. 1853. («Csuvas beszélgetések és mesék. Szerkesztette Sp. Michailov, csuvas tolmács»). Mint Magnyiczki előbb idézett műveiben kimutatja, csak a munka ethnographiai előrsze való Michailovtól, míg a csuvas textusoknak szerzője, ill. gyűjtője a 10. szám alatt fölhozott kézirat írója Vaszilij Gromov.

12. Nyolcz csuvas népdal Sbojev B. A. «Исслѣдованія объ иноподцахъ Казанской губерніи. Казань 1856». («A kazáni gubernium idegen nyelvű népeire vonatkozó nyomozások») című munkájában; l. 149. l.



13. Начатки Христiянскаго ученiя на Чувашскомъ языкѣ. («A keresztény tanítás elemei csuvas nyelven»). Csupán a következő szám alatt idézett munka előszavából van róla tudomásom.

14. Книга хваленiи или Псалтырь на Чувашекiй языкъ переведенная священникомъ Стефаномъ Элидинымъ. Казань. 1858. («Dicséret könyve, vagy zsoltárok. Csuvas nyelvre fordította Elpidin István»). Ritka könyv, melynek egyetlen hazai példánya birtokomban van. — 8-r. 148 l. ezenkívül előszó és jegyzetek 3. l.

15. Сõлдалык кнеги. Казань. 1867. (Kalendárium).

16. Икке мун праздник чохнэ халыга инсьмәллэ тынландарза Шобашкар у́здыньчэ Чуваш син Митрофанъ Дмитриевъ каланы сумахсэм. 1869. сõлда. Казань. 1870. («M. Dmitrijev csuvas embernek két beszéde, melyeket az 1869. évben a csebokszári kerületben mondott a népnek hitre való buzdítása céljából»). — 16-r. 10 i.

17. Чуваш кнеги. Казань. 1870. («Csuvas ábécéskönyv») II. kiadás. — Első kiadását nem ismerem.

18. Топра кiлькiлэмәлли сумахсэм. Хозанда 1870. («isten imádására való beszédek»). II. kiadás. — 16-r. 40 l. Első kiadását nem ismerem.

19. Тора корныи праздник-синьчәнъ сумах. Хозанда. 1871. («Vízkereszt ünnepéről való beszéd»). Szerzője Vaszilij Vasziljev csuvas származású tanító.

20. Христос вилимьрәнъ чирльзэ туны. Хозанда. 1871. («Kr. föltámadása a halálból») Tatárból fordította Vaszilij Vasziljev.

21. Népdalok és közmondások 17 lapnyi terjedelemben Nikolaj Zolotnyiczki következő művében: Замѣтки для ознакомленiя съ чувашскимъ нарѣчiемъ. Выпускъ первый. Отдѣлъ звуковой. Издание Братства Св. Гурiя. Казань. 1871. («A csuvas nyelvel való megismerkedés céljára írott észrevételek»).

22. Т'ъваш адiзене ёырва вьренмелли кнеге. Казань. 1872. («Olvasókönyv csuvas gyermekek számára»). — A Jakovlev nevéhez fűződő irodalom első terméke, melyben mind a címбõl is látható a késõbb divatba jött *ä* és *ë* jegyek helyett még az orosz ábécébõl vett *ъ* és *ь* szerepelnek.

23. Начальное ученiе Православной Христiянской вѣры на Чувашскомъ языкѣ. Ѓан Тён кёнеки. Казань. 1873. («Elemi

tanítás az igazhitű keresztény vallásról csuvas nyelven») 16-r. 58 l. Ehhez egy 6 lapos függelék van csatolva, mely utasításokat tartalmaz a csuvas irodalomban ezután gyakorlatba jött specialis orthographiához.

24. Главные Церковные Праздники Госнодни и Богородичны на чувашскомъ языкѣ. Асла прасниксем. Казань. 1873. («Az Úrnak és a szentséges szűznek fő egyházi ünnepei csuvas nyelven»). — 16-r. 64 l. — L. II. kiadását a 36. sz. alatt.

25. Евангеліе отъ Матѳея на Чувашскомъ языкѣ. Матѳеі сырнă Евангеліе. Казань. 1873. («Máté evangelium csuvas nyelven») — 16-r. 111 l. (VIII. lapos) előszóval, melyben a fordítási nehézségekről van szó. Ujra lenyomatott 1879-ben.

26. Букварь для Чувашь съ присоединеніемъ русской азбуки. Казань. 1873. («Ábéczés könyv a csuvasok számára»). — 16-r. 32 l. Kőnyomat.

27. Угъаназ нуомтатásban. ħăваш кĕнеки. Казань 1874. 1874 — 16-r. 32 l.; (VIII lapos) előszava nagyjában azonos a 23. számú műével. — L. II. és III. kiadását 32. és 49. számok alatt.

28. Священная Исторія ветхого завѣта на чувашскомъ языкѣ. Казань. 1874. («Ótestamentomi történetek csuvas nyelven»). — 16-r. 77 l. — L. II. kiadását a 33. s a III-ikat az 52. sz. alatt.

29. Сôлдадыкъ киеги, 1874. Календарь на 1874. годъ на Чувашскомъ языкѣ. Казань. («Kalendárium az 1874. évre csuvas nyelven»). — 16-r. 94 l.

30. Евангеліе отъ Марка и Луки на Чувашскомъ языкѣ. Маркна Лука сырнă Евангеліесем. Казань. 1874. («Márk és Lukács evangélioma csuvas nyelven»). — 16-r. 200 l.

31. Néhány dal és imádság Zolotniczki csuvas gyökérszótárának (Корневой Чувашско-русскій словарь сравненный съ языками и нарѣчїями разныхъ народовъ тюркского, финского и другихъ племень. Казань. 1875.) függelékeiben.

32. Букварь для Чувашь съ присоединеніемъ Русской азбуки. ħăваш кĕнеки. Изданіе второе, исправленное и дополненное. Казань. 1875. — A 27. szám alatt idézett munka második javított és bővített kiadása 16-r. 54 l. és X lapnyi előszó. Ujra lenyomatott 1880-ban és 1883-ban. Ujabb kiadása a 49. számú mű.

33. Священная Исторія Ветхаго и Новаго Завета на Чувашскомъ языкѣ, Казань. 1876. — Издание второе, исправленное. («Ó- és újtestamentomi szent történetek csuvas nyelven»). — Az előrészt illeti csupán a «bővített és javított kiadás» felirat a címьben. 16-r. 243 l.; VI. l. tartalommutató. Bővített kiadásai a 42. és 52. számúak.

34. Учение предъ святымъ крещениемъ. Переводъ съ русскаго на Чувашскій языкъ. Составилъ Григорій Филипповъ. Казань. 1876. («Tanítás a szent keresztség előtt. Fordítás oroszról csuvasra»). — 16-r. 31 l.

35. Поучение о поклоненіи Богу на Чувашскомъ языкѣ. Казань. 1876. («Tanítás az istentiszteletről csuvas nyelven»).

36. Главніе Церковные Праздники Господни и Богородичны на Чувашскомъ языкѣ. Аслă ирасниксем. Издание второе исправленное. Казань. 1877. — Második javított kiadása a 24. sz. alatt idézett műnek. 16-r. 66 l. Ujabb kiadása a 43. sz. alatti.

37. Чинъ исповѣданія и како причащати больнаго на Чувашскомъ языкѣ. Казань. 1878. («A gyónás szertartása és hogy mikép kell a beteget megáldoztatni, csuvas nyelven»). — 16-r. 56 l. Ujra lenyomatott 1884-ben.

38. Житія святыхъ первоверховныхъ апостоловъ Петра и Павла и святителя Николая мур-ликійскаго чудотворца на Чувашскомъ языкѣ. Казань. 1879. («Szent Péter és Pál főapostoloknak, valamint Miklós püspöknek, Lykia tartománybeli, Myra városbeli csudatevőnek élete csuvas nyelven megírva»). — 16-r. 43 l. a címlap után egy szentképpel.

39. Пасхальная служба на Чувашскомъ языкѣ. Мун кун келлисемъ. Казань. 1879. («Húsvéti istentisztelet csuvas nyelven»). — 16-r. 26 l. Ujra lenyomatott 1882-ben. Ujabb kiadása az 50. számú.

40. Житіе св. Авраамія мученика болгарскаго. Изложено по чувашски Григоріемъ Филипповымъ. («Sz. Ábrahám bolgár vértanúnak élete»). Megjelent a következő munkában: Ознакомление съ фонетикой и формами Чувашскаго языка посредствомъ разбора и перевода оригинальныхъ чувашскихъ статей. Воспитанника Казанскаго частнаго Миссіонерскаго Приюта Александра Ив. Добролюбова. Подъ редакціей Ник. Ив. Золот-

ницкаго. Казань. 1879. 8-р. 60 l. («A csuvas nyelv hangtanával és alakjaival való megismerkedés eredeti textusok elemzése és fordítása útján»). Innen átvettem s tatár nyelvű másával párhuzamba állítva és lefordítva közöltem NyK. XVI. 313. l. — Ugyancsak a Dobrolyubov művében vannak még a következő csuvas nyelvű textusok is (jegyzetekkel): 10 népdal, imádság s részletek a 29. és 18. számok alatt idézett művekből.

41. Евангеліе отъ Иоанна на Чувашскомъ языкѣ. Иоаннъ сырънѣ Евангеліе. Казань. 1880. («János evangélium csuvas nyelven»). — 16-р. 96 l.

42. Csuvas pogány imádságok gazdag gyűjteménye a következő munká: Матеріалы къ объясненію старой Чувашской вѣры. Собраны въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ Казанской губерніи В. Магнитскимъ, членомъ-сотрудникомъ Казанскаго общества Археологіи, Історіи и Этнографіи. Казань, 188 l. («Adalékok az ősi csuvas hitnek megvilágítására»). — 8-р. 267 l.

43. Священная исторія Ветхаго и Новаго Завета. Казань, 1882. — A 33. sz. mű újabb kiadása, mely II. kiadás czímen újra lenyomatott 1883-ban.

44. Главные церковные праздники Господни и Богородичны, съ присоединеніемъ житіи св. первоверховныхъ апостоловъ Петра и Павла и святителя Николая, Мур-ликійскаго чудотворца. Казань. 1882. — A 36. és 38. számú művek együttes kiadása. 8-р. 94 l. és 2 l. tartalommutató.

45. О чумѣ, какъ узнавать эту болѣзнь и что дѣлать для того, чтобы остановить ея распространеніе. Ветеринарнаго врача М. А. Исакова, на чувашскомъ языкѣ. Вылѣхъ Мурѣ. Казань. 1882. («A marhadögvészről; mint lehet fölismerni ezt a betegséget s mit kell tenni, hogy gátolják. Iszákov baromorvostól csuvas nyelven»). — 8-р. 14 l.

46. Расказы изъ Русской исторіи на Чувашскомъ языкѣ. Выпускъ I-й. Казань. 1882. («Elbeszélések az orosz történetből csuvas nyelven. I. kötet»). — 8-р. 210 l. sajtóhibák jegyzékével és tartalommutatóval.

47. Церковныя службы на Чувашскомъ языкѣ. Ѓиркү кѣллісэм. Казань. 1883. («Egyházi szolgálat csuvas nyelven»). — 8-р. 88 l.

48. Молитвенникъ на Чувашскомъ языкѣ. Казань. 1884.

(«Imádságos könyv csuvas nyelven»). — 16-r. 32 l. Ujra nyomtatott 1884-ben.

49. Букварь для Чувашь съ присоединеніемъ Русской Азбуки. Явашъ кёнеки. Изданіе третіе. Казань 1884. — А 32. számú mű tetemesen bővített és javított kiadása. 16-r. 147 l. Elől a 8 lapnyi előszón kívül 4 lap rajzminta.

50. Часословъ на Чувашскомъ языкѣ. Кёлёсем. Казань. 1884. («Imádságos könyv csuvas nyelven»). — Széles 16-r. 284 l. Ehez IV l. csuvas előszó. Az eddigi csuvas irodalom legterjedelmesebb műve.

51. Пасхальная служба на Чувашскомъ языкѣ. Мун кун кёллисем. Казань. 1855. — А 39. számú mű bővített kiadása. 16-r. 35 l.

52. Священная Исторія Ветхаго и Новаго Завета на Чувашскомъ языкѣ. Третіе изданіе. Казань. 1885. — А 33. számú mű bővített kiadása. 8-r. 175 l.

#### 4. Pótlék Zolotniczky orosz-csuvas szótárához. \*)

a g a k ш ы р з и gyöngy, korall (бисеръ). — V. ö. or. ахатъ, агатъ agátkő és *šérza* gyöngy.

at'-kürék páfrányfű (папоротникъ, tkr. «csizma-fű», *ádé-k.*) — V. ö. аттык id. Z.

andъz füladozni, megfúladni akarni (midőn pl. a víz a cigányúton fut le a torokban; захлебнуться).

apteri (an.) árр (шило; e h. *ádé-béri*, *at'-péri*). — V. ö. аптар id. Z.

\*) Rövidítések: M. = Magniczki, ki «Материалы къ объясненію старой чувашской вѣры. Казань, 1881.» című művének utolsó lapján, továbbá «Изъ поѣздки въ село Шуматово, Ярдинскаго уѣзда» értekezésében (az «Извѣстія общества археологій, исторіи и этнографіи при императорскомъ Казанскомъ университетѣ» III. kötetének 179. lapján) közöl Zol. szótárában nem található adalékokat a csuvas szókincshez. — Z. = Zolotniczki, kinek kézirati szótárpótlékát halála után szintén Magniczki adta ki a «Казанскія Губернскія Вѣдомости» 1882. évfolyamának márczius havi 1. számában. Az ezen forrásokból vett adatokat, mivel különösen magánhangzó-jelölésük megbízhatatlan, nem írhatom által eredeti orosz orthographiájukból.

*alžěr-* (an.): *kuž alžěrat* szemet mereszt (говорится, если у когонибудь глаза разширяются, разбѣгають на пр. отъ удивленія).

*argan-* összebonyolódni, összekuszálódni (czérna, spárga stb. — запутаться, о ниткѣ, веревкѣ).

ы р а ш szenvedély; szerelem (страсть, любовь). М. — V. ö. *írat-* fájni.

*ēngar-*, *ēngard-* megérteni, fölfogni, belátni (постигать, понимать). — V. ö. tat. *añgar-* id.

*ít páros számú; ít-tügel?* páros-e vagy páratlan? (четь или нечеть?). — ыт-тигель id. Z.

ы н ж ы р т egy betegség neve, mely akkor támad, ha valaki veszedők előtt megy el (название болѣзни, приключающейей отъ прохода мимо сеорящихся). М.

*ilma*, *ilmat* (vir.), *ilmàs ferde*; kancsi (косый). — V. ö. ылмань kölcsönösen (взаимно, попеременно).

*ērēmzay* (an.) javas, táltos (знатокъ повѣрїи).

*iksü* (an.) csuklás (икота). — ыкcu Z.

*imzátlé* illő, csinos, alkalmas, megfelelő (пристойный, красивый, пригодный).

и р с е z tisztátlan, mocskos ember (перяха, неопрятный) Z.

*öldé* (vir.) hónalj-betét az ingben (ластовица).

*úkrék* pányva (арканъ).

*uqa* arany v. ezüst paszománt (мишура). — V. ö. tat. *uka* id.

*ugélza* (an.), vir. *ülészü* környék, kerület (околица) — оничэ Z.

у я в élénkség, éberség (бодрствование). М. — *ujaw-gúné* ünper. оя-гон id. Z.

*ula-gurak* (an.) varjú (ворона).

*ulača* csikos, sávolt (нестрядинный). — V. ö. tat. *alača* id.

*ügét* tanítás, oktatás, rábeszélés, utasítás (наставленіе, внушеніе); *ügéllü-* tanítani, rábeszélни, utasítani.

к а к к а ürülék, tisztátlanság (испражнение, нечистота, зло). М.

*kagra-* ökredezni, felbőfogni (рыгать).

*kádék* 1. csorba, tomra (съ отколотымъ краемъ); — 2. ostoba (глухой).

казян 1. (a jadrinszki kerületben) női szeméremtest (женскій половой органъ). М. — (an.) *kapsá* id. — 2. (a csebokszariban) hát (спина). М.

*kéžek turd-* (an.) ujjal inteni, fenyegetni (манить пальцемъ)

кышкар eséve; fakéregből készült henger, melyre a fonalat gombolyítják (вьюшка; лубочный, круглый, бездонный коробъ для навивки пряжи; наклеска у телѣги) М.

*kéžél* (an.) abroncs (обручъ).

*k'žanak, k'žangé* (a bujinszki kerületben), an. *kéžü, vir. k'žé rüh* (чесотка). — к и з е: короста, парши Z.

*kévü nóta, ének* (напѣвъ, мотивъ). — V. ö. tat. *kij id.*

*kərbü dara* (= крупа).

кодын такаас, пуакас (своенравный, упрямый, неуступчивый). М.

*kondor* (an.) dél (полдень).

кончага rézháromszög, melylyel a mellre való ékességet a fejkendő aljára akasztják (мѣдный треугольникъ = ушко у шүлге-мә для подвѣшиванія его къ сарпану). М.

кубыл kalapalakú (felül kerek, széles karimájú) csecsebecse, melyet a gyöngysorba fűznek (мѣдная блеска, въ видѣ шляпы съ круглой верхушкой и широкими полями; нанизываются на бисеръ). М.

күрэт merészség, vakmerőség (смѣлость, отвага, нахальство); күрэтлэ merész, vakmerő (смѣлый, безбоязненный, дерзкій, нахальный): күрэтлэ вур: дерзкій воръ; первая пы-дарзатуза бориче, кайран күрэтлэх тапратре: онъ прежде действовалъ скрытно, а потомъ началъ открыто (нахально); вуданмазырах күрэтлэх тапрадып: безъ всякаго стыда, а дерзко я начну | күрэтлэ merészkedni, vakmerősködni (дѣйствовать смѣло, дерзко): хальчэнэх пы-даргалыза борндым да, халь инде күрэтлэтсэх тапрадас поле: хотя я до сего самаго времени жилъ скрытничая (иногда), а теперь уже, видно (приводится) начинать нахально. Z.

*kürüs-kür* szomszédság, az összes szomszédok (сосѣдство).

*çajji-majji* az, amaz (a népköltészetben; «тотъ» въ поэтическихъ заведеніяхъ). — V. ö. хаги чох, маги чох (пѣсня) въ былое время, въ хорошую пору. Z.

хайман (a jadrinszki kerületben) zseb, zacskó (карманъ) М. — V. ö. jadr. *çaj-bér* mindenki: an. *çar-bér*

хаймала- meggazdagítani (обогащать). М.

х а ч м а к, villaforma eszköz, mellyel a lakodalom után a menyasszonyról a pártakendőt leveszik (розвилки для снятія съ браченной невѣсты фаты, пүргәнчәк). М.

*χaldra-* meggyöngülни (mint pl. az abroncs a vedren, v. az ember a betegségtől; ослабѣть на пр. кленки у ведра, когда разсохнутся или человекъ отъ болѣзни).

*χartlat-* orral fűni, horkolni (lőről mondva; фыркать).

х п й м а л у (*χijmálé*) tejföllel és tejással töltött lepényfajta (ватрушка изъ тонкаго сочна прѣснаго тѣста, намазанная смѣсью изъ кислаго молока, пшеничной или полбенной муки и яицъ) — V. ö. *χijma*, an. *χejma* tejföl.

*χom-* (an.) fölemelni a kart (pl. ütéskor; замахнуться), *χomga jaras* rofon ütni (заушать). — хумзар. id. Z.

*χómor*: *χurt-χ.* (an.) méh (пчела).

*χóldo* (an.) (мусыръ).

*χor-gajék-ágész* (jadr.) hattyú (лебедь).

х у т л а м и lepényfajta (ватрушка съ загнутыми четвероугольникомъ краями). М.

*χuskan-* elmozdúlni, kimozdúlni (тронуться съ мѣста).

*χuzax* nőtlen férfi (холостой). — V. ö. tat. *kazak* id.

*χupsa lart-* bezárni (запирать).

*χewérsél* sebész (= фельдшеръ).

*χérsort* (vir.), an. *χérsut házörző szellem* (домовой).

*jágén* megközelítőleg, körülbelül (приблизительно). — V. ö. tat. *žakén* és csuv. *šiwéž*, vir. *šux* közel.

*jañgar* rothadt fatörzs (гнилое дерево).

я н а в а р vonó jószág (csak imádságokban használt szó). — = персид. д ж а н а в а р: одушевленный, животное, отъ д ж а н [тур. тат. ј а н, джаг. тобол. ян, чув. чоң] душа и а в а р, в а р умбующий, одаренный. Слово это у Чувашъ употребляется единственно въ молитвословіяхъ и присловіяхъ во время пашни и относится исключительно къ лошадямъ, какъ животнымъ участвующимъ въ пашнѣ: янаварzene хват пар! лошадямъ силу дай Боже! Z.

*jaldérad-* ragyogni (блестѣть сильно блеско) | *jeldérad-* fényleni (блестѣть слабѣе) | *jeldérga-* sugározni (pl. az örvendő arczáról mondva),



я р а б а (jadr.) gyöngysorba fűzött rojtoeska (унизанная бисеромъ висточка). М.

*jerblut* (jadr.) teve (= верблюдъ).

е ж е л ь з е н г е р (a tyetyuši kerületben) vitriol (купоросъ). Z.

й ы х (*jéχ, ýāχ*) nemzetség, törzs (родъ, племя). Z.

*jéngél-jángél tuza súrás* ballagni (вихлять).

*jít-sümürže* (ййт-сьюмүрч) barkócsa, galagonya (rhamnus frangula, крушина). Z. — ткр. «eb-zelnicze».

*jídé-bérzé* futóka (növény). — ткр. «kutyá-bél».

*jédérta-* fölemelni (vmely nehéz tárgyat; поднимать тяжелую вещь).

*jébbéldi* hízelgő (льстивый). — V. ö. й ы б у л д а : шутиливый.

й ы р ы з, р ы з titok (тайна). М.

й и в а rogácsa (melylyel a *soréγ-ori* ünnepség alkalmával az énekeseket megvendéglik. — шарики изъ тѣста; колобки приготовленные для угощенія славельщиковъ во время «Соргоры»). М.

й и р и х zöldség, gyep (зелень). М.

й о с м а н vérrel gyúrt palacsinta-tészta, melyet a gonosz szellemnek nyujtanak áldozatul (замѣшенная на крови тонкая лепешка для принесенія въ жертву «киремети»). М.

й о м с ы н н ы megbabonázott, elvarázsolt (навороженный). М.

й о р в а р húsnemű (мясная провизія вообще). Z.

ю л а ш kiváltás, megszabadítás (выкупъ, освобожденіе). М.

— V. ö. tat. *zol-*, csuv. *sul-* megváltani, kiszabadítani.

*jüklü* kunyhó (хижина).

*çábér* kakukfű, démutka (богородская трава).

ч а р parancs, rendelet (повелѣніе, указъ, приказъ). М.

*çérés* húzókötel a lószerszámban (подтяжки у телѣги).

ч е р г е pálinkás pohár (чарка для питья водки). М.

*çindér* (vir.) rojt, czafrang (бахрома). — V. ö. ч и н д е р ь : узоръ. Z.

ч и н р а у alvilág, mélység, melyben a holtak szellemei laknak (яма, котловина, жилище душъ умершихъ). М.

ч и л а й sok (много). Z.

*çoš-, toš-* (vir.) kinyújtani, kihúzni (протянуть).

*çüprái-* morzsolódni, szétmállani (кропиться).

*çügén-* hullámozni, himbálózni, ingani (волноваться, качаться).

т а я и ч и к támaszték; lakodalmi ajándék, melyet a vőlegény

szülei a fiataloknak adnak (подпора, поддержка; свадебный подарок молодымъ въ день брака отъ родителей жениха). — V. ö. tat. *tajan, zah támasz*. M.

т а н д ы к ѳ н с а *ángyélíka-fű* (бѣлогловики, дягили). M. — V. ö. an. *képsä, vir. panda* íd.

т а р ь egy páлмаalakú növény neve, melynek gyümölcséből szeszес italt készítenek; friss, nedves (пальма; ростеть какъ финикъ и издаетъ изъ себя сокъ, употребляемый какъ хмѣльный напитокъ, называемый «тари»; свѣжій, влажный). M.

*téplé, témlé? hogyan? miképen?* (не знаю какъ?)

т а т т и *kedvesség, jószág, részvét* (сладость, добро, причастіе). M. — V. ö. *tivlüt, tat. dellät* boldogság.

*ténlaw* halánték (виски).

*télé* бѣкó, nyug (путы).

*térgész* por (пыль).

*tébé* maradvány (остатокъ).

*tippir* szigányút a torokban (сухое горло).

*toya* csat (пряжка) | *toyal-* csatolni.

*toro* tiszta (folyadék; — чистая жидкость) | *top-tor gondorla* fényes nappal (среди бѣлаго дни).

т у т р е ш к а egy dülő földnek nyolczada ( $\frac{1}{8}$  часть загона — ана — въ Чистопольскомъ уѣздѣ). M.

*tulgyér-* (an.) horkolni (lóról mondvа; — фыркать).

т ү г е л л е (*tügellé, tégellé*) páratlan, egyedül álló (одионочный, нечетный). M.

«т ү г ү р : зеркало (венг. түкör, *tükör*)» Z. — *Én csak tügyürt alakot hallottam.*

т ү г ү р с ь nyíl (стрѣлокъ изъ лука). Z. *nyíl*

*tüdül, tüttürüt* (an.), vir. *tüt kürt*.

т ү м е с к е *domboeska* (бугорокъ). M. — V. ö. tat. *tumzak* íd.

*tüllä-* csomót kötni (завязать узель). — V. ö. *téwé, tü* csomó.

*sabaga* bojt (кисть).

*séx-* beszívni, magába szívni (впитывать, всасывать).

*séyé*: *sul s. az út tele van fagyos hógöngyökkel* (такъ называется дорога, когда снѣгъ сухой и жесткій такъ что сани двигаются трудомъ). — с у г ү : морозно Z.

с ы н г е р ь *erődítés, barrikád* (укрѣпленіе, заваль, баррикада). M.

*sēpka* böleső (= зыбка).

*sēwēs* kullancs (клецъ).

*sīrēlzan* hangya (муравей).

*sogo* (vir.) fáradt (жадный).

*sola* (vir.) ablakoldal.

*sukmak* ösvény, csapás, gyalogút (трона). — V. ö. tat *sukmak* id.

с у д у р (jadr.) fogyatkozás, veszteség, kár (ущербъ). Z.

*šaramas* meztelen (нагои) | *šáppi-šaramas* teljesen meztelen.

с е х м е т fáradtság, gond, baj, kár (трудъ, забота; боль, вредъ).

*šéfer* félelem, ijedtség (страхъ); *šéjra* *zobat* ijedtség fogja el.

*šébélän-*, *šébélä-* fecsegní (болтать).

*šewäk* lejtős, meredek (отлогий).

*šélép* selyp.

*ši* nédegség, lakoma; *taw šijü!* köszönöm a jóltartást! (благодарю за почетъ!)

*šiwéžé* (jadr.) éles, hegyes (острый).

с ь у т м а х menyország (рай, небо, эдемъ). Z. M.

с ь у з è bojtocska, czafrang (gyöngy nélkül; — висточка безъ бисеру, бахрома). M.

с ь у р а с м а kiengesztelődés; halotti tor (примирение, поминки) | с ь ю р а с ь- kiengesztelődni, kibékülni (мириться) | с ь ю р а з ю béke (миръ). M.

с ь у р э н ь rókaszörü (ló; — рыжий, о лошади). M.

*šügä* vékony (токий) | *šügäl-* vékonyodni (тонеть).

*šüdel* asztal (= столъ).

*šün-* kínálni, megvendégetni (предлагать настойчиво, угощать).

*šür-γut* paczal (tkp. «száz-rét»; — коровий рубецъ). Z.

*šürel-* kigőzölgöni, elillani (выдыхаться).

*šadêrdattar-* csikorgatni a fogat.

ш а и viaszból v. kenyérhéjából gyúrt golyócska, melyet a javas szénára kötve alkalmaz a ráolvasásnál; szerencse, siker (шарикъ изъ воска или хлѣбной корки, привязываемый йомзиями на нитку во время ворожбы; счастье, удача). M.

ш а д ы н gonosz szellem, ördög (темная сила, злой духъ, бѣсъ). M.

ш а л а н г а egy kis madár neve (птичка; русское название неизвестно). M.

ш егерь, ш үг үр ь hála, köszönet (благодарение, хвала, слава): шегерь Торра! há! istennek! (слава Богу!). Z.

*šegan* hecsepecs, a csipkerózsa gyümölcse (шиповникъ).

*šēnēr-kúrēk* útifű (поддорожникъ).

*šēbēlžan* giliszta (глиста).

шингорс sárga tollú, vörös övű, verébnagyságú madárka neve (? tengelicz; — название желтенькой птички съ красной пояской, величиною съ воробья). M.

*šur'-árēm* (an.) = *árēm* üröm (полынь).

нерётъ (egy halfogó szerszám; вянтиры; рыболовный снарядъ). M.

ниш szúrás (méh-sz.); gyöngeség, nyápiczság a gyermekben (ужаление, уязвление, жало; дѣтская хилость, болѣзнь). M. | *úúšlē* gyöngé, hitvány, nyápicz (слабый, плохой).

*nēmēlkā* vető háló (= наметка).

*raj* rész, osztály (часть). — V. ö. tat. per. *raj* id.

надьян nagy fakártus (бадья, большая деревянная чашка). M. — V. ö. tat. *badjan* id.

пыгыт távoli (дальный, отдаленный). M.

пыч, пычах teljesen, tökéletesen (вовсе, совершенно): пыч т үт т үм teljesen sötét (совершенно темно). Z.

*pēdi* kullanes (кляцъ).

*pēšlak* sületlen (lepény, v. kenyér; — плохо испеченный, на пр. хлѣбъ или лепешка).

*píržē-bagar-da* az állati belső részek (внутренность животного).

пылак ajándék, adomány; áldozat (дары, подарокъ; жертва): «пылак параган: дарствующий — въ молитвенныхъ призываніяхъ (джаг. былак, булак, булак бир-: дарить)» Z.

пырчкан barázda-billegető (motacilla; — трясогузка). Z.

*pēži* szarvas (олень).

*pigān-* reményleni, bizni (надѣяться).

пилик osztályrész, birtok, földrész (участокъ, область, часть душеваго земельного надѣла). M.

*pírēšli* angyal (ангель). — V. ö. tat. per *pārištā* id.

плем kovászos tésztából készült kalács, mely fölül tejjel v. vízzel kevert kendermag-liszttel van bekenve (ватрушка изъ кислаго тѣста, намазанная толченнымъ коноплянымъ семенемъ, разведеннымъ водой или молокомъ). M.

*pondéx-* megpenészesedni (заплѣснѣть).

*ponáti* tanú, bizonyság (свидѣтель) = понятие.

*porzállé-çéwa* akácza (tkp. «borsós fűzfa»)

• п у kötelek, szalag (завязка, тесьма) Z. — V. ö. tat. *baw* kötél.

*pulgan-* hullámzani, zavarogni, lázongni (pl. víz v. nép; волноваться [о водѣ, народѣ]). — V. ö. tat. *boljan-* id.

*purzuj* (an.) agárkutyá.

*vakša* evet, mókus (бѣлка).

в а р а б ы veréb (= воробей) M.

*věj* játék, játszás, multság (игра) | *vëlla-* játszani, mulatni (играть).

*vëraç* régen (давно).

*vëzeñ-* = *ñzeñ-* szétoldani, leoldani (отвязывать).

в и т р ѣ н ь т у р р ы madárka neve (ptичка; русское название неизвестно). M.

в и д и н ь- leményleni, bizni (уповать). Z.

в и р ь м е ч е ünnep, melyen a betegségeket kiűzik a házból (праздникъ для изгнанія изъ домовъ болѣзней). M.

в и р ѣ м vízi betegség, sorvadás, daganat (опухоль, чахотка, вередь). M.

*virtlä-* ingerelni, uszítani (дразнить).

*tagaš* pirók (снѣгирь).

*tajla-* rendezni, intézni, végezni (уладить).

м а р д а méhraj (рой пчель). M.

м е с л ѣ т hatalom, akarat, kény (власть, воля). M.

м е р к е м е с sajnálat, részvét, jószívűség; az isten kegyelméhez eljutott — halott; ünnepség a betegségeknek a házból való kiűzésére (состраданіе, сожаленіе, милосердіе; сподобившіяся милосердія Божія — умершія; праздникъ для изгнанія изъ домовъ болѣзней) M.

*méñ* duma? *méñta*? *ta*? minek, mi czélből, mit tenni? (зачѣмъ, что дѣлать?)

*morka, sar'* *kušman* sárga répa (морковь): — bojtocska, rojt a ruhákon (кисточки нарядовъ).

*mondër* (vir.) kövér, hizott (жирный).

м о р я н (a kozmodemjanszki kerületben) nyúl (заяць). — V. ö. szer. м е р а н г е Z.

*lažaga* (an.) mocsár, posvány (болото).

*Léger orvos* (= лекарь).

*lér csendes, nyugodt* (тихий, спокойный).

лыба fűzfa galyakból készült kosárka, melyben az evő kanalakat tartják (корзинка из таловых прутьевъ для сохранения столовых ложекъ). М.

М. В.

## Egy „epe“ jelentésű szó az ugor nyelvekben.

Az epe név neve az osztyB.-ban Ahlqvist szerint *sip* és *vošrem* vagy *voršrem*. Vologodszki osztyB. szótára csak a *vosrem* szót ismeri. (Castrén déli-osztyák szógyűjteményében az «epe» neve nincs meg.) — Az utóbbinak megfelelő vogul szó: vogB. *vošrem*, L *ošerm*; a vogK. Máté-fordításban (27, 34) ezt találjuk az «epe» nevéül: *vočeram* (a Hunf.-féle kiadásban), *vošeram* (az Ahlqv.-féle recenzióban).

Célom lesz kimutatni, hogy egyéb ugor nyelvekben is vannak szavak, amelyek a *vošrem*, *vosrem*, *ošerm*, *vočeram*, *vošeram*, *vošrem* szóalakok kezdő részével (*voš*, *oš* v. *oš*, *voč* v. *voče*, *voš* v. *voše*, *vos*) egyeztethetők. S ki fog tűnni, hogy az említett szavak eredetileg «epét» jelentettek, úgy hogy *vošrem* stb.-nek is a kezdő *voš* rész adja meg az «epe» jelentést.\*)

De ha az illető szavak már nem jelentenek epét, a mint szavaimból már eddig is következtethető, vajjon mit jelenthetnek hát? Azt kell majd kutatnunk, hogy az «epe» jelentésű szó értelme hogyan módosulhat.

Az epe színe sárga, plántaevő állatokban zöld. Íze keserű. Hatásáról elég lesz annyit mondanunk, hogy a néphit szerint az olyan emberben, a kiben sok az epe, sok a haragos is, azaz: hogy az ilyen ember igen haragos természetű. Az epe

---

\*) Hogy a megmaradó *-rem* (*-erm*) utórész külön szó-e, úgy hogy *vošrem* stb. összetett szó lenne, vagy pedig képzőcsoport-e, pl. deminutiv képzők halmazódása, azt nem akarom itt eldönteni. (Hihetőleg összetett szó: *voš-rem*, s a *rem* e h. *lem* = ug. *lème*, finn *lieme* stb., vagyis *voš-lem* tkp. *voš-lé*, «epe-lé». Szerk.)

termékének pedig ugyancsak a néphit az állati mérget tekintette.<sup>1)</sup>

Az itt elmondottaknál fogva egy «epe» jelentésű szó tropicus használat folytán leginkább a következő másodjelentéseket vehette fel:

I) színéről: a «sárgá»-nak és «zöld»-nek jelentését;

II) ízéről: a «keserű»-nek jelentését és ebből folyólag a «lelki keserű»-nek vagy «keserűség»-nek jelentését is;

III) azon lelki állapotról, a melyet előidézik: a «harag»-nak jelentését, ide számítva természetesen mindent, a mi ehhez közel áll, a minő például a «bosszúság, gyűlölség» stb., sőt az «irígység» is, úgy hogy ezek a jelentések egészen össze is folynak azokkal, a melyek a «lelki keserű»-ből fejlődhetnek;

IV) termékéről: a «még» jelentését, a mely átmethet a «lelki még»-nek jelentésébe is és minden jelentésbe, a mely ebből keletkezhetik, minélfogva ez a jelentéscsoport a II) és III) alatt adottal összefoly.

De vajjon meg is találhatók-e ezek a jelentésfejlődések a nyelvek történetében? Erről a következő példák tehetnek bizonyosságot:

I) Méreg: latin *fel* «epe», de aztán «még» is. (L. Finály, Lat. szót.) | német *galle* «epe», néha «még» is. Luthernél olvasható: «er wird der ottern galle saugen». (L. Grimm, Deutsch. Wörterb.) — *gallenzahn* a. m. «giftzahn» (Grimm).

II) «Sárga és zöld»: vog. *vošrem* «epe; zöld, sárga» (NyK. IX., szót., 183. és Hunf., Vog. f. és nép. 31).<sup>2)</sup> — *vošrem-osp* «epeszínű» (Hunf., Vog. f. és n., 31). — [Klaproth vog. szavai közt találhatók: *vozerma* «gramen» (Hunf., Vog. f. és n., 29), és *vosirmašp*, *voserman* «viridis» (H., V. f. és n., 31)] | osztjB. (Ahlqv.) *vošrem* «galle»: *vošrem-žorpa* (gallenfärbig) gelb | észt *sapp* (gen. *sapi*) «galle»; *sappima* «gelb anstreichen, vergolden» | osztják-szamojéd *pad*, *pate*, *pače*, *pač*, *patte* «galle»; *padal*, *patel*, *pačel*, *patai*

<sup>1)</sup> L. erre nézve Grimm, Deutsch. Wörterb., *galle* alatt: «man leitete . . . das thiergift aus der *galle* her, es sollte aus dieser fliessen».

<sup>2)</sup> Idézhető még V. f. és n., 29., a hol ez áll: «*vošerm* zöld».



«grün» | jurák-szamojéd *padea* «galle»; *paderaha* «blau»\*) | görög *χόλος* «epe»; *χολόβαφος* «epébe mártott»; *χολοβάφινος* »arany-sárga | orosz *желчь* «galle»; *желчение* «(das) gelben»; *желчина* «gelbes; (die) gilbe; gelbe farbe».

III) «Keserű»: oszjtjB. (Ahlqv.) *vošrem* «galle»: *vošremiň* «bitter, sauer»; — oszjtjB. (Volog.) *vosremiň* «keserű, savanyú»; *vosrema-jita*, *vosremla-ta* «keserűvé válni»; | mordM. *säpä*, E. *sepe*, *šäpe* «epe»: M. *säpi*, E. *sepej*, *šäpev* «epés, keserű» | oszjtják-szamojéd (bajhai nyelvjárás) *pate* «galle»: *patehéňa* «bitter» | latin *fel* «epe»: *felleus* «epés, keserű» | gör. *χολή*, *χολίον* «epe; keserű ital, öröm» | francia *fiel* «galle; (das) bittere, bitterkeit» (Sachs-Villatte, Wörterb.) | ném. *galle* «1. von der galle selber», «3. von gallenbittern dingen» (Grimm); *gällen* «1. gallig, bitter machen, 2. g., b. werden» (u. o.)

IV) «Harag stb.»: *epés természet* «cholericisches temperament» = ingerlékeny természet | magy. *epéskedés* «mérgeskedés, haragoskodás (Czuczor-Fogarassi szótára) | finn *sappeä* — «epéssé lenni; megharagudni, elkeseredni» | gör. *χολή* és *χολίον* «epe; harag, düh, méreg, gyűlölség»; *χολάω* «eszélösködöm; epés vagyok, haragszom»; *χόλιος* «haragos, haragvó»; *χολόεις* «epés, haragos»; *χολόω* «megharagítok, dühbe hozok, haragszom» | lat. *fel* «epe; gyűlölség, ellenségeskedés, keserűség». — *bilis* «epe; harag, bosszúság; bú, szomorúság, komorság; örülség, őrjöngés, düh» | francia *bile* «galle, zorn»; — *fiel* «galle; feindselige gesinnung, feindseligkeit, hass» | orosz *желчь* «galle; jáhzorn» | ném. *galle* «1. von der galle selber; 2. für die gallige stimmung . . , zorn, grimm, erbitterung u. ä.; b) mhd. besonders auch von falschheit, wie sie in neid, bosheit sich offenbart; 3. b) von leid und not; 4. endlich heißen böse, gallige menschen selber galle» (a Grimm-féle szótárból, a hol a *galle* szónak még más átvitteles jelentéseit is találni).

Ezek a példák még sok mással volnának szaporíthatók; de úgy hiszem, elég lesz ennyi is, hogy az említett jelentésváltozások lehetőségéről meggyőződhesünk.

A vog. oszt. *vošrem*-beli *voš*-val alakilag egyeztethető szók

\*) V. ö. oszjtjB. (Ahlqv.) *vosta*, *vosti* «grün; himmelblau; gelb» | mordE. (Wiedemann) *piže* «zöld; kék». (L. Budenz mordv. szótárát.)

találhatók meg az ugor nyelvekben — olyan az «epé»-nek jelentési köréhez tartozó jelentésekkel, a melyek együttvéve határozottan az «epe» concret alapjelentésre utalnak, vagyis a melyek nem olyanok, hogy akár az egyik könnyen keletkezhetett a másikkól (pl. «harag» és «méreg», míg ellenben «epe»-re utal ez a kettő: «harag» és «zöld»).

A votjákban: *vož* grün; *vožges* grünlich | *vož zorn*, neid<sup>1)</sup>; *vožze vajitini* erzürnen, erbittern (szó szerint: haragját v. elkeseredését előidézni); *vožani, vožjaskini* beneiden, hassen; sich wundern; alighanem ide való ez is: *voždani* unzufrieden sein || a zürjében megfelel *vež*<sup>2)</sup> grün, gelb; grünes, wiese; *vežgol, vežgov, vežol, vežov, vežöl, vežöv* grünlich, gelblich; *vežös* grün, grünend | *vež* (neid, eifersucht, eifer, begierde): *vež kutni, v. petködni* beneiden, neidisch sein (szó szerint: irigységet bírni; irigységet mutatni); *v. petködni* begierde erregen, verführen, verlocken (szó szerint: kívánságot előidézni); *v. bostö, v. petö* man ist neidisch, es gelüftet (szósz.: az irigység, kívánság megkap; irigység, kívánság jelentkezik); *v. öktini* eifersüchtig werden (szósz.: féltékenységet gyűjteni); *vež-gīa* stürmisch aufgeregt (szósz. mintegy: haragos hullámú); *vežalni, vežavni* neidisch sein, beneiden, wetteifern, lüsterne sein; *vežögtini* eifern, nacheifern, eifersüchtig sein oder werden. — A «keserű»-vel rokon másodjelentést mutat: *veždög* widrig schmeckend; *v.-jumol* fad süsslich (*jumol* süss, süsslich) [V. ö. ész t *happu sauer*, säure; widerlich, unangenehm; — «s a v a n y ú és k e s e r ű» pedig nem egyszer vannak egy és ugyanazzal a szóval kifejezve: osztjB. (A.) *vošremiň* bitter, sauer | mord. E. *čapamo sauer*, bitter, scharf (von geschmack)] | *viž* gelb, grün; *vižgol, vižgov, vižol, vižov* gelblich | külön említék meg egy kifejezést, a melyben Wiedemann a *viž* szót «epé»-vel fordítja: *sijös vosödö vižön* er vomirt galle (szósz.: öt zölddel v. sárgával hányatja, azaz: ő zöldet v. sárgát hány). Merészség volna ebből az egy kifejezésből arra következtetni, hogy *viž* még most is jelent néha epét. De mindenetre tanulságos példája annak, milyen közel jöhet néha egymáshoz az «epe» meg a «zöld» jelentés.

<sup>1)</sup> A «neid» jelentésre nézve v. ö., a mit fentebb a ném. *galle* szóra nézve a Grimm-féle szótárból idéztem.

<sup>2)</sup> V. ö. zürj. *pet-* = votj. *pot-* kieredni; átvivő alakul tekinthető: *vöz* (v. ö. *töd-* = votj. *tod-* tudni).

A «harag, irigység, féltékenység» jelentésű votj. *vož*, zürj. *vež* szót megtaláljuk Budenz MUGSz.-ában is «*acsarog*» alatt. Természetes, hogy itt csak olyan szók vannak egymással egyeztetve, a melyek «haragot» s hasonlókat jelentenek, t. i. a következők:

Magy. *acsarog*-, grimmig sein (rusnyán mérgelődni): *acsarkod-vor zorn knirschen*; *ergrimmen, grimmig sein*; *zornig anschreien*; — vogP. *ōšt-, uōšt-* zürnen, böse sein | vogK. *oč-* *ergrimmen, sich erzürnen*; *oči zorn*; *očt-, oštel-* zürnen, sich erzürnen; — votj. *vož zorn, neid* | zürj. *vež* (neid, eifersucht) és ezeknek egyes származékai; — finn *viha* ira, odium (és származékok) | észt *viha* zorn, hass, feindschaft; *vihane-*, zornig werden, ergrimmen; — lapp *vašše* odium, inimicitia; *vaššote-* odio habere, odisse.

A zürj.-votj. *vož, vež*, finn *viha* és lapp *vašše* összetartozásán alig lehet kételkedni. Elég jól egyezik ezekkel a vog. *oč* (*oš, őš, uoš*) is, a mely szó már nincs meg ugyan a vog.-ban, de a fentebb említett származékokból kikövetkeztethető. A magy. *acsarog-* és *acsarkod-*ból, természetesen csak *acs-* egyezik a votj. *vož*-val, vog. *oč-* stb.-vel.

Ezekhez azonban Budenz még hozzá adta e mordE. szót: *azar* wütend, böse (*azargado-* wüten, rasen, besessen sein), a melynek a fentebbiekkel való egyezését igen kétségesnek kell tartanom. A jelentés jól egyezik ugyan, de nem úgy az alak. Nem is fektetve különösebb súlyt arra, hogy hiányzik a szókezdő *v*, ámbár a mordvin nyelv nem igen számítható azok közé, a melyek azt könnyen és minden nyom nélkül eltüntetnék, nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk a *z*-nek. Tekintetbe veendő ugyanis, hogy mind a zürj.-votj.-ban (*vož, vež*), mind a vogulban (*oč-, oš-, őš-, uoš-*), mind a lappban (*vašše*), mind a magyarban (*acs-*) coronalis képzésű *p a l a t a l i s* spiranst (*š, ž*) vagy ugyanilyen affricatát találunk (*č*), az *azar*-beli *d e n t a l i s* spirans ellenében. Pedig a mordvin nyelv is palatalis spiranst vagy affricatát szokott mutatni ott, a hol ez a hang a rokon nyelvek tanúsága szerint eredetinek tekinthető: magy. *savanyú* (*s = š*), mordM. *šapama* id., mordE. *čapamo* id., cser *šopo, šapa*, zürj. *šoma*, osztjB. *šumim* id., vogL. *šüum* id.<sup>1)</sup> —

\*) A finn *happame* «savanyú» kezdő *h*-ja jóformán szintén régibb *š* helyett áll. V. ö. a litván eredetű *hammas* «fog» szót, ebből: *žambas*. (A magy. *savanyú* rokonságát lásd: MUGSzót. 332—334. l.) — [A mordvin

A finn *viha*-nak sem kell régibb *visa* helyett állania (MUGSz., 715. l.), hanem lehet az akár régibb *viša* helyett is.

Az említett egyeztetések végén még ezt olvassuk a MUGSz.-ban: Alapalakúl . . . a m. *acs*- . . . és a vog. *oč*-erősült sziszegő-jét (*č*) tekintve, fölvehető: *v. ns*-; v. ö. finn *ynseä* «unwillig, trotzig.» De ha tekintetbe vesszük 1. hogy a többi felhozott szó mind mélyhangú (kivéve a zürj. *vež* szót, a mely a votj. *vož*-val szemben szintén csak *vož* volt régibben); 2. hogy az említett szavak egyikében sincs a sziszegő előtt nasalis és 3. hogy mindenütt p a l a t a l i s sziszegőt (v. affricatát) találunk és nem d e n t a l i s t, — az *ynseä* szónak a többiekkel való összetartozását több mint kétségesnek kell tartanunk.

Ezek volnának tehát a votj. *vož*-nak Budenznél található megfelelői, a melyek jelentése természetesen mind a «harag»-ra vonatkozik. Közülök egyet-mást ismételve, folytatom az «epe» alapjelentésre visszavihető és vog. oszt. *vos*-val egyező szók kimutatását.

Finn: *viha* (a lapp *vašše* szerint ebből: *viša*):

a) *viha* «harag», gyűlölség, ellenségeskedés, háború; *on vihoissaan* haragszik, dühös; *vihakka* heves, tüzes, eleven (l. még *d.* alatt) | *vihastu*- megharagudni, felindulni, megdühödni | *vihava* haragos, heves, tüzes (l. még *b. c. d.* alatt) | *vihavoitse*- fájni, égetni, sajogni (l. még *d.* alatt) | *vihoitta*- haragítani, keseríteni, ingerelni (l. még *d.* alatt) | *vihollise*- ellenség.

b) *viha* «mérég», mérges anyag (Kal. 9, 242): *käärmeen v. kigyóméreg* (v. ö. Luthernél: *der ottern galle*); *vihat* (plur.) gyűlladás, holt v. hideg fene, üszök (e jelentés legalkalmasabban eredetibb «mérgek v. mérges materiák»-féle jelentésből származtatható) | *vihava* ártalmatlan (l. még *c. d.* alatt). | Talán ide vonhatók még a következők is: *viholaise*- «hangya» (ismeretes a csipős hangyasavróll); v. ö. *mehe*, nominat. *mehi* nedv, méz és *mehiläise* méh) | *viholaise* 1. hangya, 2. csalán.

c) *vihakka* «éles, keserű» (l. még *a. d.* alatt) | *vihava* éles, keserű, kellemetlen, undorító (l. még *a. b. d.* alatt).

---

*azar* egybevetését bizony el kell ejtenem, azon még fontosabb oknál fogva is, hogy e szó idegen eredetűnek mutatkozik = tatár és perzsa *azar* (*āzār*) «afflictio, offensio» (*azar etmek affligere, offendere*). Szerk.]

d) «zöld»: *vihotta-* zöldelleni, tenyészni, virulni (l. még a. alatt) | *vihakka* dúsan tenyésző, virágzó, lombos (l. még a. alatt) *vihanta* viruló, zöldellő; díszes, pompás | *vihanta-*, *vihannoitse-* zöldelleni, virulni, díszleni | *vihava* dúsan tenyésző, virágzó, lombos (l. még a. b. c. alatt) | *vihavoitse-* dúsan tenyészni, zöldelleni, virítani (l. még a. alatt) | *vihoa-* zöldelleni, tenyészni, virítani.

Ide vonhatónak látszik még egy magashangú szócsoport is; mert azonkívül, hogy jelentése a legkisebb nehézséget sem okozza, alakjának kezdő részére nézve is egészen egyezik a már felhozott szavakkal:

*viheriä, viherä, vihreä (vehreä)* zöld | *vihertü-* zöldelleni, zöldbe játszani | *vihervä* zöldes, zöldbe játszó. — V.ö. *puna, punaise* «vörös, piros» mellett: *punerta-* pirosolni; *punerva, punertava* pirosoló.

A finn nyelv észt dialectusában (Wiedemann szótára szerint): *viha* 1. zorn, hass, feindschaft; 2. gift, krankheitsstoff, starker stoff, schärfe; 3. scharf, bitter, erbittert, zornig | *vihustama* eigensinnig sein. Az észt *viha* 2. alatt felhozott jelentései megerősítenek bennünket abban a nézetben, hogy a finn *viha* szó «méreg» s több efféle concret jelentése nem újabb fejlődés. A finn *viha* stb. szócsoportha nézve érdekes még Ahlqvist «Kulturwörter der westfinn. Sprachen» cz. művének következő helye (92 l.): «das im westlichen Finnland gebräuchliche *vihreä* vom stamm *viha*, scharfe flüssigkeit, galle (im Estnischen auch: gift), welches auch für *vihanta* grün (von feldern u. dergl.) und *vihotta* ins grüne schillern, grün scheinen, grünen, zum stammwort dient.» Tehát Ahlqvist is egytövéeknek tartja a *viha* és *vihreä, vihanta, vihotta* szavakat, a *viha* szó eredeti jelentésül nyilván szintén «epé»-t véve; mert másképp nem igen volna érthető az idézett szavak egyeztetése. De feltűnő, hogy ő a *viha* szónak egyik jelentésül valóban fel is hozza az «epé»-t. A finn szótárak legteljesebbike, a Lönnrot-féle két kötetes finn-svéd szótár, a *viha* szónak «epe» jelentését nem ismeri. Ismerné talán valamely finn nyelvjárás?

Lapp. *vašše odium, inimicitia* | *vaššate.*, *vaššatove-* *tædio capi, fastidire*; *te taste vaššatovah* jam hoc fastidio, hoc me amplius non delectat (jobban szó szerint: ettől már undorodom) | *vaššatem tædium, fastidium* | *vaššotatem odium, invidia.* (Lindahl-Öhrling: Lexicon Lapponicum). Figyelemre méltó itt az «undorodás» (fasti-

dium, tædium) jelentés, a mely talán az epe ízére való tekintettel keletkezett. (V. ö. zürj. *vezdög* widrig schmeckend | finn *vihava* keserű, undorító, stb.)

A cseremiszből ide vonható: *uzárge* (cserM. *žarga*) «zöld» | *uzarg-*, *uzargem-* zöldülni | *uzart-*, *uzargemd-* zöldíteni. Alaprésze \**užo* kifejtethető, tekintve, hogy szintilyen végű szók: *jokšarge* «vörös», *kožarge* hegyes.

A mordvinből ide való talán: mordE. *ožo* «sárgakór», a minek a moksában akár \**važa* is megfelelhetne. (V. ö. mordE. *oj* = M. *vaj* «vaj, zsír» | E. *ojme* = *vajmü* lélek.) — Hogy a mordM. *pižü*, *piže*, mordE. *piže* «zöld, kék» is összefügg-e az említett szavakkal, nézetem szerint egyelőre nyílt kérdésnek tekintendő; mert látni lehetett, hogy az ugarság legkülönbözőbb nyelvei csak *v* szókezdőt ismernek a tárgyalás alatt levő szócsoporthoz, a mely *v* egyes esetekben már el is tűnt.

És most, miután sorra vettük majdnem az összes ugor nyelveket, visszatérünk az *o s z t j á k*-hoz, a mely még egy ide szolgáló adatot nyújt: osztjB. (Ahl.) *vosta*, *vosti* «grün»; himmelblau; gelb; — *vosta-voz* kupfer | (Vol.) *vosti* zöld, sárga | osztIrt. *vasta* grün. Ez a *vosta*, *vosti* lehet \**vos*-nak származéka, úgymint *vir*, *ver* «vér» mellett van: osztB. *virtü*, *virtü*, Irt. *verde* «vörös».

#### U t ó j e g y z e t.

A vogK. *oč*-igének hitelessége kétséges. Lehet t. i., hogy *očt*-olvasandó helyette. Budenz az *oč*-igének a következő két előfordulási helyét idézi: Máté 2, 16 és 22, 7. Hunfalvynak a Mátéfordításhoz írt szótárában (NyK. IX.) a már említett két helyen kívül még ez van idézve: 2, 3. De megvan az *oč*-ige a Mátéfordításban még a következő helyeken is: 18, 31. 34. 20, 24. — Mind a hat helyen *oč*-igét találunk. De tekintetbe veendő mindenekelőtt, a mit Hunfalvy a NyK. X. kötetében a 203. lapon mond: «A' Mátéfordításában (Wiedemann kiadása szerint) *oces*», haragvék, haragudott» áll (Mát. 2, 3. 16; 22, 7.) Lehet, hogy ott Wiedemann *otštes*-t írt, mit én félreértésből így: *oces* (*očtes* helyett) írtam; a' könyvecské már nincs kezemenél.» (Tudni való, hogy a vogul Mátéfordításnak Wiedemann-féle kiadásában a *č* mindig *tš*-vel van írva.) Tekintetbe veendő továbbá, hogy a vogul Mátéfordításnak Ahlqvist-féle recensiójában az említett hat hely egyikén sincs *oč*-, hanem két

esetben *ošt*- áll helyette (2, 3, 16), négyben meg *ošt*- (18, 31. 34. 20, 24. 22, 7.) Tekintetbe veendő harmadszor, hogy a Márk-fordításban sincs *oč*- ige, hanem mindig *ošt*- vagy *ošt*- (illetőleg ezek származékai). És pedig így van ez mind a Popov-féle eredetiben, mind az Ahlqvist-féle recensióban: a) *ošt*- Mr. 10, 14. 41. 14, 4. b) *oštel*- (Popov), *ošgel*- [recte: *oštel*-] Ahlqvist) durativum az *ošt*-igétől Mr. 2, 5. c) *oštalt*- (Pop.), *oštat*- [minden valószínűség szerint *oštalt*- a helyes] (A.) Mr. 7, 10; *oštaltip* (P.), *oštatip* (A.) *злословящій* (der verläumder, lästerer). d) *oštipt*- Mr. 3, 21: *tüu oles oštiptam* (A.) онъ вышелъ изъ себя magán kívül, eszén kívül való lett, Károli: eszétől eltávozott (*oštipt*- tehát valószínűleg a. m. «eszét veszi»).

Kérdés, hogy mit tartsunk a Satigin-féle vallási tartalmú fordításukban találha tá *ošeytane* szóról, a mely Hunfalvy szerint (NyK. IX, 206.) «harag»-ot jelent. Ha ez csakugyan az előbb említett szavakkal egybetartozik, az *ošey* kezdő rész talán mindenestül a. m. *oči*, s *ošeyt*- az igen közönséges-t képzővel való denominális igeképzés volna.

VASVERŐ RAJMUND.

## Erza-mordvin népmese.

Az újabb időben a Kazáni Missionarius-társaság kiadványaiban közrebocsátott mordvin (főleg erza-mordvin) szövegek közt (lásd NyK. XIX, 73) kétség kívül legérdekesebbek a «*dalok*» és «*mesék*», mint «mutatványok a mordvin népirodalomból», a mint is az 1882 és 1883-ban megjelent két füzetnek a címe hangzik (образцы мордовской народной словесности). Különösen az utóbbiak, a mesék, a melyeknek élénk előadása gyakran a párbeszéd alakjával is él, alkalmasak, hogy az élő népnyelvet híven bemutassák. Megízeltőül közöljük imitt a «Szép Damaj»-ról szóló mesét, melynek tartalma jobbadán összevág a «Csihán királyurfi» című székely mesével (Kriza, Vadrózsák 472, 1.)

### *M a z i D a m a j.*

*Érás ajšš mastor langso Mazi Damaj. Mazi Damajeň skal-oj-parieze ulneš. oj-parieze kudo prasonzo ašteš. se oj-parieňt jarsneme rivež tonadš. Mazi Damaj čarkodš : ojeze a-lamo kadnovi ; kundas vanstneme, ki ojenze jarsamo jaksi.*

*kuvat a-kuvat vanstneš : saš rivež, kundas ojile jarsamo. son rivezeň kundize. rivež inaldi tenze : «vaj, Mazi Damaj paro-či ! ilamak čavt, ilamak maštne ; mon tent lamo paro tejan». Mazi Damaj meri : «arasš, čavdan ! kodamo paro tejat ton moňen ?» rivež meri : «mon Purgine inazoro pazoi tejenterze ekšezet čijasa». Mazi Damaj rivezeň apak čavt, istak noldize.*

*Rivež molš, molš, Purgine inazoro pazien pačkodš. son, Purgine inazoro pazien saš karmaš tejenterze Mazi Damajeň ekšes čijseme. «vaj Purgine inazoro paz ! moň kučimem Mazi Damaj ton*



tejteret čijseme. *Purgine inazoro paz! maksik tejteret Mazi Damajeñ ekšes: sonzo kondamo šupav, vese mastor lango jutak, kosojak a mujat. pakšanzo peškset erva kodamo stadado, pirenze peškset šurodo, kudonzo peškset slugado. Mazi Damaj šupav erva mezde, anšak sajeñ polado, piže vastado avul šupav. vana kodamo son minek!* — *Purgine inazoro paz dumaš-arseš tejterenze marto. «makssa ino, meri, istamo šupavon ekšes.*

*Tejterenze čijamodo mejle rivež meri Purgine inazoro pazien: «vaj Purgine inazoro paz svat! Mazi Damaj sodamot kudanzo lamo ulit; jišmest sinst part istat. Kit sedet kemet, vadřat ulest: ziar do kuva jut Mazi Damaj sodamot, pilg'alonzo mastor lukozdaž zernež zerni, menel gajnež gajni».*

*rivež mekev kudov murdamodonzó mejle Mazi Damajien meri: «ja, adá nej, Mazi Damaj paro-či, Purgine inazoro pazon tejterenze sajeme moldanok! anšak vana meze: koda Purgine inazoro pazien moldanok, ton čatment, lamo ila kortak; lamo kortamo karmat, přat jomavsak. mon moš kiset kortamo karman. toñdet jovtan toso: son, meran, pek prevej, lamo kortamo a večki».*

*Mazi Damajde a-vasolo eráš sisem-přamo Kařaz. se sisem-přamo Kařazonit pakšanzo trokska jutamsto karšozost sarazon stada pongš. rivež sarazon vaničatneñ kevstni: «te kiñ, meri, sarazon stadaš?» — «te sarazon stadaš sisem-přamo Kařazon», jovtaš tenze vaničatne. — «vaj sarazon vani! Mazi Damajeñ svadbanzo jutamsto avul ista jovtado; Purgine inazoro paz purgine kevsenze led-tadiž, tolsonzo pultatadiž, varmasonzo kulovonk-kak ponžavsizne. son tejterenze Mazi Damajeñ ekšes maksši. koli ki kevsttadiž: ne kiñ, meri, stadatne? Mazi Damajeñ, jortado tenze. Purgine inazoro paz a tokatadiž». — molšt molšt sin, karšozost pongonošt utkañ stada, macejeñ (digañ) stada, kurkañ, tuvon stada, reveñ stada, skaloñ stada, alašañ (jišmeñ) stada. rivež erva stadañ vaničatnen, sarazon vaničatnen tonavtož ladso, tonavtinze mereme. — vana pač-kodšt Mazi Damaj marto rivež pokš ved čires. se pokš vedeñt trokska Purgine inazoro paz tejevš vadřa keme sed. sedeñt vajenze keveñ, soš vese kšniñ. rivež Mazi Damajien meri: «koda sintresinek nej te sedeñt? vana koda tejdanok ino: mon svajtneñ*

porēmest kundan, ton kundat sornovtnemest šatargavtnemest». rivež porš porš svajtneñ, porinze, Mazi Damaj šatargavtnež šavordinze. seste rivež Mazi Damajeñ ponksonzo panaronzo kajavtož ved melga noldinze. Mazi Damaj štao, ponkstomo panartomo kadovš. Purgine inazoro paznen-gak ista štaposto saš.

koda sašt, rivež Purgine inazoro paznen peñatšamo karmas : «vajχ, vajχ! meze tejit, Purgine inazoro paz svat! mernin tent: kit sedet valrat kemet ulest; siñ kov-gak a maštovič, beřat. pokš vedeñt troks sed langa jutamsto Mazi Damaj sodamoť kudanzo vese, vese vejkest pes, vajašt! kudatneñ jutamstost kšniñ sedet ež kirđt, londadž. soñs-kak Mazi Damaj sodamoť vajakšnoš, da ujeme son pek kol: vedse langstonzo odužanzo sede kurok kajinze da štao ujež lišš. vaj Purgine inazoro paz svat! Mazi Damaj sodamoť kudanzo paroñ part, bojaron bojarť ulnešt; siñ vezemest vejkeñ pes jišmenek uli-parnek vaješeť. anšak min kavnenek kadovinek: tejeret pek talanov nesak. koso tenze Mazi Damajeñ kořas mirde mujeme! part part ulnešt Mazi Damaj sodamoť jišmenze, sedejak part ulnešt palanzo odužanzo! vaj, svatkiñem, višks čamav tejevtimek moñ esnem Mazi Damaj sodamoť ikele! a jišmet, a tejeret palanzo sonzo melš a-sdan tujit, a tujit?» — rivež tago lamo peñatšas tenze.

Purgine inazoro pazon tejtereze Mazi Damajien ponksto part ponkst, palado part palat kanneš. Mazi Damaj vejkeñ-gak ese orštak, anšak kavsoce ponkst palat orštaš. son soñs čatmeni, kisenze rivež korti. «araš; meri, Mazi Damaj paro-či istat ponkst palat a oršti; son a ponkst, a palat istat zñardožak ež kanneksne».

Purgine inazoro paz i esenze i Mazi Damaj sodamonzo kise es jišmenze kildinze. jišmenze selmste tolt vergediť, sudo-vařastost kačamo lisi, pilest štereks šterdiť, pilgest petkelks nalkit, pulost judmaks juvodiť; sinst ardomstost mastor zernež zerni, menel gajnež gajni; pilgť aldost tolt piksteriaž jondolks vergediť. sinst ardomstost ortť vergezt tandadež virga orgoliť, kujť molema kisest tajmaskodož engamiť, karšigat menel jožov peľ udalov kekšniť.

Vana Mazi Damajeñ svadřbazo sisem-pramo Kařazon pakšava juťi erva mezeñ stadanzo jutkova. Purgine inazoro paz kozo a neji

stada, kevti: ne kin, meri, stadatne? vaničatne merit: ne stadatne Mazi Damaj paro-čin.

Rivež ikelev vallaž valtamo karmaš, puloz' anšak erva jonov juv juv! juvni; svadbañt vasov udalov kadize. saš son vidste sisem-pramo Kařazñen. «sisem-pramo Kařaz, a sisem-pramo Kařaz! Purgine inazoro paz Mazi Damajeñ ekšes tejterenze makssi; son toñ kudlosot svadba nalkseme purni. a noldasak, Purgine kevsenze ledtanzat, jondol tolsonzo pultatanzat, varmasonzo ponžavttanzat!» sisem-pramo Kařaz rivežñen meri: «moñš ino kov tujan?» — «ton toñš kov tujat? vana, ne sisem kostortne alov kekšt». sisem-pramo Kařazon kardaz kuškasonzo ozornoj sisem kostort načko tumoñ pengenze ulnešt. sisem-pramo Kařaz ne kostortne alost kekšš. rivež meri tenze: «teste Purgine inazoro pazoñ tujemazonzo ila listnek va. lišat, přat jomavšit; son toñ esnet a večki, ledtanzat, pultatanzat! koda iredi son, mest kortamo, mest tejneme ilazo kunda, ton čatment, sirkst ila meřt. ančak sirkstat, jomat!» — «Kostortneñ ledemest pultamost purnazo, mon seste-jak sirkst a meřan. koda pultasamam, kulovom varma melga ilinze ponžavt anšak. mon seste odov relmež od-čoraks velavtan. Mazi Damaj sodamonzo sevsa da tejterenze es ekšezem sajsa, seste už Purgine inazoro pazoñ vijeze tem a sati».

vana rivež Mazi Damaj marto Purgine inazoro pazoñ vese martonzo saž kudatne marto lomañ uli-paroso kavaniť. lamo siñ ista simšt jarsašt. Purgine inazoro paz iredš. rivež Purgine inazoro paz svatonzo marto kardajs jakamo-pakamo lišt. jakašt jakašt, sisem načko tumoñ kostortne vids lotkaž, riveš meřs tenze: «Purgine inazoro paz svat! ton vijevat, vijevat, ne sisem načko tumoñ kostortne a ledeviť, a pultavit tent». — «ledsiñ, pultasiñ!» meri son. rivež valonzo-jak přadomo ež kenert, koda čarr! čarodi, mastorozo zeř-zeř! zeřadi. Purgine inazoro paz set sisem kostortneñ ledinze. mastoroñt zernemanzo marto tusto ravužo kačamo keptuš: jondol-tol set sisem kostortneñ nolsež nolsemest karmaš. sisem-pramo Kařaz akodme-jak ež kenert: jondol-tološ sonzo načko pengtne marto rumštaž rumštize, sevež seviž. rivežke se škane už pejdi, už pejdi. «mejs pejdat, rivež svaza? kežem savtñat. rivež, langsom ila pejdt! Kežem va ili savtne: vese kudonk-čink kulovoks velavtož varma melga ponžavšñi.» rivež

meri: «da koda, svatkiñem direñem, a pejdems langso! ne pengtne pultamo-ś pultavšt, kulovost tent a ponžavtovit!» — koda kepeti, koda kepeti blagoj varma jondol-purgine marto! son kulovtneñ tusto peleks kepedež kov-ja sravtinze. rivezeñ sedejeze ojmaś: son sisem-pramo Karazoni veľmemado pek pelneś.

svad'baś nalksevs: kudat-svatt es kudovast sralešt. Mazi Damaj od sajeñ polanzo marto anśak kavnesk kadovšt. saś rivež da meri tenze: «Mazi Damaj paro-či, a Mazi Damaj paro-či! melezet paro va nej; mon toñ i urvakštiteñ i šupalgavtiteñ! mon kedstet lamo a vešan: eřva samstom anśak meśok sarazt». Mazi Damaj meri tenze: «ja paro, paro, rivež paro-či! ažo piř udalov: mon tov kučan tent meśok sarazt».

zaboroñ troks rivežnen peškse meśok jortšt. rivež meśokoñt ukstemenze-jak ež kenert, tosto tužat kiskat koda kirnavit da grešnoj rivezeñ seske seviž. Mazi Damaj rivežnen meśok sarazoñ tarkas meśok tužat kiskat kučś.

Élt-volt a földön Mazi (szép) Damaj. Mazi Damajnak tehén-vajas kádja volt. Vajas kádja a padlásán (tkp. a ház-tetejében) volt. Azt a vajas-kádat eddegélni rákapott egy róka. Mazi Damaj észrevette, hogy vaja kevés marad; kezdte meglesni, ki jár az ő vaját enni.

Sokáig, nem sokáig leste: jött a róka, kezdett a vajból enni. Ő a rókát megfogta. A róka kéri őt (rimánkodik neki): «Óh, Mazi Damaj uram! ne üss agyon, ne ölj meg; én neked sok jót fogok tenni.» Mazi Damaj mond: «Nem, agyonütlek! mi jót teszel te nekem?» A róka felel: «Én Purgine (mennydörgő) úristen leányát megkérem számodra.» Mazi Damaj a rókát nem ölvén meg, csak úgy eleresztette.

A róka ment, mendegélt, Purgine úristenhez érkezett. Ő Purgine istenhez jövén, kezdte az ő leányát Mazi Damaj számára megkérni. «Óh Purgine úristen! engem Mazi Damaj küldött a te leányodat megkérni. Purgine úristen! add oda leányodat Mazi Damajhoz. Hozzá fogható gazdag vőlegényt mást nem találsz. Hozzá hasonló gazdagot, járd be az egész földet, sehol sem találsz. Legelői tele vannak mindenféle nyájjal, kertjei tele vannak gabo-

nával, házai telvék szolgálkkal. Mazi Damaj mindenben gazdag, csak elvett feleségben, kedves hitestársban nem gazdag. Ime milyen ő nekünk!» — Purgine isten tanakodott leányával. «Igen, odaadom őt, úgymond, olyan gazdaghoz.»

Miután leányát megkérte, mond a róka Purgine istennek: «Óh Purgine úristen, nászuram! Mazi Damaj vödnek nagyon sok násznépe van; az ő lovaik jófélék. Utak, hidak erősek, jók legyenek. Mikor valahol átkel vöd Mazi Damaj, lába alatt inogva dörög a föld, zengve zeng az ég.»

A róka hazatérése után Mazi Damajnak mondja: «No, gyere most Mazi Damaj uram, Purgine isten leányát elvenni menjünk! Csak nézd mit (mire vigyázz): a miut Purgine istenhez megyünk, te hallgass, sokat ne beszélj; ha sokat fogsz beszélni, fejedet (magadat) elveszted. Én magam helyetted beszélni fogok. Te rólad ott ezt mondom: ő, mondom, nagyon okos, de sokat beszélni nem szeret.

Mazi Damajtól nem messze lakott a hétfejű Karjaz. Midőn a hétfejű Karjaznak szántóföldén keresztül mentek, velök szembe tyúk-nyáj akadt. A róka a tyúk-örzőket kérdezi: «Ez a tyúk-nyáj, úgymond, kié?» — Ez a tyúk-nyáj a hétfejű Karjazé», feleltek neki az örök. — «Óh tyúkörzők! Mazi Damaj lakodalmi népének átmenetelekor ne úgy beszéljete; Purgine úristen mennykövével meglő (agyonüt) benneteket, tűzével (villámával) eléget benneteket, szelével (viharával) hamvatokat is szétszórja. Ő a leányát Mazi Damajhoz adja. Ha valaki kérdez titeket: ezek kinek, úgymond, a nyájai? Mazi Damajéi, feleljetek neki. Purgine úristen (akkor) nem bánt benneteket.» — Mentek, mendegéltek ők, velök szembe kacsanyáj, lúdnyáj, tehényáj, lónyáj akadt; a róka minden nyáj őreit azon módon tanítá beszélni, a mint a tyúkörzőket tanította volt.

Ime Mazi Damaj és a róka egy nagy víz partjához érkeztek. Azon a nagy vizen át Purgina úristen jó erős hidat csináltatott volt. A híd oszlopai kőből, maga egészen vasból való. A róka Mazi Damajnak mondja: «Hogyan romboljuk szét most ezt a hidat? Hát nézd hogyan tesszük: én az oszlopokat rágni kezdem, te rázni, ingatni fogod.» A róka rágott rágicsált, megrágtá az oszlopokat, Mazi Damaj megingatva ledöntötte. Akkor a róka Mazi Damajjal a gatyáját, ingét levetköztetvén, a vizen eleresztette.

Mazi Damaj meztelen, gatyátlan, ingetlen maradt. Purgine úristenhez is úgy meztelenül jött.

Mikor megérkeztek, a róka Purgine istennek panaszkodni kezdett: «Jaj, jaj! mit tettél, Purgine úristen, nászuram! mondtam neked: az utak, hidak jók, erősek legyenek; azok nem érnek semmit, rosszak. A nagy vizen keresztül a hídon átkeléskor Mazi Damaj vödnek egész násznépe egytől egyig elmerült! A násznépek átmenésekor vashidad nem tartott, eltört. Maga a vöd Mazi Damaj is sülyedő-félben volt, de úszni ő nagyon ügyes; a vízben magáról ruháját igen gyorsan leveté s meztelenül úszva kijött (kiúszott). Óh Purgine úristen, nászuram! Vödnek Mazi Damajnak násznépei jelesnél jelesebbek, nemesnél nemesbek (úrias, előkelő) voltak; ők mindannyian egyig (az utolsóig), lovastúl jószágostúl elmerültek. Csak mi ketten maradtunk meg. Leányod ugyanis (tkp. látod) nagyon szerencsés, mert hol találni neki Mazi Damajhoz fogható férjet! Jók, nagyon jók voltak vödnek Mazi Damajnak lovai, annál is jobbak voltak ingei és ruhái! Óh nászocskám, megszegyenítettél (tkp. szégyen-arczúvú tettél) engem Mazi Damaj vöd előtt! Lovaid pedig, meg leányod ingei, nem tudom, kedvére lesznek-e, nem-e?» — A róka még sokat panaszkodott neki.

Purgine isten leánya Mazi Damajnak a legjobb gatyákat s a legjobb ingeket vitte. Mazi Damaj egyet sem ölt magára, csak minden nyolczadik gatyát, inget öltötte föl. Ő maga hallgat, helyette a róka boszél. «Nem! úgy mond, Mazi Damaj uram olyan gatyákat, ingeket nem ölt fel; ő olyan gatyákat, sem oly ingeket soha nem viselt.»

Purgine isten mind maga, mind Mazi Damaj veje számára a maga lovait fogta be. Lovainak szeméből tüzek fénylenek, orlyukaikból füst jó, fülük orsóként pörög (fon), lábuk mozsártöröként tánczol (játszik), farkuk szórólapátként gabonát szór; az ő vágatásuktól a föld dörögve dörg, a menny zengve zeng; lábuk alól tüzek szikrázva (pattogva) villámokúl fénylenek (ezikázva). Az ő vágatásuk elől a medvék, farkasok ijedten az erdőbe szaladnak, a kígyók menőútjokban elbódulva megmerevednek, a héják az égre, a felhők mögé bújnak.

Ime Mazi Damaj lakodalmi népe a hétfejű Karjaz mezején át, mindenféle nyája közt átmegy. Purgine isten a hol csak

nyáját lát, kérdezi: ezek, úgy mond, kinek a nyájai? Az örök mondják: ezen nyájak Mazi Damaj úréi.

A róka előre elillanva elillanni kezdett, csupán farkát csóválja *juw juw!* mindenfelé; a násznépet messze hátra hagyja. Ő egyenesen a hétfejű Karjazhoz jött. «Hétfejű Karjaz, te hétfejű Karjaz! Purgine isten Mazi Damajhoz adja a leányát; ő a te házadban szándékozik lakodalmat tartani. Ha nem ereszted őt, Purgine menykövével sújt téged, villámával eléget, szelével szét-szór!» A hétfejű Karjaz mondja a rókának: «Hát én magam hová menjek?» — «Te hová mégy? nézd, azon hét farakás alá bújj.» A hétfejű Karjaznak udvara közepén roppant nagy hét rakás nedves (friss, nyers) tölgyfa-hasábja volt. A hétfejű Karjaz azon farakások alá bújt. A róka mondja neki: «Innen Purgine úristen elmenéséig ki ne jöjj ám! Ha kijössz, fejedet veszted; ő téged nem szeret, meglő, eléget! Mikor ő részeg, akármit is kezdjen beszélni, tenni, te hallgass, egy kukkot se szólj. Csak egy kukkot, s veszve vagy!» — «A farakásokat meglőni, elégetni akarja bár, én akkor sem szólok egy kukkot sem. Ha ő engem eléget (is), csak hamvamat szélbe (tkp. szél után, mentében) ne szórja szét. Én akkor újra feléledve fiatal legénnyé változom. Vejét Mazi Damajt megeszem, leányát meg magamhoz veszem. Aztán már Purgine úristen ereje hozzám nem ér.»

Ime a róka Mazi Damajjal és Purgine úristennek vele jött egész népével idegen házban, idegen jószágban vendégeskednek. Sokat ittak, ettek ők úgy. Purgine úristen lerészegedett. A róka Purgine nászurával kimentek (az udvarba) járkalni. Jártak-keltek, a hét nedves tölgyfa-rakás átellenében megállván, a róka így szólt hozzá: «Purgine úristen, nászuram, te Purgine úristen, nászuram! te erős vagy, hatalmas vagy, (de) azt a hét nedves tölgyfa-rakást nem löheted meg, nem égetheted el.» — «Meglövöm, elégetem!» mondja ő. A róka szavát sem ért rá befejezni, mikor *čarr!* ropog (csattan), a föld *zei-zei!* dobog (megrendül). Purgine úristen azt a hét farakást meglötte. A földrengéssel együtt sűrű fekete füst emelkedett; a villám azt a hét farakást nyaldosva nyaldosni kezdte. A hétfejű Karjaz sóhajtani sem ért rá: a villámtűz őt a nedves fákkal együtt emésztve megemészttette, éve megette. A rókácska akkor már nevet, már nevetgél. «Miért uevetsz, róka nász-nagyom? Megharagítasz (haragom kelted). Róka, rajtam ne ne-

vess! Ugyan meg ne haragíts! egész házatok-táját (tkp. házatok-udvarotok) hamuvá változtatva szélbe széjjel szórom!» A róka mond: «Dehogy, kedves nászocskám, nem nevetek én rajtad. Az a rakásfa elégni elégett, (de) hamvait te szét nem szórhatod!» — Im hogy támad rettentő nagy szél (vihar) villámmal-mennydörgéssel! Ő a hamvakat sűrű felhővé emelve valamerre szerteszt szórta. A róka szíve megnyugodott: ő a hétfejű Karjaz feleledésétől nagyon felt.

A lakodalom végigtartatott (tkp. eljátszódott): a násznépek eloszoltak haza (tkp. házaik szerint = ki-ki a maga házába). Mazi Damaj fiatal feleségével csak ketten maradtak. Jött a róka és mondta neki: «Mazi Damaj uram, te Mazi Damaj uram! Immár kedvedre van minden (tkp. kedvedbe jó im most); én téged megházasítottalak s meggazdagítottalak! Én tőled sokat nem kérek: minden jövésekor csak egy zsák tyúkot.» Mazi Damaj mond: «No jó, jó, róka komám! Menj (csak) a kert alá: én oda küldök neked egy zsák tyúkot.»

A kerítésen át a rókának egy tele zsákot dobtak. A róka a zsákot alighogy kioldotta (tkp. oldani sem ért rá), a mint abból (egyszerre) rőt kutyák ugranak elő és a bűnös rokát nyomban fölfalták. Mazi Damaj a rókának egy zsák tyúk helyett egy zsák rőt kutyát küldött.

Jegyzet. A hangfestő szókat, melyeket a fordításba átvettünk (61. l. *juv juv! éarr! zeř!*) a mordvinban egyszersmind az illető igéknek alapszavai s így mintegy reduplicatio gyanánt szólnak! *juv juv! juvni* (csóvál), *éarr! éarodi* (ropog, csattan), *zeř-zeř! zeřadi* (dobog, rendül). Teljesebb alakú reduplicatio gyanánt ugyanazon igétől való gerundium szerepel: *zernež zerni, gajnež gajni* dörögve dörög, zengve zeng.

B. J.



## Ismertetések és birálatok.

Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (Journal de la Société finno-ougrienne) I. Helsingfors 1886.

Finnországban az 1883 év végén egy külön társaság alakult, mely az ugor (finn-ugor) népeknek főleg nyelvészeti, de egyszersmind östörténelmi és ethnographiai szempontból való tanulmányozását tűzte ki célul; neve: Finn-ugor társaság (*Suomalais-ugrilainen seura*). Céljához képest e társaság arra vállalkozott, hogy a jelenlegi ugor népek közt, meg olyan területeken, a hol hajdan ugarság lakott, tudományos kutatásokat tétessen, s így azt az ismeretanyagot, melyet ezen nagyobbbrészt már pusztulófélben levő népekről most még meg lehet szerezni, a tudomány számára biztosítsa és megőrizze. E szerint, a mennyire anyagi ereje is megengedi, kiküld az illető vidékekre egyes kutatókat, határozott, pl. nyelvészeti vagy másirányú föladattal; természetesen közzé is teszi e kiadások eredményeit saját közlönyében, mely egyéb e tárgykörbe tartozó dolgozatokat is befogad.

Látni való, hogy a finnek is nemzeti tudományosságuk érdekében fontos dolognak tekintik a nyelvrokon népek tanulmányát, úgy hogy tüzetesen ennek előmozdítására áldozni is készek.\*)

---

\*) Tudnivaló, hogy a Finn-ugor társaság első alaptőkéjét adakozásokból szerezte meg, vagy 150 alapító tag egyszerre 40,000 finn márkát (= 20,000 frtot) adván össze, és pedig az alapítók névjegyzékét végignézve, köztük sok olyant is találunk, kinek — úgy vélnök — kisebb gondja is nagyobb lehet az ugor népek tanulmányügyénél: ú. m. kereskedőt, mérnököt, építész, orvost, gyártulajdonost, bankigazgatót, hajóskapitányt, vámgazgatót; nagy számmal vannak professorok, de vannak nagy urak is: két polgármester, senatorok és egyéb előkelő hivatalnokok, főpapok,

A finn-ugor társaságot pedig sehol sem nézhetik szivesebb rokonszenvvel mint itt mi nálunk, — abban az országban, melyben a nemzeti tudomány ugyanazon népek tanulmánya iránt tüzetesen érdeklődik, sőt régibben is újabban is annak előmozdításához is hozzájárult. Hiszen nálunk is van «finn-ugor társaság», habár nem is név szerint; magában foglalja azt a Magyar Tudományos Akadémia, mely az illető teendőket a Nyelvtudományi bizottsága által láttatja el,<sup>1)</sup> — s a mely annak idejében Regulynak úttörő ugor-nyelvi nyomozásaihoz adott módot, valamint újabban hasonló nyelvészeti tanulmány-utakra küldött ki fiatal képzett nyelvészeket: a lappokhoz két ízben Dr. Halászt, s a votjákokhoz Dr. Munkácsit, — ki legközelebb megint útra kel a vogulokhoz. Sőt nem csak «finn-ugor», hanem szélesebb altaji társaságot foglal magában a mi Akadémiánk, mert az ugoron kívül egyéb altaji nép- és nyelvcsoporthoz is kiterjesztette a figyelmét: így a keleti törökség kutatása céljából tett közép-ázsiai útjában támogatta Vámbéryt, kazáni-tatár és mongol tanulmányaiban Bálintot, s nem régiben az ő megbízásából látogatott el dr. Munkácsi votják útja alkalmával a csuvasokhoz is, s dr. Kúnos egyre folytatja az oszmán-török nyelvtanulmányt, különösen népköltészeti szövegek összeszerzésén fáradozván. S tudva van, hogy Akadémiánk e mellett mind ezen nyelveket illető ismeret-anyag, valamint a földolgozó munkálatok közlésére tért nyújtott, úgy egyes külön kiadványokban, mint főképen ezen folyóiratban, a Nyelvtudományi Közleményekben.<sup>2)</sup> De

---

és az élén ő exc. Finnország gubernatora és az államtitkár. Az alapítókhoz csatlakoztak az első évdíjas tagok (90-en), a kik között egy pékmesternek is ragyog a neve.

<sup>1)</sup> Az Akad. Ügyrend a Ny. Bizottságot erre vonatkozólag így utasítja: «A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudomány (teszi működése körét), melynek főladata: a magyarral hasonlítottatású altaji nyelveket behatóan tanulmányozni, s a mennyiben lehető, ismereteket előmozdítani; — ez ismereteket tudományosan földolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földéritesére vagyis tudományos megfajtésére szolgáljanak.»

<sup>2)</sup> A «Vázlatok a m. t. Akadémia félszázados történetéből» cz. füzetben 1881. Hunfalvy P. a «Ny. Közlemények»-ről, mely az ő «Magyar Nyelvészet»-ének folytatója lett, jogosult megalégedettséggel így nyilatkozik: «E tizenhat kötet (a mennyi 1881-ben megvult) annyi nyelvtudományi anyagot, részben tökéletesen kidolgozott munkát is foglal magában, a meny-

visszatérve a tulajdonképeni «finn-ugor társaság»-hoz, még érdekes egybetalálkozásnak kell a mi részünkről azt a körülményt jeleznünk, hogy ugyanakkor, midőn a társaság meginduló működésének első vállalataképen, Jaakkola magister urat tanulmányútra küldte ki 1884 tavaszán a svéd-lappokhoz, innen is a Nyelvtud. Bizottság megbízásából ugyanoda indult Dr. Halász, sőt egy jó darabig ketten együtt is utaztak és működtek Svédországnak Jemtland tartományában, míg az utóbbi tovább nem ment északra a Lule- és Pite-lappmarki nyelv kutatása végett.

Mielőtt azomban a finn-ugor társaság fentcímzett első «Aikakauskirja»-jának ismertetésébe fognék, czélszerű lesz mindjárt itt a társaságnak további vállalatjairól röviden megemlékezni. Ugyancsak mag. Jaakkola K., ki 1884-ben Jemtlandban a svéd-lapp nyelvet tanulmányozta, még 1885-ben is rándult ki ugyanazon vidékre, hogy még több svéd-lapp szöveget gyűjtson s a nyelvtani anyagot tökéletesbitse. Első és második útjáról való jelentését, finn nyelven, közli az Aikakauskirja. — Az 1885. év nyarán, mint a társaság küldöttje, utazott Dr. Porkka V. Kazánba, s miután itt a cseremisiz nyelv kutatására való előkészületét még kiegészítette, szeptember elején az erdei cseremiszek közé költözött, Unsa faluba (Czarevokoksajszk vidékén), későbben Morki faluba, hol egy cseremisiz tanító segítségével élhetett. Az évi jelentés szerint bő nyelvyagot hozott haza (egyebek között 70 cser. dalt s egy hosszú pogány imádságot), de egészségi állapota még nem engedte meg neki, hogy kutatása eredményeit földolgozza és közzé is tegye.\*) — 1886-ban a társaság figyelme megint a lapp-ság felé irányult, mely a finneknek úgyis leginkább van kezük

nyiről és milyenről 1848 előtt valóban senki sem álmodhatott minálunk». Azóta e gyűjteményből még négy kötet jelent meg, s most már annyi és oly terjedelmű közlés jelentkezik, hogy a külön kiadás czélszerűbbnek látszik. Így jelentek meg tavál a «Votják népköltészeti hegyományok» Munkácsitól, egy kötetben, s a Halász gyűjtötte Svéd-lapp szövegek III. része már csak külön jelenik meg, mint az «Ugor füzetek» 9-dik száma; Kúnos «Oszmán-török népköltési gyűjtemény»-ének I. kötete szintén tavál jelent meg, s II-ika sajtó alatt van; Munkácsinak kéziratban elkészült votják szótára, mely azomban ez idén még nem kerülhet kiadásra, szintén egy jó kötetet fog tenni.

\*) Figyelemre méltó első munkája, egy finn dialektus gondosan ki-dolgozott ismertetése: «Ueber den Ingrischen Dialekt». Hfors 1885.

ügyében; s kiküldte az Enare-lapp dialektus, az Enare (finnesen Inari) tó vidékére mag. Forsmann A. V.-t, kivel együtt ment még a legészakibb finnség tanulmányozása végett, mag. Cannelin K., meg régészeti nyomozás czéljával Stenvick K. A társaság 1886-ki évi jelentése (Uusi Suometar dec. 3. számában) Forsman nyomozó működésének eredményéül fölemlíti, hogy mintegy 100 mesét és elbeszélést, 20 dalt, 200 példabeszédet gyűjtött, melyek alapján az Enare-lapp nyelvet behatóan ismertetni fogja. — 1887-ben magára a finnségre szorítkozott a kutatás, mag. Basilier azt a megbízást kapván, hogy Archangelszk és Holmogori vidékén, a Dvina partján, állítólag lakó karjalai vagy vepsz-féle finnekről biztos tudomást szerezzen. Tüzetes utánjárásának eredménye, hogy ott finnség már csakugyan nincsen, s így a nyomozónak hely- és családnevek, valamint a csüdokról szóló mondák gyűjtésével kellett beérnie.

A finn-ugor társaságnak szabálya tartja, hogy évi közgyűlésén (decz. 2-kán, Castrén születése évfordulóján) a finn-ugor tanulmányok haladásáról évijelentés terjesztessék elé. Ehhez képest az «Aikakauskirja» I. egyszerre két ilyen jelentést hoz, német nyelven (Jahresbericht über die fortschritte der finnisch-ugrischen studien) az 1883—84 meg 1884—85 évekre vonatkozólag, a társaság titkárától, O. Donnertől. E jelentések az illető szakirodalmak termékeiről értesítvén, első sorban finn és magyar nyelvű munkákat és kisebb dolgozatokat is idéznek, kisebb számmal német, orosz és más nyelvűeket. Bele esik ez időszakba pl. Genetz, Az oroszkarjalai és oloneszi finn nyelv ismertetése (Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä, és: Aunuksen kielestä; textusok, szótár, nyelvtan); Szinnyei, Finn-magyar szótár; Wiedemann, Grammatik der syrj. Sprache; Friis, Lexicon lapponicum; Porkka, Über den ingrischen dialekt; Winkler, Das Uralaltaische und seine gruppen. Budenz, Ugor alaktan, I.; Setälä, Lauseopillinen tutkimus Satakunnan kansankielestä; Magyar Nyelvőr; Budenz-Album; Virittäjä (a Kotikielen Seura kiadványa); — Ahlqvist, Unter den Wogulen und Ostjaken; Majnov, Mordvan kansan häätäpoja (mordvin nép lakodalmi szokásai, oroszból); id. A mordvin nép jogviszonyai (черкъ юридического быта); Pulszky, A rézkor Magyarországon; Aspelin, Antiquités du nord finn-ougrien; Kuznecov, Archæologiai és ethnogr. tanulmányok (археолого-этногр. этюды)

stb. stb. Természetes, hogy a jelentések annyi munkának csak általánosságban a tartalmára utalnak s a szerint csoportosítják, de a tisztán bibliographiai közlést is szívesen vesszük, csak azt jegyezvén meg, hogy olyan munkákat mellőzni kellene, a melyeknek tisztán csak gyakorlati céljuk van, a nélkül, hogy az illető szakismeret előbbreviteléhez hozzá járulnának (pl. Lengyel és társai, Magyar-olasz szótár; Parmentier, Vocabulaire magyar-français; Jaakkola, Vieraskielisten sanojen kirjoittamisesta; Setälä, Vähäinen suomalainen lukukirja; Goldisiu, Gramatica limbei magyare; Singer, Simplified grammar of the Hungarian language).

Ugor nyelveket illető eredeti szövegközlés kettő van az Aikauskirjában: «Votják nyelvmutatványok» és «Tustjan czár»-ról szóló mordvin hősi ének. A votják szövegeket gyűjtötte még Aminoff T. G., ki 1878-ban a votjások közt járt (jelesen Ulongurt és Jaksur Bedja falvakban kutatta a votják nyelvet). Aminoff maga az ő votják nyelvtanulmányát még hiányosnak tartván, a szerzett nyelvananyagát még újból revideálni akarta a votjások közt, de betegsége s korán bekövetkezett halála (1881) nem engedte meg neki, hogy szándékát megvalósítsa. Ennél fogva a hagyatékából közzétett szövegek fölszerelése valamennyire fogyatékos maradt. Hiányzik jelesen több szokatlan hangjelelésnek magyarázata; pl. fölül pontos *ü*; alul egy kis *a*-vel való *u*; alul pontos *u*; circumflexusos *û*, mely aligha hosszú *ü*, mert ez meg finn írásmód szerint van *uu*-val; *ë* és *e* meg *ê*; az *ö* jóformán az észti hangjel *lés* szerint = *ê* vagy *î*. Itt-ott még íráshiba is maradt vagy az *ir sa* nem volt jól olvasható: 35. l. *d(e)žouõn* ezt tenné «lavitsan alla», a 34. l. *dekêce*, s majd alább *bekêce*, stb. Foglaltatnak pedig e közlésben: 51 meg 36 találós mese, 1 dal, 10 rövid mese Jaksur Bedjából, 94 tal. mese Ulongurt és Vužgurtból, és 11 varázsigé; az utóbbiak, valamint a találós mesék finn fordítással. Alaki fogyatékoságok mellett azomban e szövegek főleg megérthető tartalmuknál fogva bírhatnak beccsel.

A mordvin hősi éneket Majnov V. jegyezte föl, orosz tudós, ki épen a mordvinságnak életviszonyaival sokat foglalkozott (lásd a fent említett munkáit). Elénekelte volt előtte egy mordvin paraszt, Vaszilcsikov Tichon Mamalájben (Penzai gub., Krasznozslobodszk), és pedig, a mint a közlő megjegyzi, bizonyos ájtatos ünnepélyességgel. A közléshez francia fordítás járul, mely tüze-

tesen az eredetihez ragaszkodik. Ez a költői szöveg valóban igen érdekes, mert az utolsó moksa-mordvin fejedelem emléket örökítette meg, mint az IV. Iván (Rettenetes Iván) előre terjeszkedő hatalma elől egy idegen cászár (az énekben Kitaj) oltalma alá menekül, a ki Majnov szerint csak a Kazáni tatár khán lehet. Az éneknek nyelve nyilván moksa-mordvin, noha az eléneklő lakóhelye Erza-földön van (*Erzü-mastir*). Talán ebből is lehet magyarázni, hogy az énekben bajosan érthető helyek vannak, a melyeket utóvégre nyelvi hibáknak kell tartanunk; t. i. abból, hogy a moksa nyelvű éneket egy olyan erzanyelvű ember tanulta el, a ki annak nyelvét nem tökéletesen sajátjává tette s így a hagyományos alakot itt-ott fogyatékosan adhatta csak vissza. Máskülömben e fogyatékoságot a följegyző rovására kellene fognunk. De akár-hogy van a dolog, annyi bizonyos, hogy többhelyt a franczia fordítás értelme sehogy sem jön ki a közölt mordvin szavakból. Csak egyet-kettőt idézek ennek bizonyítására. Így a 11. sorban: *narodon son karmaš šnaminza* «lui le peuple commença qu'il soit glorifié» pedig így csak ezt teheti «a népet ő kezdte dicsérnie (azaz: dicsérni őt)» | 13. sor: *son, vördü-škaj, maksak šumbra par-ši* «à lui o Haut-Dieu, donne très-bon jour» (*son* mellett nincs meg a dat. jelelése; *šumbra* sc. *ši* «egészség», *par-ši* «jóság») | 23. sor: *ton pāk cebürät ulht sovsem narodom* «sois très bien avec tout le peuple» (szövegbeli hibának kell lenni: *cebürät* már ezt teszi «jó vagy», s mégis következik *ulht* «légy»; *narodom* a «népem», de erza alak; az egész biztosan sehogy sem fordítható) | 24. *aš mezevīks af sodat* «rien tu ne sais» (*mezevīk* kell; talán sajtóhiba) | 99. 102. *ton sašindas* «tu es venu» (nagyon különös 2. személyre az -s végű alak, a mely 3. szem.; 144. sor meg szintilyen *jakaš* az 1. szem.-ről) | 46. *aši maštai šavan* «ne pouvaît prendre» (*šavan* mint *n*-végű infinitivus nagyon különös) stb.

Igen sajnálni való, hogy csak ilyen fogyatékos alakú textust nyújthatott a közlés, mert az ének tartalma igen érdekes, s ezt — a corumpált helyek mellett is, meglehetősen mégis kivehetjük. Közlöm itt, a mennyire lehetett, javított fordításban. Csak még meg kell jegyeznem, hogy a hős Tustjan czíme *ocuzar* a fordításban «grand tzar»-val van adva, a mi azt a nézetet tünteti ki, hogy *ocu-zar*-ban az orosz *car* szó volna meg. Voltaképen ez *ocu-azir*-ből való, az *azir* (erza *azoro*) «úr, gazda» szóval, szószerint «nagy

úr» = fejedelem (király v. czár); megfelel az erza *úazoro* (*ine-azoro*).

### A fehér czár Tustján éneke.

A Szura folyó partján — „Koparcz” hegy tetején — lakott a moksa fehér czár, neve Tustjan. Fa palota van, öt emelet. Születésnapja [jött], szerzett a születésnapja miatt ünnepet; gyűjtötte mind a népet össze s kezdett [velük] inni. A nép kezdte őt dicsérni és egészségéért imádkozni: «Neki, fölső Isten, adj egészséget, jószágot! Ő [csak] tíz altint eszik egy évre (azaz: egy-egy embertől vesz, adóba) s nálunk hét évben egyszer van katonaság (értsd: katonaaállítás). Mi igen jól élünk». — A moksa czár most kerthez közeledik (?): igen magas tölgyfa [van ott], a tölgyfán készült méhkas, a méhkasban [van] a méhkas-asszony (méh királyné). . . . szól (a méhasszony): «. . . , minek mulatsz: semmit sem tudsz!» (Felel T.): «De mit kell nekem sírnom?» «Te read támad a moszkvai czár, neve igen haragos (rettenetes) Iván Vaszi-lyevics! Hamar jö bozzád vendégül, hamar vágja le a fejed». — A moksa czár kezdett sírni, ott bojárjai közt könnyörögni, katonái közt kezdett könnyörögni: «Hamar gyülekezzél, moksa népem! Jön a moszkvai czár, neve haragos Iván Vaszi-lyevics; megölnek engem, a moksa czárt». — Gyorsan összegyűjtötte bojárjait, gyorsan össze- gyűjtötte a népét; palotáját a moksa czár üresen hagyta, s elment bojárjaival együtt; elment ő maga az élén, de a népei megmarad- tak; katonáit magával vitte, minden kincsestül, kicsi gyermekek- kel; de nem bírta magával vinni az oldal-népet (a távolabbi kör- nyékbelit vagy a folyóparti népet?), az megmaradt a hol lakott. Valamennyit nem bírta magával vinni, de a mely népet magával bírt vinni, [azzal] eljutott a fehér úrasszony (királyné) tűzhelyéhez s készített hidat a Runa (Volga?) vizén át. Levágott száraz ruda- kat (gerendákat), rakta a gerendákat a folyón át, s alkotott a Ru- nán át gerenda-hidat; átkelt a Runán a gerendahídon, átkelt nap- nyugat felé. Megtalálta a Vladimiri gubernium királynéját, oda ment a moksa czár s megkérdezte (megkereste), hogy által mehes- sen (az ő országán). S a királyné megizente a czárnak, hogy az ő palotája mellett menjen el, de a palotába be ne jöjjön. Elment mellette (a palota mellett) a moksa czár, s ő (a királyné) nyilat lőtt a czárra, lőtt a jobb kezével. A moksa czár kezdett sírni, pa-

naszkodni: «nagy istenem, tápláló atyám, mily jól éltem, s ma a szerencsétlenség ért engem! a királyné bánt (?) engem». S szól ő bojárjaihoz: «adjátok nyilatmat, a hét pud nehézségűt! adjátok kezembe orosz ijamat, ijamat a hetven pud nehézségűt!» A sereg s az ő bojárjai adták neki, neki a kezébe az íját, a hetven pud nehézségű íját s a hét pud nehézségű nyilat. Lőtt a császár jobb térdén, lőtt a királynéra jobb kezével, a királynéra a bántás miatt. Lőtt a palotájába, annak szögletébe, s leszakadt a palota földre. A királyné látta palotája leszakadását, látta s megijedt, megijedt s maga vetette magát, a felső ablakon át, le egy köre, s agyonütődött. Megijedtek mind az emberek (a királyné emberei), oda mentek mind az emberek a moksa császárhoz, ötöt megkérni kezükben kenyérrrel, öt megkérni kezükben sóval. «Mondd meg nekünk idegen ember! honnan jöttél? vajjon hős vagy-e, vagy császár? vajjon jöttél-e földünkbe lakni? a mi királyasszonyunkat megölted, s mi fejedelmünk nélkül maradtunk; noha téged nem akarunk, [mert] királyasszonyunkat megölted, [de] erőd miatt légy császár a mi földünkön, s mi csak reád fogunk hallgatni». — Tustjan, moksa császár, hallgatta s kezdett velük beszélni: «Én jó ember vagyok s ti vagytok jó emberek, de a ti földetek nem akarok császárrá lenni; nekem népem igen sok, nekem földem igen sok; hanem azt akarom tőletek, hogy vezessetek el engem, oda a hol lakók nincsenek». — Neki a bojárjai kezdtek szólni: «Te veled mi elmegyünk, mi velünk téged elviszünk, napkelet vidékére. Amott egy jó császár van, jó császár, kinek neve Kitaj.» «Micsoda császár?» kérdezte Tustjan. «Egy jó császár, a milyen te vagy, az országában szabadság (azaz: szabad, lakatlan föld) igen sok van». Ő szólt a bojárjaihoz: «Járjatok! vigyetek engem e császár elé, a kinek neve Kitaj; én máshova nem megyek». A bojárrok vitték őt magukkal, elvezették a palotán (K. palotáján) át. Midőn bement, Kitajnak, a császárnak adott ő arany tárgyakon sok arany pénzeket, a pénzt a moksa császár Kitajnak rá fektette az asztalra; s Kitaj császárnak lábaihoz borult s sírni kezdett: «Légy Kitaj igen jó! hozzád járultam én moksa császár, fejemet hajtottam előtted Kitaj; végy engem országodba, a hol szabad föld van, hogy népemmel lakjam». Kitaj kezdett vele beszélni, kérdezni: «Micsoda ember vagy?» — «Én jó ember vagyok, a moksa császár, nevem Tustjan». — «De mely vidéken laktál?» «A Szura folyó partján, öreg hegy tetején, a hegy neve



Koparcz». Kitaj szól hozzá: «De hogyan te jó czár, miért jössz én hozzám?» — «Én jövök hozzád szemvízzel (könnyel), testemben betegséggel. Moszkában trónra lépett (?) egy czár, neve az Igenharagos (Rettenetes), igenharagos Iván Vaszilyevics». Kitaj czár őt jobb kézen fogja s háromszor megcsókolja; eléhívta bojárait s így szól: Ez a megsértett moksa czár, vezessétek el jó helyekre, és népének mutassatok szabad helyet». S elvezetik Kitaj országának déli részébe, a tengeren túl, annak hosszában.

Ez ének (*moraf*) tehát egy kis nyoma az epikai költészetnek a mordvinoknál is, míg a többi most ismeretes népköltemények mind lyrai jelleműek vagy balladaszerűek. De ez utóbbiak (az erza *pesni*-gyűjtemény meg Ahlqvist moksa dalai) egyszersmind megmutatják, a mit fentebb megjegyeztünk, hogy a Tustjan éneke valóban igen fogyatékos és hibás nyelvi alakban van följegyezve.

Következik ez után az Aikakauskirjában dr. Heikel, ethnographiai cikke a «mordvin ház» (*kud*)-ról, rajzokkal illusztrálva. Szerzője ebben érdekes mutatványt nyújt a volgai ugor népek (mordvinok, cseremiszek) közt tett ethnographiai tanulmányaiból, melyeket későbbben egy nagyobb munkává dolgozta ki, a mordvin és cseremisz házépítést fejtegetvén, összevetve a finnek és észtek építésmódjával (megjelent 1887. a Suomi XX. kötetében, ezen címmel: «Rakennukset Čeremissillä, Mordvalaisilla, Virolaisilla ja Suomalaisilla», s németül mint a finn-ugor társaság IV. Aikakauskirjája: «Die Gebäude der Čeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen»). A nyelvész is talál benne a maga számára: adalékot a mordvin szókinszhez, az épületrészek és fölszerelésekre vonatkozó mordvin elnevezésekben.

Megemlítendő még Ahlqvist rövid cikke «Eräätä seka-konsonantista Ostjakin kielessä» (egy vegyes-consonansról az osztják nyelvben). Ez azon hangzó, melyet ő külön mellékjegyű *l*-vel ír (a mi átírásunkban *l* és *l*) «melynek elején *t* s végén *l* egybeolvadva hangzik». Ejti a Kondinszktól éjszakra lakó osztjakság a Berezovtól Obdorszkgig való terjedék közepetájáig. Ahlqvist leírja a hangzó ejtése módját, s megjegyzi, hogy Kondinszk táján neki megfelelőleg *t*-t ejtenek (valamint idegen szókbeli *l* helyett is *t*-t, pl. *tuk*; *añet*, *saktat*, *tékar* = or. *лукъ*, *ангелъ*, *закладъ*, *лекаръ*), míg Obdorszknál tiszta *l* hangzik. Némelykor *s*-féle hang hallható benne (*t* helyett), minélfogva az orosz esetleg ilyen szót kölcsönözve,

azt *s*-vel ejti, pl. *sor* (соръ) áradásvíz = osztj. *lör* (tör, lör). A vogul nyelv megfeleltet az oszt. *l*-nek részint *t*, részint *l* hangot, pl. *lonx*: tonka lókörom, *lē*:- *te*-enni, *jogol*: jout ij | *lou*: lu ló, *lunt*: lunt, *lont* lúd; *noł*: *noł*, *nıl* nyíl; *lał*: *tal*, *tıl* öl. De a magyarban is találja a kétféle megfelelést (*l*, *t*): az utóbbira példái a *tolvaj* (=oszt. *lölmax*) és *köt*- az oszt. *kel* «kötél»-vel szemben. Ámde szó közepén és végén a magyar nyelv különben csak *l*-et mutat azon oszt. *l* ellenében is, mely a finnben is *t* (illetőleg *d*): pl. *tele* = oszt. *těl*, f. *täyte* (täyde), s így a *kel*, f. *köyte* (köyde) ellenében is csak *kel*-féle m. alak illenék. A *köt*- igének pedig a finnben alkalmas mását találjuk a *kytke*- (lp. *katke*-) «numella ligare» igében, a *várt* m. \**kel* helyett pedig megvan változata *tel* a *telek* «strick, schnur» szóban (l. MÜg. Szótár: *köt*- és *telek*). — A finnben meg az oszt. *l*-vel szóközepén *l* és *t* (*d*) áll szemben (új példák: oszt. *kili* sógor = f. *kyty*; *pol*, *pot* fischwehr: f. *pato* gát); de *s* is, különösen szókezdőtől (*syö*-, *sala*, *sula*, *syli*). — Még fejtegetésre vár az a kérdés, hogy ilyen esetekben, hol egy vogul *t* ellenében oszt. *l*, *l* meg finn [és más ugor nyelvbeli] *s* hang mutatkozik, csakugyan melyik tekintendő eredeti hangnak: az explosiv *t*-e vagy a spirans *s*?

A már fent érintett úti és évi jelentéseken kívül az I. Aikauskirja még alkalmas befejezéstül a «finn-ugor népek»-ről hoz egy cikket, mely elágazásukat, jelenlegi lakóhelyeiken való elterjedésüket tárgyalja, és pedig egy színezett ethnographiai térkép kíséretében, egyszersmind jelenlegi lélekszámukat is az elérhető adatok szerint közölven. Az egész nép- és nyelvcsoportot, melyet a finnek «finn-ugor»-nak szoktak nevezni (nálunk csak «ugor», de nem «magyar-ugor» is) Donner két csoportra osztja: I. Finn vagy esüd-volgai-permi csoport, melynek 1. osztálya: nyugati-finn és volgai, t. i. *finn* (és dialectusai: vót, karjalai, vepszá, észt, liv), *lapp*, *mordvin*, *cseremis*; 2. osztálya: *permi*, t. i. *zürjén* és *permi*, *votják*. — II. Ugor csoport: *magyar*, *vogul*, *osztják*. Nem levén most a helye, hogy erről az osztályozásról vitatkozzunk, csak kijegyzem még, hogy mennyire rúg az egyes népek lélekszáma s az összes ugorságé a Donner használt adatok szerint: Finnország nagyfejedelemségnek finn nyelvű lakosa (1880-ban) 1.756,380; karjalai finnség Oroszországban: 192,314; vótok és vepszek 142,689; észtok 746,522; livek 2,541; lappok összesen

29,419; mordvinok (erza 764,500, moksa 384,300) összesen 1.148,800; cseremiszek 259,745; — zürjének 85,432; permiek 67,315; votjákok 276,000; — vogulok 6,558; osztjákok 23,000; magyarok (1880-ki számlálás) 6.445,487. E szerint a balti finnek és lappok = 2.897,071; volgai és permi népek = 1.837,292; ugor csoport = 6.514,945; vagy az egész finn-ugor csoport = 11<sup>1</sup>/<sub>4</sub> millió.

B. J.

Das türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus. — Nach der Ausgabe des Grafen Kuun (Budapest 1880). Von Dr. W. Radloff. St. Petersburg 1877. (= Mémoires de l'Académie Imp. des sc. de St.-Petersbourg. VII. Série, Tome XXXV, Nro 6.)

Mint egy eltűnt törökfajta népnek egyedüli nyelvemléke a Codex Comanicus nyelvészeti szempontból szerfölött érdekes. Föltéve ugyanis, hogy belőle a kún-török nyelvnek biztos jellemvonásai vehetők ki s ezek még eléggé bő nyelvanyaggal megvilágitathatók, ki lehet egyszersmind e nyelvnek helyét jelölni, melyet az ismeretes török nyelvváltozatok (dialektusok) közt elfoglalt s ezzel együtt a kún néptörzsnek szorosabb hovatartozását meghatározni. De a nyelvészeti tanulság, mely a codexben rejlik, még sem nyerhető egyszerűen összeszedő rendezéssel, hanem előbb még a sok részben tökéletlen és egyenetlen írású följegyzések biztos elv szerint való olvasását kell megállapítani, más szóval: a codexbeli szók és szövegek alaki restituálása kívántatik meg. Igaz, hogy gr. Kuun Géza, ki e codex gondos kiadása által nagy érdemet szerzett magának, már a tanulság kifejtéséhez is módot nyújtott, a mennyiben a kiadáshoz csatolt Prolegomenákban a kún nyelvről alakítani rajzot is ad, s egyik Vocabulariumban a codex török szókincsét is összeállította. De ebben megtartotta még a codexbeli alakot, melynek tökéletlen voltáról neki sincs kétsége; a megigazító olvasásra és következetes átírára még nem vállalkozott. Ez voltaképen külön föladat, a melynek megoldásához aligha más bírhatott nagyobb készséggel és ennél fogva később kedvvel mint a fentjelzett tanulmány szerzője dr. Radloff, a híres török nyelvkuató, a ki annyi élő török dialektust közvetlen tapasztalás alapján ismerője s a ki előbbi tanulmányaiban épen a török nyelvek hangalaki viszonyaival behatóan foglalkozott (l. erre vonatkozó munkáját: «Phonetik der nördlichen Türksprachen» 1882).

De hát hogy lehet egy 5—600 éves régi följegyzésnek tökéletlen írásmódját megigazítani, s annak helyes olvasását megállapítani? Bizony sehogy sem lehetne, ha e följegyzés nyelvének nem volnának különben ismeretes másai s e nyelvtársaknak bizonyos részint közös, részint külön-külön hangalaki sajátosságai, a melyek megvoltát azon régi írásban is jogunk van föltételezni. S a jelen esetben még segítségünkre van, hogy a kún nyelvanyag nem irodalmi szokáson alapuló írásmód alkalmazásával van följegyezve (a mely régibb conventióhoz ragaszkodva, a tényleges ejtéstől esetleg eltérő lehet), hanem első följegyzésként jelezik meg, a melyben idegen anyanyelvű, de mívelt emberek saját írásmódjukat a tényleg hallott hangok a mennyire lehetett hű megjelelésére használni iparkodtak. Saját ismeretes írásmódjukból nem telt ugyan ki minden sajátos idegen nyelvhangnak biztos megjelelése, de az ingadozás, melynek ilyenek kifejezésében mutatkoznia kellett, könnyen rávihet bennünket, hogy a török nyelvek hangszerében az illető nehezebb fölfogású hangokra ráismerjünk s azokat a szó-olvasásunkban fölvegyük. Ez alapon ki is fejtette dr. Radloff a kún nyelv hangrendszerét, az egész anyag gondos gyűjtése és összehasonlítása mellett számba véve, hogy a kún följegyzések melyik része mily eredetű (olasz vagy német) leírótól ered, — egy külön előző tanulmányban, mely németül a *Techmer-féle Zeitschriftben* (1884—1885) jelent meg: «*Zur Sprache der Komanen*».

Ebben először is a vocalis-rendszert vizsgálván, constatálja Radloff, hogy az *a, o, u* írására nézve, a többi törökséget tekintve, semmi ingadozás sincs a kún följegyzésekben; azomban a magashangú (ügyn. palatalis) *ö ü* vocalisokra, kivált az olasz följegyzőknél, szintén az *o, u* betűk szolgálnak. E mellett az *o, ö* meg az *u, ü* használata kún szóokban megegyező az altaji, kirgiz, krimi törökséggel, miszerint a kúnban még nem állott be az *o, ö*-nek *u, ü*-vé válása, meg az *u, ü*-nek azon *o, ö*-re hajlása, mely a volgai (kazáni) dialektusban tapasztalható (pl. kún *ot* = alt. kirg. krim. *ot*, de kaz. *ut*; kún *kös*, olv. *köz* = alt. *kös*, kirg. *köz*, kr. *göz*, de kaz. *küz*; — *unut* : = alt. kirg. kr. *unut*-, de kaz. *onot*-; *cun*, olv. *kün* = alt. kirg. *kün*, kr. *gün*, de kaz. *kön*). Hasonlót tapasztalunk a kún *ä* vocalisra nézve (*e, a*-val írva), a mennyiben annak kaz. *i* felel meg: *sen* te = alt. kr. *sän*, kirg. *sen*, de kaz. *sin*; *bel* derék: alt.

*pül*, kirg. *bel*, kr. *bäl*, de kaz. *bil*. — Hogy a kétféle, magas- és mélyhangú *i* vocalis, vagyis *i* és *î*, melyet a középázsiai dialektusokon kívül az egész törökség használ, a kúnban is megvolt, abból lehet következtetni, hogy magashangú szóokban arra ingadozás nélkül *i* szolgál (csak ritkán a csak graphicus különbséget tevő *y* is), a mélyhanguakban ellenben, hol *î* kell, tétováz a följegyzés *i* (*y*) és *e* közt: alt. kr. *it* kutya, *bir* egy = kún *it*, *bir*; alt. kr. *kiz* leány, *kis* tél = kún *kiz*, *chex* meg *kis*, *ches*; a kazáni *i* (melyet Bálint *e*-vel ír, Ilminski írásmódját követve) tehát szintén a kúnban még nem mutatkozik. — E szerint a kúnban is megvolt a köztörök 4—4 hangú kettős vocalis-sor: *a o î u*, *ä ö î ü*. Ebből azonban, különös bizonyítás nélkül is, a hangzó-illeszkedés megvolta is következik, melynek egyenes bizonyító nyomai is észrevehetők. De még egyéb a köztörök vocalismust jellemző sajátosságok is megvannak: így az *o*, *ö* vocalis csak az alapszótagban fordul elő; továbbá az alapszótagbeli *o ö u ü* vocalisoknak labialis attractiója (azaz, hogy ezek után úgyn. könnyű, illetőleg szük-ejtésű vocalis a következő szótagban nem *î*, *i*, hanem csak *u*, *ü* lehet) kihat rendszeren két, néha három szótagra, és pedig inkább zártakra mintsem nyitakra. — Diphthongusok fordulnak elő: *au* (írva: *au*, *ao*, *av*, *avu*, *or*, *ow*) és *äu* (írva: *eu*, *öv*, *öw*, *öu*), meg *i*-végűek: *ai*, *ai*, *oi*, *öi*, *ui*. Itt föltetsző, hogy Radloff az *ou*, *ou-t* egészen kizárja, noha a följegyzés írásmódja ilyenekre is utal s ezek legalább az alapszótagban, habár esetleg *au*, *äu*-vel váltokozva, fölveendőknek látszanak. Mert végre a kún nyelvben is lehettek, kisebb eltéréstí dialektusi színezetek, melyek a följegyzésben egymás mellett tükröződnek. Egy esetünk van legalább, melyben az *öü* hangzót határozottan követelünk: *öürän*-tanulni (R. *üürän*), *öu*-vel írva (*öuranirmen* disco, stb.), mely szóban más török dialectusok is *ö-t* mutatnak (oszm. *ögren-*, *öjren-*, kaz. *öjrän-*, jak. *üörän-*); szintígy *säu*-«szeretni» mellett *söü*-fogadható el (többnyire *söv-*, *söu-*, *sov*-nak írva). — Hosszú vocalisokat is jelez Radloff, ezeket: *ā*, *ī*, *ū*, *ü*, de némely eseten, hol az eredeti írás diphthongus-jeggylélt, a későbbi tanulmányban elejtette: pl. *ül* fiú (írva *oul*, most csak így is olvassa), *buzü* borjú (*busov*, most: *buzau*). Így bátran a *beik*, sőt *beyik*-nek írt szót inkább *beik*-nek olvasnók, mintsem *bik*-nek.

A consonansokra térve át R. ezek rendszerébe a következő-

ket foglalja:  $q, k, t, p, s, \acute{s}, c (= ts) \mid \gamma, g, d, b, z, \acute{z} \mid m, n, \acute{n}, r, \acute{r} (l) \mid w, j$ ; néha idegen szókban még:  $\chi (h)$  és  $f$ . E szerint megvolt a kún nyelvben a kétféle gutturalis: hátrabb ejtett  $q, \gamma$  és előbbre ejtett  $k, g$ , mélyhangú és magashangú vocalis előtt; a különbséget a följegyzésben nem tünteti ugyan föl következetesen az írásmód, de egyes jelekből megállapítható, valamint a vocalisjellemről is következik  $s$  az egész többi törökségben tapasztalható. Az  $s$  és  $\acute{s}$  megkülönböztetését inkább találjuk a német följegyzők-nél, mintsem az olaszoknál, a miből R. azt sejtí, hogy a codex első részének olasz írója északi Olaszországból való volt, hol maiglan  $s$  és  $\acute{s}$  között álló hangot ejtenek, miszerint az a török  $s$  és  $\acute{s}$  megkülönböztetésére nem is volt képes. — Különösen fontos a  $c (= ts)$  hangnak megállapítása, melyre nézve R. el is tér gr. Kuun olvasásától, ki annak többféle jeleléséből a közönséges török  $\acute{c} (= t\acute{s})$  hangot veszi ki. Az utóbbi annak szintén előforduló különjegyét (mely «signo Græcorum  $\epsilon$  perquam simile») a kiadásban  $\acute{c}$ -vel helyettesítette. Radloff pedig először is arra utal, hogy a tör.  $a\acute{c}$ - «nyitni» igét az első résznek olasz glossatora  $az$ -val írta (*azar-men, aztim, azkil* igealakokban) s egyéb tör.  $\acute{c}$ -vel való szót is  $z$ -vel, pl. *zizak (= cícék), ziray (= cıraj)*; pedig neki saját olasz írásmódja szerint a  $z$  jegy  $dz (z)$ -féle hangot jelölt, mely *aztim, azkil*-ban keménynek vagyis =  $c (ts)$  kellett lenni. Továbbá ha az olasz valóban ezt hallotta: *cıcék, cıraj*, bizonyosan ezeket nem  $z$ -vel, hanem  $c$ -vel írta volna, mely  $i$  előtt  $\acute{c}$ -nek hangzott. Nem is szorult volna az olasz az  $e, i$  előtt is alkalmazott különjegyre ( $\epsilon$ -féle), a mellyel  $\acute{c}$  helyén írva vannak pl. *cırak, cıbin, cıri (cıribasi)*. A német glossatoroknak is megtetszhetett az elétalált  $\epsilon$ -féle különjegy, mert a saját írásmódjukbeli  $cz (= c azaz ts)$  jegyet [v. ö. *czam, czege, czurukke = zahm, ziege, zurück*] alkalmatlannak találták; de használják ők is a  $z$  jegyet (mely német szavaikban is  $c$  értékű: pl. *holz, zucht, zurukke*): *bizac* kés, *kuzlu stark, izim (= tör. bıcak, küclü, icim)*. Mind ezekből azt kell következtetni, hogy a kún nyelvben nem  $t\acute{s}$ -féle  $\acute{c}$ , hanem  $ts$ -féle  $c$  volt, a milyen egynémely török dialektusban maig is szokásos; jelesen a tobolszki (irtisi), barabai és csolim tatárok meg az úgyn. *miser-ek* (a Szaratov, Penza, Szimbirszk és Novgorod guberniumokban lakó tatárok) ejtésében. — Egyéb hangalaki momentumok (szókezdő és végző consonansok, több szóközépi consonans érintkezése) vizsgálatából még

csak azt tartom kiemelendőnek, hogy a kún nyelvben a szókezdő *j* mellett már a *ǰ* is kezdett föllépni, mely most a volgai dialektusokban *j* helyett meglehetősen általánossá vált.

A kún-török nyelv hangrendszerének némely sajátosságaira, jelesen a *c* (nem *č*) hang meg a szókezdő *j*-nek megindult assibilatíójára, Radloff azon nézetét állapítja, hogy e nyelv először is a nyugati dialektusok, vagyis az Irtsi vidéki, kirgiz, baskir és volgai dialektusok csapatjához számítandó, de ezek közt megint legközelebb áll a volgaiakhoz, kivált pedig a miser-tatár nyelvhez, a mellyel szinte azonosnak tekinthető, csak hogy némi tekintetben (vocalismusra nézve) annak régiebb alakját tünteti föl.

A fent jelzett újabb munkájában («Türk. Sprachmaterial») kitárja most Radloff a Codex Cumanicusban foglalt szókincset és nyelvszövegeket — az imént ismertetett hangtani tanulmányán alapuló következetes egyöntetű átírásban. Az ő kún szótára («Komanisch-deutsches Wörterverzeichnis») még különösen az által válik becsessé, hogy a kún szók mellé a többi törökséggel való egyezést is följegyzí, kivált a közelebb álló (volgai, kirgiz, altaji s egyéb sziberiai) dialektusokra levén tekintettel, s így a mennyire lehet a kún szókincset igazolja és hitelesíti; hasonlóképen jelzi az idegen eredetű szokat. Magától értetődik, hogy a szóknak a codexben való eléfordulása is, többnyire különböző szóalakok idézésével, ki van mutatva. Miután így az egyöntetű alakban megjelenő kún szókincesen könnyen áttekinthetünk, egyszersmind érdekes látnunk, mi van benne olyan, a mit egyéb török vagy idegen nyelvekből nem lehet igazolni, legalább még most nem lehet, a minek tehát ilyen igazolását meg keresnünk kell. S itt azon lehetőségre lehet utalni, hogy egyik-másik ilyen szónak mását még a csuvasban fedezzük föl, melynek sokszor igen különösen elváltozott szóalakjai vannak, vagy egyik másik volgai és urali ugor nyelvben, a melyeknek török elemei közt egy-egy elfelejtett török szó menedék-helyet találhatott; vagy végre a magyar nyelvben, melybe ilyen szók főleg csuvas révén át, tehát esetleg tetemes elváltozással jutottak. Ilyen tekintetből ide iktatom Radloff kún szótárából azon szók jegyzékét, a melyek még nincsenek a többi törökségből is ki-mutatva; megjegyezvén, hogy azok többnyire a codexnek egyetlen egy helyén fordulnak elé.

<i>arakli telae</i> quoddam genus («tele fabriane»)	<i>ürpäk</i> schmuck am kleide [v. ö. <i>oprak</i> ]
<i>alabuta</i> dornen?	<i>kaña</i> brett
<i>ašau</i> hülfe?	<i>kāl</i> wild ( <i>kaal</i> )
<i>ašru</i> sehr ( <i>ašru</i> , de <i>astri</i> is, mely R.-nál külön is áll [ <i>astri</i> ] «unterhalb»)	<i>kaltak</i> kupplerin
<i>abra-</i> vertheidigen	<i>kašrau</i> striegel
<i>äjnäk</i> allein	<i>kašayan</i> reisezelt (?) [kir. <i>kos</i> ]
<i>ärü</i> kraft (cod. <i>eruv</i> )	<i>košurukla-</i> drei füsse der pferde- koppeln
<i>ärdän</i> jungfräulich	<i>kirda</i> strick, tau
<i>älpäk?</i> (cod. «oberik», K. = csag. <i>alpuk</i> «ornament cousu sur le collet d'un vêtement»)	<i>kistrak</i> leopard
<i>äcik</i> (?) träge (cod. <i>ezic</i> )	<i>kustun-</i> seufzen, atmen, ächzen.
<i>äminc</i> ruhe (van <i>änc</i> is)	<i>kuburkuc</i> kochtopf
<i>orbu</i> schleuder	<i>kuma</i> liebhaberin
<i>ockak</i> husten	<i>kärki</i> axt
<i>oprak</i> kleidungsstücke	<i>kärtäk</i> zimmer
<i>ökcüü</i> kün vorgestern	<i>kärtmä</i> birne [m. <i>körtve</i> ]
<i>örgüc-</i> weiden ( <i>orguzurmen</i> )	<i>käreä</i> schnell(?)
<i>örs</i> ambos ( <i>ors</i> )	<i>kärsänü</i> faul
<i>özän</i> widerspenstig	<i>kärmän</i> festung, stadt
<i>öbügä</i> die au	<i>käläpän</i> aussätzig
<i>irıs</i> luchs [or. пысь]	<i>käciktir-</i> verzeihen
<i>isır-</i> schüren (das feuer)	<i>käsänä</i> grabhügel
<i>igärlık</i> neid	<i>kämäc</i> ungesäuert
<i>iñä</i> fein, dünn ( <i>ingga</i> )	<i>könän-</i> sich ergötzen
<i>ilim</i> netz, fischgarn	<i>könäsü</i> quecksilber
<i>ipkin</i> violett	<i>köncäk</i> hosen
<i>ujak-</i> untergehen: kün <i>ujaktı</i>	<i>künir</i> krumm
<i>ürcık</i> grille	<i>küüz</i> stolz, <i>küüzlü</i> adj.
<i>ulam</i> durch, durch vermittlung	<i>kükül</i> unkraut
<i>uturyu</i> hobel	<i>jañlam</i> widerhall
<i>usku</i> v. <i>ušku</i> (?) schabeisen	<i>jazan-</i> zweifeln
<i>üksün-</i> sich erinnern	<i>japarla-</i> zusammenfügen
<i>üğrän-</i> sich abwenden, abscheu haben	<i>järsü</i> (?) unartig, wild ( <i>jarsöv</i> )
	<i>järsit-</i> reizen
	<i>jorala-</i> wünschen
	<i>jiltrin</i> glas (v. <i>ciltrin</i> )
	<i>jiküü</i> kirche: l. alább.



<i>juancañ</i> träge	<i>cürän</i> heuhaufen? (K. fortasse « <i>equus subruber</i> »?)
<i>taraya</i> ein graben	<i>cinaj</i> gattin, frau
<i>täk täk</i> häufig, sæpe	<i>cinä-</i> sticken ( <i>himezni</i> )
<i>tougue</i> mörser	<i>cükül-</i> umfallen
<i>tontarma</i> spange	<i>saurak</i> schädel
<i>tombur</i> pauke	<i>saçak</i> kinn ( <i>mentum</i> )
<i>törägi</i> turm ( <i>toragi</i> )	<i>sar</i> geier
<i>tint-</i> (?), <i>tint-</i> herausgehen, entspringen	<i>särü</i> ( <i>särig</i> ) zahm
<i>tilta-</i> ausdenken: <i>tiltağan söz</i>	<i>sincla-</i> betrachten ( <i>considerare</i> )
<i>tü</i> hirse ( <i>tu, tuuj</i> )	<i>sir-</i> werfen ( <i>sirrimen</i> )
<i>tujana</i> öffentlich	<i>sudari</i> zurück
<i>tulkma</i> ein ganzes holz (nicht gespalten)	<i>bäläi</i> ewig (?)
<i>tuturğan</i> reis ( <i>rizs</i> )	<i>bigäü</i> ähnlich
<i>tüpkür</i> speien	<i>buju</i> pech
<i>düläi</i> (?) ewig?	<i>büsrä</i> billigen.

Egészben véve nem sok a még igazolatlan nyelvényag vagy 100 szó a 2000-ből, a mennyire körülbelül a szótár cikkszámát lehet tenni. Nem vettem föl néhány szót, melyet még könnyen a törökségből igazolni lehet; pl. *janu-* (*jani-*) drohen = kaz. *janu-* (Bal. *janü*), csuv. *jona-* id. | *julü* rettung, erlösung (*julüci* erlöser) = kaz. *jol-* loskaufen, auslösen, csuv. *šul-* id. | *timar* medela = oszm. perzs. *timar* pflege, abwartung (des kranken) | *kista-* zwingen = kaz. *kista-* antreiben. Más esetben gróf Kuun jegyzetei is figyelemre méltók: *sücük* darm (R. idézi: or. сычугъ gefüllter schweinsmagen, magenwurst, K. meg oszm. *sužuk* «wurst», s e szerint a cod. *suzug-*ja inkább *sucuk-*nak olvasandó) | *toçram* bolus: K. csag. *toçra-* in frustra dividere (R. *türam* alatt: kirg. *türa-*; v. ö. oszm. *toçra-*, kaz. *tura-*). — De az igazolásnak fent jelzett mellékforrásaiban is találuk már valamit: *jorala-* «wünschen» igénél eszünkbe jut a mord. *jora-* «wollen» | *kaña* Brett: cser. *onga* (cserM. *çanga*) id. = csuv. *çuma* id. (e h. *çuña*, a minek tat. *kaña* szépen megfelel, v. ö. *çumuš* = *kaniš* nád) | *täk täk* häufig, sæpe = csuv. *tek* immer.

Magától értetődik, hogy a cod.-nek egyáltalában nem igazolható szavaira semmit sem lehet építeni. Mert tudni kell, hogy a

cod.-ben, a mint most előttünk van, határozottan alaki hibák vannak, akár eredeti íráshibák azok, akár az írásnak részbeli olvashatatlanságából származók. Ezt most Radloff is tapasztalta, mint azelőtt a kiadó gr. Kuun is. Ezért Radloff csak ?-jeggyel hoz fel némely szót, s itt-ott erősebb javító olvasást enged meg magának, pl. *äsnä-gähnen* (pedig cod. *esvermen*, nem *esnermen*), *ütmäs stumpf* (cod. *unamas*). Másutt meg, a hol nincs igazoló szó segítségével, a codex tökéletlen írásmódja miatt esetleg az olvasás nem állapítható meg biztosan, pl. *ašau hülfе* (cod. *assov*), bár *asau* is lehet, a mint írja is R. 79. l., egy kún szövegben; hogy *sir-«werfen»* valóban mélyhangú szó, erősen nem állítható, mert cod. *sir-rimen* után akár *sir-* is lehet. Sőt az igazolástól is azt kell kívánnunk, hogy teljesen, minden ízivel megfelelő szót nyújthasson, ha csak valamely rendes továbbképzés nem forog fenn az egyik vagy a másik részen; így pl. a cod. *jañlan* «widerhall» szó a kaz. *žañaru* (*jañaru*) által még korántsincs eléggé biztosítva. — Néha a szó-jelentéssel is baj van, a mennyiben a cod. egyes glossái mellett egészen hiányzik a fordítás, a mely esetben egy bármennyire egyező török szónak azon volta még sem állítható. Kivált ha a bizonyos helyen közölt szócsoport fogalomköre sem igazíthat el; vagy pedig a codexnek odavetett értelmező szava magában nem világos; pl. cod. *tovrami* «arkrinn-glich», a miben K. ezt sejtí «eine krume glich». R. tehát kénytelen volt a «klein zerschnitten» fordítás mellé is ?-jegyet vetni. Radloff talán jobban is tette volna, ha az ilyeneket kiválasztva, egy külön jegyzékben adja vala. Szerencsére ezek száma aránylag oly csekély, hogy azon a tanulságon, melyet a teljesen igazolt kún szókból meritünk, semmit sem változtathat.

Szólanom kellene még a codexnek néhány olyan szaváról, a melyekhez, úgy látszik, magyar szónak is van közük (pl. cod. *eruw* : m. *erö*; cod. *jih-ov, gich-öv* : m. *egy-ház*); de ezt most más-korra kell halasztanom.

BUDENZ J.



# A M. T. AKADÉMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

**NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XX. köt. 1862—1886. Ára kötetenként II—X-ig 1 fjt 50 kr., XI-től fogva . . . . . 3 fjt.

**NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Áron. 1874—86. 8-adrét.  
I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Cod. Közzéteszi: Volf Gy.  
II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.  
III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: Komáromy L. és Király P.  
IV. V. kötet. Érdy C. Közzéteszi Volf Gy.  
VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy Codex. Horvát Codex. — VII. kötet. Ehrenfeld Cod. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Feszetics Cod. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolci töredék. — Közzéteszi Volf Gy.

Ára kötetenként 2 fjt.

**RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. . . . . Ára 6 fjt.

**RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilády Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 fjt.

**CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kun Géza. 1880. N. 8-rét. Ára 5 fjt.

**UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.  
II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1883. Ára 60 kr.  
III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.  
IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. . . . . Ára 60 kr.  
V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. . . . . Ára 60 kr.  
VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. . . . . Ára 1 fjt 20 kr.  
VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlanli lapp nyelvmutatványok. 1886. . . . . Ára 60 kr.

(Különnyomatok a «Nyelvtud. Közlemények»-ből.)

**RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK** Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta Toldy F. 1866. Ára 2 fjt.

- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. . . . . Ára 2 frt.
- MAGYAR-UGOR ÖSSZEHAONLITÓ SZÓTÁR. Irta Budenz J. 1873—81. Ára 5 frt.
- A MAGYAR IGEIDŐK. Irta Szarvas Gábor 1872 . . . . . Ára 1 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta P. Thewrewk Emil. 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta Imre Sándor. 1873. . . . . Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finneek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. . . . . Ára 1 frt 20 kr.  
II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. . . . . Ára 2 frt 40 kr.
- KAZÁNI-TATÁR NYELVTANULMÁNYOK. Irta Sz. Bálint Gábor. I. füzet. Kazáni-tatár szövegek. 1875. II. füzet. Kazáni-tatár szótár 1876. III. füzet. Kazáni-tatár nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára . . 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az A. oszt. rendületéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 20 frt 20 kr. — IX. köt. (1—12 sz.) 1882. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. (1—13 sz.) 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. (1—12. sz.) 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. (1—12. sz.) 1885. Ára 4 frt 60 kr. — XIII. kötet. (1—12. sz.) 1886—87. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. (1—7. sz.) 1887—88. . . . . Ára 2 frt
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. . . . . Ára 3 frt.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHAONLITÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. . . . . Ára 80 kr.
- A PHONETIKA ELEMEI, különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta Balassa József dr. 1886. . . . . Ára 70 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. . . . . Ára 2 frt.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I. kötet: *Oszmán-török népmesék*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887. . . . . Ára 2 frt 30 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények. XX. kötetéből.) . . . . . Ára 1 frt.